ric R. Dursteler • Dönme Kadınlar Toplumsal Cinsiyet, Kimlik ve Sınırlar

Dönme Kadınlar

Toplumsal Cinsiyet, Kimlik ve Sınırlar

Eric R. Dursteler

KOÇ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

DÖNME KADINLAR

TOPLUMSAL CİNSİYET, KİMLİK VE SINIRLAR

Koç Üniversitesi Yayınları: 31

Dönme Kadınlar
Toplumsal Cinsiyet, Kimlik ve Sınırlar
ERIC R. DURSTELER
TARİH | KADIN ÇALIŞMALARI

Çeviri: Deniz Koç
Yayıma hazırlayan: Defne Karakaya
Sayfa tasarımı ve uygulama: Sinan Kılıç
Kapak tasarımı: Cüneyt Aksay

Baskı: Colorist Akademi Matbaacılık
Yeşilce Mahallesi Yılmaz Sokak No: 3 4.Levent/İstanbul
Tlf. (212) 270 78 78
Matbaa sertifika no: 18977

Renegade Women: Gender, Identity, and Boundaries in the Early Modern Mediterranean

1. baskı: İstanbul, Nisan 2013
ISBN 978-605-5250-14-0
Sertifika no: 18318

Bu kitap geri dönüşümlü kâğıda basılmıştır.

Koç Üniversitesi Yayınları
Rumeli Feneri Yolu, 34450 Sarıyer-İstanbul
Tlf. +90 212 338 17 97
kup@ku.edu.tr • www.kocuniversitypress.com • www.kocuniversitesiyayinlari.com

Dönme Kadınlar

Toplumsal Cinsiyet, Kimlik ve Sınırlar

ERIC R. DURSTELER

İngilizceden Çeviren: DENİZ KOÇ

KOÇ
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

Whit için
ve
Henry Y. K. Tom'un anısına

İçindekiler

Önsöz

En basit düzeyde ele alacak olursak, elinizdeki kitap bir hikâye, ya da belki daha akademik bir ifadeyle, bir mikrotarih derlemesidir. Hikâyelerin hepsi de doğu Akdeniz'de; Osmanlı ve Venedik imparatorlukları arasındaki Venedik'ten Dalmaçya kıyısına, İon adalarından Ege'ye ve İstanbul megalopolisine varan uzun sınır boyunca geçiyor. Zaman, 1572'deki büyük İnebahtı Savaşı ile 1645'te patlak veren Kandiye Savaşı arasında, iki devlet arasındaki ilişkinin genel anlamda huzurlu olarak tasvir edildiği bir dönemi kapsayan yıllar. Kahramanlar ise, bu zengin ve karmaşık tarihsel mekânda yaşamış anneler, eşler, dullar, rahibeler; kısacası, kadınlar. Erken modern dönemde yaşayıp da belgelerde hiçbir izine rastlanmayan pek çok kadının aksine, bu kadınlar Venedik, Roma, Yunanistan, Hırvatistan ve İstanbul'un her köşesinde, genellikle zar zor farkına varılabilen ve hepsi bir araya getirildiğinde hayatlarının akışını kökten etkileyen önemli dönüm noktalarını alışılmadık denli zengin ayrıntılarla yeniden canlandırmamıza izin veren izler bırakmışlar.

Hikâyelerini anlattığım kadınların hepsi dönmeydi. Dönemin dillerinde *dönme*, "dine başkaldıran" kimseyi kastediyordu.[1] Bu tabir hemen her zaman Hıristiyanlıktan İslama geçenleri kapsıyordu, fakat zaman zaman başka dini ve politik bağlamlarda da kullanıldığı oluyordu. Ben alışılmışın dışına çıkarak terimi yalnızca Hıristiyanlıktan İslama geçenler için değil,—politik, dini, toplumsal cinsiyete ilişkin ya da toplumsal—her ne türden ya da hangi coğrafi, ideolojik ya da teolojik yönde olursa olsun bir sınırın ötesine geçen bütün kadınları içerecek biçimde geniş anlamda

---

1 Politi, *Dittionario toscano*, 667; *Le dictionnaire de l'Académie françoise*, 2: 122; Bailey, *Universal Etymological English Dictionary*, s.y.

kullandım. Dönmeler üzerine sürdürülen modern çalışmalar ağırlıklı olarak erkeklere odaklanmış durumda, fakat burada dönme kadınların farklı ve tanımlanması çok daha zor deneyimlerini mercek altına alıyorum.

Pek çok açıdan, Akdeniz'i de bu hikâyelerin kahramanlarından biri olarak düşünmek mümkün; iki tarafı bölen bir kanal, bir kaçış koridoru ve aynı zamanda bağlantı kurmak için bir araç işlevi görüyor. Akdeniz üzerine yapılan çalışmalara her gün bir yenisi eklenirken, üzerindeki adalarda ve kıyılarında yaşamış kadınlar şimdiye dek pek az ilgi gördü. Akademik çalışma sürdürenler zaman zaman bakışlarını onlara döndürse de, bu yalnızca dar dini ve politik bağlamlar çerçevesindeydi. Elinizdeki kitap bu eksikliğe deva olmak amacında, fakat dahası, alt başlıktan da anlaşılacağı üzere okuyacağınız hikâyeler, erken modern Akdeniz'de özelde kadınların başından geçenlere ve içinde bulundukları koşullara, genelde ise kültür ve topluma dair çok daha kapsamlı bir kavrayışın kapılarını aralıyor.

Kitabı yazarken kadınları ve hikâyelerini hep ön planda tutmak istedim; o nedenle önsöz de, metnin belkemiğini oluşturan üç bölümdeki analitik açıklamalar da ön plandakilere gölge düşürmemek adına kısa tutuldu. Bunun sonucunda okur karşısında giriş, ana metin ve sonuç biçimindeki geleneksel tarihsel metin formatından farklı bir metin bulacak. Ana fikirlerime ve savlarıma anlatıların yer aldığı bölümlerde atıfta bulunuyorum, fakat metinde şöyle bir değindiğim sonuçlar, sonuç kısmında çok daha açık ve bütünlüklü bir biçimde tartışılacak. Seyahate çıkmadan önce harita gereksinimi duyanlar için önerim, kapıdan çıkıp sonuç bölümünü okuduktan sonra ana metne dönmeleri.

Şimdi, gelelim hikâyelere.

Teşekkür

Elinizdeki kitap, Amerika Rönesans Topluluğunun 2000 yılında İtalya'nın Floransa şehrinde yapacağı bir konferans için yazılan bir makaleyle başladı. Doktora tezimden arta kalanları eğlence olsun diye bir araya toplayarak kısa bir makale yazdım, asıl beklentim konferansa gidebilmekti. Makaleyi gönderişimin ardından, Johns Hopkins Üniversitesi Yayınlarının bir editöründen makalenin daha kapsamlı bir kitap projesinin bir parçası olup olmadığını soran bir e-posta aldım. Toparladığım hikâyelerin bir araya gelerek kitap olabileceği ilk defa o zaman aklıma yattı, bu fikrin doğumuna yardımcı olduğu için Henry Tom'a minnettarım. Henry kitap baskıya girerken hiç beklenmedik bir anda vefat etti, onun keskin zekâsını, hiç kaybetmediği neşesini ve dostluğunu özleyeceğim. Bu kitabı onun anısına ithaf ediyorum.

Bu projenin bütün evrelerinde pek çok meslektaşım zamanı ve bilgisiyle cömertçe katkıda bulundu; ne kadar geniş bir tarihyazımı sahasını ilgilendirdiği düşünüldüğünde, katkıları bu kitabın tamamlanması için elzemdi. Katkı verenler arasında Palmira Brummett, Matteo Casini, Valentina Cesco, Diogo Ramada Curto, Sabine Florence Fabijanec, Cristian Luca, Anthony Molho, Gerassimos Pagratis, Leslie Peirce, Claudio Povolo, Natalie Rothman, Scott Taylor ve Matt Vester'ı sayabilirim. Özellikle metnin tamamlandıktan sonraki halini okuyarak nihai eseri daha iyi bir hale getirmek amacıyla verdikleri son derece yerinde ve faydalı (bazen de acılı) tavsiyeleri için Holly Hurlburt, Craig Harline, Don Harreld ve Monique O'Connell'ın adını anmak isterim. Edward Muir, Margaret King, Palmira Brummett, John Jeffries Martin ve Anthony Molho, istemeye yüzümün tutmayacağı kadar çok tavsiye mektubu yazdılar, bu sayede bu kitabın yazılmasını mümkün kılan azımsanmayacak bir mali kaynak sağlandı.

Bu kapsamda bir proje çok seyahat etmeyi ve çeşitli arşivlerde ve kütüphanelerde araştırmalar yapmayı gerektirdiği gibi, yazmak için de zaman istiyor. Çeşitli kademelerde farklı farklı kurumlar çalışmamı cömert katkılarıyla destekledi; bunlar içinde Beşeri Bilimler Ulusal Vakfı ve Gladys Krieble Delmas Vakfı, ayrıca Brigham Young Üniversitesindeki David M. Kennedy Merkezi; Kadın Araştırmaları Merkezi; Aile, Ev ve Toplumsal Bilimler Fakültesi ve Tarih Bölümünü sayabilirim. 2006-7 akademik yılını Harvard Üniversitesinin İtalyan Rönesans Çalışmaları merkezi Villa I Tatti'de burslu geçirme talihine eriştim; Joe ve Françoise Connors araştırmalarım ve ailem için asla unutmayacağımız sıcak ve rahat bir mekân yarattılar. Floransa'da geçirdiğimiz yıl boyunca çocuklarımı içtenlikle aralarına alan Scuola Superiore Michelangiolo ve Scuola Elementare Cairuoli'nin müthiş nazik öğretmenleri ve öğrencilerine teşekkürler.

Kitapta yer alan bölümlerin ilk versiyonlarını Wake Forest Üniversitesi, Avrupa Üniversitesi Enstitüsü, Folger Shakespeare Kütüphanesi, West Virginia Üniversitesi ve Brigham Young Üniversitesindeki David M. Kennedy Merkezi ve Kadın Çalışmaları Enstitüsü gibi bazı ilham verici mekânlarda araştırma fırsatım oldu. Beni konuk edenlere ve yapıcı eleştiri ve teşvikleriyle yardım eden herkese minnettarım.

Meslek hayatımı Birgham Young Üniversitesindeki Wasatch Dağları'nın gölgesinde geçirdiğim için kendimi talihli sayıyorum. Daha samimi ve cömert bir akademik bir topluluk düşünemiyorum. Bu kitabın yaratım sürecindeki bütün kademelerde Provo'daki pek çok kişinin ve kuruluşun önemli katkıları oldu. Aile, Ev ve Toplumsal Bilimler Fakültesi'nin dekanı David Magleby beni hep destekledi, teşvik etti. Aile Tarihi ve Soykütüğü Merkezinden George Ryskamp, Brigham Young Üniversitesindeki soykütük kayıtlarının bulunduğu muazzam arşivi nasıl kullanmam gerektiği konusunda çok yerinde tavsiyelerde bulundu. Amy Harris çocukluğa dair tarihyazımı konusunda bana bilgiler sağladı. Bir an olsun yüzünün asıldığını görmediğim, Tarih Bölümünde bütün işlerin kolayca yürümesini sağlayan Julie Radle, bana sayamayacağım kadar çok açıdan destek oldu. Provo'daki en iyi Meksika yemeklerini yapan El Gallo Giro'nun öğle yemekleri ekibine Shawn Miller, Kendall Brown, Donald Harreld, Chris Hodson, Karen Carter ve Craig Harline'a, ve ardından çok üzül-

düğü Beachcomber karavanına özel teşekkürlerimi gönderiyorum. Öğle yemeklerimiz esnasında bu kitapla ilgili neredeyse hiçbir tartışmamız olmayışının yaratım sürecine katkısı sonsuz.

Projeye Brigham Young Üniversitesinden Phil Cannon, Clay Hansen, Aileen Christensen, Candela Romero, Spencer Orton ve olağanüstü araştırma asistanım Greg Jackson gibi bazı öğrenciler farklı açılardan katkıda bulundular. Dan Francom, Shaun Hartman, Peter Wright ve Adil Üsküdarlı; Yunanca, Romence, Türkçe, İtalyanca, İspanyolca, Fransızca, İngilizce ve Hırvatça kaynakların arasında yolumu bulmaya çalışırken karşılaştığım dilbilimsel zorluklarla başa çıkabilmem için bana uzun saatlerini ayırarak yardımcı oldular. Gün ışığına pek çıkmamış koleksiyonların zenginliklerini bana tanıtırken sabrını ve yardımını esirgemeyen arşivciler Giuseppe Ellero, Silvia Lunardon, Jadranka Delaš, Suzana Martinović ve Nella Pantazi'ye özel teşekkürler.

Her zaman olduğu gibi, en büyük minnet borcum, muhteşem geçen uzun yıllar boyunca hem yoldaşım hem yoldan çıkaranım hem de motivasyon kaynağım olan aileme. Bu projenin önemli bir döneminde benimle Floransa'ya kadar geldikleri için onlara özellikle minnettarım. Cesaretleri, sabırları ve İtalyan okullarında yeni bir dile ve yıla uyum sağlamaya olan isteklilikleri bana ilham ve neşe kaynağı oldu. Onlar olmasaydı bunların hiçbirinin önemi olmazdı. Kitaba başladığımda çocuklarımın üçü de hâlâ evdeydi. Şimdi Lauren evli bir kadın, bense kabul edemesem de büyükbaba oldum; Collin üniversiteye gitti; evde sadece Addy kaldı. Maddi olanakları kısıtlı bir yüksek lisans öğrencisi ve deli dolu genç bir öğretim üyesinin ailesi olarak başımızdan geçen maceraları özleyeceğim, fakat hayatımızın ilerleyen dönemlerinde bizi beklediğinden emin olduğum yeni tecrübeleri iple çekiyorum. Şu ana dek yazdığım ve daha sonra yazacağım her şey gibi, bu kitabı da Whit'e ithaf ediyorum.

*

Kitabın bazı bölümleri daha önce bazı makalelerin içinde genellikle farklı biçimlerde yayımlandı. Sayacağım makalelerin bazı bölümlerini kullanmama izin veren editörlere ve dergilere minnettarım: "Defending Virtue

and Preserving Reputation: Gender and Institutional Honor on the Early Modern Dalmatian Frontier," *Journal of Early Modern History* 15 (2011); "Fatima Hatun née Beatrice Michiel: Renegade Women in the Early Modern Mediterranean," *The Medieval History Journal* 12 (2009): 355–82; ve "Muslim Renegade Women: Conversion and Agency in the Early Modern Mediterranean," *Journal of Mediterranean Studies* 17 (2006): 103–12.

BİRİNCİ BÖLÜM

Fatma Hatun ya da Eski Adıyla Beatrice Michiel

1559'da, Venedik'ten bir gemi Arnavutluk sahiline doğru yelken açtı. Gemide, Maria Franceschina Zorzi Michiel ve aralarında o sıralar muhtemelen beş ya da altı yaşlarında olan hikâyemizin kahramanı Beatrice'nin de bulunduğu dört çocuğu vardı. Ailecek, baba Giacomo Michiel'in bölgenin Venedik *podestà*sı[1] Giuseppe Bollani'nin başkâtibi olarak hizmet verdiği ve "küçük, güçsüz ve pek de önemli olmayan"[2] haliyle bir kentten ziyade kale denilebilecek Budva'ya gidiyorlardı.[3] Adriyatik'i geçerlerken korsanlar geminin yolunu kesip Franceschina'yla çocuklarını esir aldılar. Başlarına gelen sıradışı bir olay değildi; Akdeniz'in deniz yolları korsan ve yağmacı kaynıyordu, hele hele 1559 yazı bilhassa sıkıntılı bir zamandı.[4] Ne ki, talihsiz kurbanların çoğunun aksine, Michiel ailesinin hikâyesi Hollywood destanlarına konu olabilecek bir dizi beklenmedik gelişmeye sahne olacaktı.

Franceschina sonunda fidye vererek kendini ve iki kızını kurtarmayı başardı ve onlarla birlikte Venedik'e döndü. Ancak köle olarak satılan ve çok geçmeden İslama döndürülen iki oğlunun azat edilmesini sağlayamadı. On-on bir yaşlarında olan büyük oğlan Gazanfer adını almış, küçüğün adı da Cafer olarak değiştirilmişti. İkisi de, o sıralar Anadolu'da Kütahya

1 (*İt.*) Venedikli vali ve askeri yetkili.

2 BL, MS 8610, "Relazione of Dalmatia from Giovanni Tiepolo;" "Relazione di Michiel Bon e Gasparo Erizzo," *CRV* içinde, 3:119; "Itinerario di Giovanni Battista Giustinian," *CRV* içinde, 2:237.

3 ASV, *Segretario alle voci*, 1593, 3:156.

4 *SMarMin*, b. 1, 19 Eylül 1558; Vatin, "L'Empire ottoman et la piraterie," 373.

Türk Kadını, Cesare Vecellio, *De gli habiti antichi, et moderni* (Venedik: Damian Zenaro, 1590)

Doğu Akdeniz

valiliği yapmakta olan veliaht Selim'in hanesinin güvenilir birer mensubu olmuşlardı. 1566'da babası Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümü üzerine tahta çıkan çiçeği burnunda padişah, kardeşleri kendisine eşlik etmeleri için İstanbul'a davet etti, fakat bu davetin bir şartı vardı. Selim ikisinin de iç sarayda hizmet etmesini istiyordu; bu da tehlikeli bir ameliyatla iğdiş edilmeleri gerektiği anlamına geliyordu.[5] Selim'in bu talebi alışılmamış türdendi, çünkü çoğu haremağası çocukken iğdiş edilmiş oluyordu; fakat haremağaları başkentin saray kültüründe önemli bir yer tuttuğundan, muhteris delikanlı dönmeler için de "iğdiş, basamakları hızlı tırmanmaya yarayan bir araçtı."[6] Böylece, Osmanlı tarihçisi Mustafa Ali'nin aktardığı üzere, oğlanlar "kandillerinin fitilinin kesilmesi gerektiği"ne karar vermiş ve padişahın baş cerrahının eliyle "baş vermemiş cücüklerinden mahrum edilmişlerdi." Dönemin kaynaklarında bir nebze muğlaklık olmasına rağmen, iki kardeşin de muameleyi kazasız belasız atlattıkları anlaşılmaktadır,[7] hatta haber başkente gönderilen "tebrik mektupları ve hediyeler" ve vaka şerefine düzülen methiyelerle kutlanmıştır.[8]

Cafer'in hayatıyla ilgili görece az bilgiye sahibiz. 1577'de III. Murad tarafından has oda başılığına getirildi ve 1582'deki vakitsiz ölümüne dek aynı konumunu korudu.[9] Gazanfer Ağa'yla ilgiliyse aksine çok daha fazla bilgimiz var. Osmanlı başkentine adımını atar atmaz Selim'in hasekisi Venedikli Nurbanu Sultan'la dostluk kurdu ve sultanın yakın çevresinde hızla yol katetti.[10] Cafer'in ölümünden sonra Gazanfer enderunda

---

5 Pedani, "Veneziania Costantinopoli," 68–69; "Relazione di Girolamo Cappello," Pedani, *Relazioni* içinde, 417–18; "Selim II," *EI2*, 9:131; Skilliter, "Letters of the Venetian 'Sultana'," 516–17; Hammer, *Histoire*, 2:199–201.

6 Fetvacı, "Viziers to Eunuchs," 261.

7 Süreyya, *Sicill-i Osmani*, 2:546; Pedani, "Safiye's Household," 14. Özgün kaynaklar için bkz. *CapiXLett*, b. 6, 13 Ekim 1582; *SDC*, b. 16, cc. 185r–186r, 29 Eylül 1582; ve *SDC*, b. 16, c. 199r, 13 Ekim 1582.

8 Schmidt, *Pure Water for Thirsty Muslims*, 244.

9 Pedani, "Safiye's Household," 14.

10 Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual*, 72–73; "Sokullu," *EI²*, 9:710–11; Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 3:2–3.

son derece önemli iki sorumluluk üstlendi ve hem has oda başı hem de ak hadımların başına geçerek kapıağası oldu. Erken modern dönemde Topkapı Sarayı üç farklı bölüme ayrılmıştı: Halka açık olan birinci avlu, divan-ı hümayunun toplandığı "devletin halka kısmen açık sahnesi" işlevi gören ikinci avlu ve neredeyse kimsenin girmesine izin verilmeyen "harem-i hümayun"un bulunduğu üçüncü avlu. Padişahın özel yaşamını sürdüğü kısım, hane kadınlarının (valide sultan, zevceler, prensesler, cariyeler) bulunduğu harem ve ak hadımlarca göz kulak olunup eğitilerek devlet hizmetinde kullanılmak üzere yetiştirilen özenle seçilmiş yüzlerce iç oğlanıyla selamlık da bu bölümdeydi. [11]

Gazanfer, has oda başı ve kapıağası olarak sarayı ve sarayda hizmet verenleri gözetip idare ediyordu ve "her zaman padişahın yanı başında, ona en yakın olan kimse" idi. Kelimenin tam anlamıyla kapıağasıydı; dairesinin üçüncü avluya açılan Bâbü's-Saade, yani Saadet Kapısı'nda olması onu "Padişah ve dışarıdaki dünya arasındaki yegâne aracı" haline getirmişti. [12] Herkes ve her türlü irtibat yanı başından geçtiği için muazzam bir politik güce ve sultanlar üzerinde emsalsiz bir nüfuza sahipti. Hatta, III. Mehmed'in kapıağasına hep "ne yazmasını istediğini" sorduğu "ve kapıağası her ne önerdiyse, en ufak bir değişiklik yapılmaksızın yazıldığı" kanısı yaygındı. [13] Gazanfer, Osmanlı tarihinin buhranlı bir döneminde, otuz yıl boyunca üç padişahın—II. Selim (1566-1574), III. Murad (1574-1595) ve III. Mehmed (1595-1603)—emrinde konumunu ve nüfuzunu muhafaza etmeyi bildi ve kadınlar saltanatı denen süre boyunca elinde etkin bir güç bulunduran az sayıdaki adam ve kadından biri oldu. [14]

---

11 Peirce, *Imperial Harem,* 11; Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial, and Power,* 31–183. Ayrıca bkz. Oberling ve Smith, *Food Culture of the Ottoman Palace,* 59; ve Darling, "Rethinking Europe and the Islamic World," 237.

12 İnalcık, *Ottoman Empire,* 79–80; "Kapu Aghasi," *EI*^{2}, 4:570–71; Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial, and Power,* 88–90.

13 *SDC,* b. 56, cc. 208r–211v, 9 Ocak 1602 (MV); *CollRel,* b. 5, c. 18r, "Relazione di Ottaviano Bon"; "Relazione di Girolamo Cappello," Pedani içinde, *Relazioni,* 417–19; Peachy, *A Year in Selaniki's History,* 241–42.

14 Hammer, *Histoire,* 2:199–201; Kafadar, "Les troubles monétaires," 390–91.

Gazanfer Ağa ve Sultan III. Mehmed, *Eğri fethi tarihi.* H. 1609, fol. 27a. Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul

Gazanfer, nüfuzlu bir Osmanlı memuru sıfatıyla şair Gânîzâde Mehmed Nâdirî ve tarihçi Mustafa Ali'nin büyük hamilerinden biri oldu.[15] Mustafa Ali, Kahire'yi anlattığı *Hâlâtü'l-Kahire mine'l-Adâti'z- zâhire* kitabını Gazanfer'e ithaf etmiştir: "kalleşlerin boynunu kıran; hoş sohbetlilerin ve belagatli konuşanların mürşidi; cenkte ve harpte aslan; takdire şayan ve cömert amellerin piri [...] devlete himmet edenler arasında güven telkin eden bir yaver"[16] Gazanfer ayrıca okullar, çeşmeler, camiler yaptırmış, hatta Muhammed'in Mekke'deki doğum yerini yeniletmiştir. Hamiliğinin en önemli eseri olan yapı bir medrese, bir çeşme ve Gazanfer'in mezarından müteşekkil olup 1596'da tamamlanmış ve Davut Ağa'ya ithaf edilmiştir.[17]

Gençliğinde İslama dönen Gazanfer, yetişkinlik hayatı ve meslek yaşamı Osmanlı hanedanıyla yakın ilişki içinde geçmesine rağmen kendini, en azından kısmen, Venedikli olarak görmeye devam etti.[18] Bunun sonucunda, yirmi yıllık ayrılığın üzerine, 1582'de ailesiyle iletişime geçerek annesinin onu İstanbul'da ziyaret etmesi için izin istedi. Saray-ı hümayunun sakinleri annesini "hürmetle" ve "ihtişamla" karşıladı; "sarayın bütün asilzadelerince şereflendirildi." Oğlunun harem dairesinde kalarak Osmanlı başkentinde iki yıl konuk olduktan sonra, 1584 yılında Venedik'e döndü.[19] Venedik Senatosu, Gazanfer'in nüfuzundan ötürü, döndüğünde

---

15 *Ganî-zâde Nâdirî,* 3, 81–83, 159; Süreyya, *Sicill-i Osmani,* 2:546; Tanındı, "Bibliophile Aghas," 337, 341; Fetvacı, "Viziers to Eunuchs," 257–96, 351; Le Gall, *A Culture of Sufism,* 148; Artan, "Arts and Architecture," 413.

16 Tietze, *Mustafa Ali's Description of Cairo of 1599,* 25, 28; Schmidt, *Mustafa 'Ali's Künhü'l-Ahbar,* 1–2; Schmidt, "The Egri-Campaign of 1596," 136–37; Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual,* 170, 182–83; Hammer, *Histoire,* 2:199–201.

17 Goodwin, *A History of Ottoman Architecture,* 338; Necipoğlu, *The Age of Sinan,* 508–9; Ayverdi, "Gazanfer Ağa Manzumesi," 85; Erdoğan, "Mîmar Davud Ağa-nın Hayatı ve Eserleri," 187, 193; Crane, *Risāle-i mi'māriyye,* 37 n. 25; Eyice, "Gazanfer Ağa Külliyesi," 432–33; Hamadeh, "Splash and Spectacle," 137–38; Fetvacı, "Viziers to Eunuchs," 285.

18 Dursteler, *Venetians in Constantinople,* 121–23.

19 *SDC,* b. 16, cc. 185r–186r, 29 Eylül 1582; *SDC,* b. 16, c. 199r, 13 Ekim 1582; *CapiXLett,* b. 6, 13 Ekim 1582.

Franceschina'yı şahsen huzuruna kabul ederek "annesi ve akrabalarını memnun etmek üzere [...] emrine amade" olduğunu beyan etti. Bunun bir kanıdı olarak, senato Franceschina'ya aylık on duka maaşla memuriyet geliri bağladı; bu senenin ertesinde Gazanfer'in kardeşi Beatrice'ye daha da dolgun bir maaş tahsis edildi.[20]

Bu da bizi tekrar hikâyemizin asıl kahramanı Beatrice Michiel'e getiriyor. Ağabeyi Osmanlı hiyerarşisinin basamaklarını birer birer tırmanırken, Beatrice Venedik'e dönmüş, yirmi yıl kadar sonra Venedik'in köklü elit *cittadino originario*[21] ailelerinden birinin oğlu Angelo di Bianchi'yle evlenmişti.[22] *Cittadini originario*lar, en önemli bürokratik dairelere neredeyse özel erişime, şehrin hayır kurumlarında önemli mevkilere ve ayrıca başka özel payelere sahip aristokratların altında ayrıcalıklı bir azınlıktı. 1569'dan sonra, *cittadini originario*lar giderek içeriden evliliklerin yapıldığı kapalı bir sınıfa dönüşmüştür,[23] bu da Michiel ailesinin sonradan ileri sürüleceği gibi asilzade olmaktan ziyade şehrin elit sınıfına ait olduğunu düşündürmektedir. Söylentilere göre, Francheschina olsa olsa "Ca' Zorzi'lerin" öz kızı olabilirdi.[24]

Beatrice ve kocası San Giocomo dall'Orio'da bir mahalleye yerleştiler, Beatrice burada iki oğlan doğurdu. Baldissare 1584 yılının Ekim ayında doğdu, iki soylu vaftiz babası oldu. Birkaç yıl sonra peşinden Giacomo

20 *SDelC,* b. 6, 29 Aralık 1584; *SDelC,* b. 8, 9 Eylül 1585.

21 (*İt.*) Venedik'in yerlisi; cumhuriyetin bellibaşlı bürokratik makamlarını elinde bulunduran ayrıcalıklı, soylu olmayan azınlığın bir üyesi.

22 *BAC,* b. 279, reg. 401, cc. 7v–8v, 13 Nisan 1615; *BAC,* b. 279, reg. 401, cc. 13r–15r, 17 Haziran 1615; Dolcetti, *Il libro d'argento,* 1:26–27; Cicogna, *Delle iscrizioni veneziane,* 5:201; *It VII* 27 (7761), c. 84v.

23 Zannini, *Burocrazia e burocrati.* Ayrıca bkz. Grubb, "Elite Citizens," 339–56.

24 "Relazione di Giovanni Moro," *Albèri* içinde, 9:361; *SDC,* b. 52, cc. 368r–373r, 31 Ocak 1600 (MV); *SDC,* b. 18, c. 426r, 24 Ocak 1583 (MV); *CollRel,* b. 4, 32r–v. Ayrıca bkz. "Relazione di Lorenzo Bernardo," *Albèri* içinde, 6:361–62; ve "Relazione di Matteo Zane," *Albèri* içinde, 9:437–38.

geldi.[25] Beatrice'nin hayatının bu dönemiyle ilgili, "pek çok saygıdeğer insanın çok iyi tanıdığı, [onun tarafından tanındığı ve] [...] erdemliliği, iyiliği ve yürekliliği sayesinde büyük kıymet verildiği" dışında başka çok az şey biliyoruz.[26] Ancak trajedi genç aileyi 1588 yılının Ocak ayında vurdu, Angelo bir yıl boyunca veremle mücadele ettikten sonra otuz üç yaşında öldü. Beatrice de, en fazla otuz yaşındayken iki küçük oğluyla dul kalmış oldu.[27]

Erken modern İtalya'da çok sayıda dul vardı ve ekonomik gerçekliklerle bir araya gelen kültürel tutumlar bu durumdaki kadınları bambaşka yönlere sürüklüyordu. Francis de Sales, dulluğun "en büyük övünç kaynağı"nın "iffetin bakiliği" olduğu öğüdünü vermiş, Savonarola ise dulları, eşini kaybedince "hayatının geri kalanını bir başına ağlayarak" geçiren "kaplumbağalar gibi" erdemli yaşamaları yönünde cesaretlendirmişti.[28] Floransa'da yeniden evlenen ve drahomasının iade edilmesini isteyerek çocuklarının refahını tehdit eden bir kadın "zalim bir anne" olarak görülüyor, aynı nedenden ötürü Venedikli dullar drahomalarını istememeye zorlanıyorlardı. Yeniden evlenen dul kadınları utandırmak için tencere tavalarla gürültü çıkarılarak alaycı serenatlar yapmak gibi çeşitli biçimlerde aşağılama ritüelleri yaygın bir şekilde uygulanırdı.[29] Aynı zamanda, dullar üzerinde yeniden evlenmeleri yönünde de baskı vardı. Venedik'te bekâr, özellikle de dul kadınlar tehlikeli bulunuyordu ve evli olmayıp ya da eşinden ayrı yaşayıp da cinsel hayatı olan kadınlara fahişe gözüyle bakılarak ayıplanıyordu. Buna rağmen, şehrin erken modern nüfusunun belki yüzde 15'inden çoğu bekâr kadınlardan oluşuyordu.[30]

---

25 ASPV, *Parocchia San Giacomo dall'Orio, Battesimi*, r. 2, 9 Ekim 1584.

26 *SDC*, b. 39, cc. 40v–45v, 24 Mart 1594 (MV).

27 ASV, *Provveditori alla sanità, necrologi*, r. 819, 31 Ocak 1587 (MV).

28 Baernstein, "In Widow's Habit," 788–90; Davis, *Women on the Margins*, 71; King, *Women of the Renaissance*, 58.

29 *Klapisch-Zuber, Women, Family, and Ritual*, 124–31, 261–82; Calvi, "Reconstructing the Family," 278–79; Ruggiero, *Boundaries of Eros*, 167; Bell, *How to Do It*, 272.

30 Chojnacka, "Singlewomen in Early Modern Venice," 215–21; Ambrosini, "Toward a Social History of Women in Venice," 429.

Bu dul kadınlar için üç seçenek vardı: manastıra çekilmek, yeniden evlenmek ya da dul kalmak.

Beatrice, Angelo'nun ölümünün üzerinden bir yılı biraz aşkın bir süre geçmişken yeniden evlenmeyi seçti. Evlenmeye, hem de bu kadar çabuk bir şekilde, karar vermesi biraz alışılmadık bir durumdu. Her ne kadar *popolani*[31] kadınlar daha sık yeniden evleniyor olsa da, Venedikli elit dulların yüzde 10'undan daha azı bunu tercih ediyordu, çünkü dulluk onlara cazip bir özerklik ve ekonomik bağımsızlık zemini sağlıyordu. Otuz yaşından sonra yeniden evlenmek de pek yaygın değildi.[32] Beatrice'nin yeni kocası Zuane Zaghis, vatandaşlık statüsü olmayan Venedikli bir tacirdi ve "ihtiyatı elden bırakmayan iyi niyetli bir kişi" olduğu söyleniyordu.[33]

Düğünden hemen sonra, Beatrice bir kız çocuğu doğurdu, fakat evliliklerinde halihazırda sorunlar baş göstermişti.[34] Aralarındaki ilişkinin özel ayrıntılarını bilmiyoruz, fakat Beatrice'nin kocasının kendi finansal ve ailevi ilişkilerine yönelik tavrından rahatsız olduğu anlaşılıyor. Zaghis, karısının ağabeyi Gazanfer Ağa'nın konumu ve nüfuzundan faydalanmakta bilhassa ısrarcıydı. Evliliklerinin hemen ardından, Zaghis İstanbul'a giderek yeni ailesinin irtibatlarından menfaat sağlamaya teşebbüs etti. Ücret karşılığında, sultanın yüz bin dukadan fazla borçlu olduğu birkaç mücevher taciri adına kayınbiraderiyle birlikte aracılık etti ve sultana seksen balya ipek satılmasına vesile olduğu için hatırı sayılır bir komisyon aldı. Zaghis ayrıca Gazanfer'i Venedik devletinin bir borcu silmesi için sürdürdüğü uğraşı desteklemeye ve önemli bir mevkiyle ödüllendirilmesine yardımcı olmaya zorladı.[35] Özellikle Beatrice açısından, drahomasıyla ilgili ciddi sorunlar yaşandığı anlaşılıyor.

---

31 Venedik'in halk tabakası.

32 Chojnacki, *Men and Women in Renaissance Venice,* 100–101; Chabot, "Lineage Strategies and the Control of Widows," 140; Bellavitis, *Identité, mariage, mobilité sociale,* 210.

33 *SDC,* b. 33, c. 366v, 5 Ocak 1590 (MV); Dolcetti, *Il libro d'argento,* 3:115–18.

34 *SDelC,* b. 8, 4 Şubat 1591 (MV).

35 *BAC,* b. 317, cc. 15r–16v, 1 Temmuz 1598; *Gregolin,* b. 12 II, 10 Ocak 1593 (MV), Zuane Zaghis to Tullio Fabri; *SDelC,* b. 7, 15 Şubat 1590 (MV); *SDC,* b. 33, c. 366v, 5 Ocak 1590 (MV); *SDC,* b. 33, c. 199r, 26 Mayıs 1591; *SDC,* b. 32, cc. 132v–133r, 29 Eylül 1590.

Beatrice, evliliklerine altı bin dukalık bir drahoma, geniş toprakların mülkiyeti ve Venedik'ten yıllık iki yüz dukalık bir maaşın da dahil olduğu hatırı sayılır kaynaklar getirmişti.[36] Aynı zaman zarfında niteliksiz işçiler yıllık olarak on altı ila yirmi duka, gemi kaptanı olsa olsa yüz duka, durumu iyi olan bir asilzade yaklaşık bin duka ve en zengin soylu belki on bin duka kazanıyordu.[37] Günün şartlarına göre değerlendirildiğinde, Beatrice'nin drahomasının yüklü olduğu anlaşılıyor; o zamanlarda asilzadelerin drahomaları en fakir soylu için bir ila üç bin dukayken, kalburüstü olanlarınki yirmi bin dukaydı. *Cittadino* drahomaları ortalama üç ila dört bin dukaydı. Dolayısıyla, Beatrice'ninki kanunların izin verdiği en yüksek düzeydeyken ortalamanın da epey üzerindeydi.[38] Venedik'te drahoma kadının varlığı olarak sayılmaya devam ediyordu ve eğer değeri bin dukanın üzerindeyse hükümet memurlarınca kayıt altına alınmak zorundaydı. Kocası, karısının drahomasını ailenin menfaatine idare etmekte resmi olarak serbestti, fakat bunu sorumluluk çerçevesinde yapması bekleniyordu. Ölmesi durumunda miktarın tamamı yeniden karısına teslim ediliyor, harcamalar artık onun takdirine kalmış oluyordu. "Karısının getirdiği varlıklara el koyan" ya da har vurup harman savuran bir koca Venedik'in yetkili mercilerince cezalandırılabilirdi.[39] Sayısız kanuni ve kurumsal korumaya rağmen, yine de "kocaların açgözlülüğüne" sık rastlanıyordu ve çağdaşlar kadınları genellikle "erkeklerin doymak bilmezliğinin talihsiz kurbanları" olarak tasvir ediyorlardı.[40]

Erken modern Venedik'te *malmaritate*lerin, yani mutsuz bir evlilik yürütenlerin önünde dini ve laik mahkemeler yoluyla kendilerini savu-

---

36 *SDelC,* b. 8, 1 Temmuz 1592; *SDelC,* b. 8, 27 Temmuz 1592; *SDelC,* b. 8, 9 Eylül 1585.

37 Lane, *Venice,* 333–34; Pullan, "Wage-Earners and the Venetian Economy," 157–58, 173.

38 Cowan,"Rich and Poor among the Patriciate," 152–53, 157; Cowan, *The Urban Patriciate,* 165–67.

39 Queller ve Madden, "Father of the Bride," 695–97; Ferraro, *Marriage Wars,* 136–37, 153–54; Bellavitis, "Dot et richesse des femmes à Venise," 91, 96–97; Bellavitis, "La famiglia «cittadina» veneziana, 52, 57, 64.

40 Cox, "The Single Self," 527; Ferraro, *Marriage Wars,* 8, 124–29, 135–37; Chojnacki, "Dowries and Kinsmen," 587.

nabilecekleri birtakım kısıtlı seçenekler vardı, hatta kendilerini başarısız evlilikten kurtarmaları bile mümkündü. Bu mahkemelerdeki davaların neredeyse yarısı ekonomik meselelerle uğraşıyordu ve bir kadının, eğer kocasının davranışları kendi mali refahını tehdit ediyorsa ondan boşanabileceği yönünde bir mutabakat mevcuttu.[41] Yine de, kadınların istenmeyen evliliklerden kaçabiliyor oluşunu abartmamamız lazım; Rönesans Venedik'inde fiilen feshedilen veya lağvedilen evlilik davalarının sayısı istatistiki olarak kayda değer bir düzeyde değildir. Yeni yüzyılın başlangıcında, yaklaşık 180.000'lik bir nüfus içinde,[42] akademisyenler dini ya da laik mahkemelerce yılda en fazla otuz beş evliliğin feshedildiğini ortaya çıkarmıştır. Bunun sebebi, kısmen, kadınların mahkemeye başvurmamaları için cesaretlerinin kırılması ve seçkin kesimden erkeklerin statülerini kullanarak adli muameleleri engelleyip yüksek sınıfa mensup bir kadının evliliğini sona erdirmesini zorlaştırmalarıydı. Yasal işlemlere başvurmak "uygunsuz" kabul ediliyor, kadınların kocalarının ölümünün ardından ancak bir yıl bir gün bekledikten sonra drahomasını talep etmesi ya da yasal işlemleri başlatması bekleniyordu. Ayrıca yasal süreç hemen her zaman uzun sürerek sürüncemede kalıyordu.[43] Çoğu Venedikli kadın için, istenmeyen bir kocadan mahkeme yoluyla kurtulmak ne cazip ne de uygulanabilir bir seçenekti.

Dolayısıyla, Beatrice'nin evliliğini sonlandırmak için kurumsal yolları takip ettiğine dair herhangi bir kayıt bulunmaması şaşırtıcı değil. Omuzlarında artık arzu etmediği bir ilişkinin yükünü taşıyan, hem oğullarının hem kendinin itibarını zedelemesi an meselesi olan Zaghis'in kendisi istemediği halde zorla mali işlerine karışmasından sıkıntı duyan ve evliliğini tatminkâr bir biçimde sonlandırmak için elinde kısıtlı seçenek bulunan Beatrice, meseleyle bizzat ilgilenmeyi tercih etti. 1591'in

---

41 Ferraro, "The Power to Decide," 492–95, 500–11; Ferraro, *Marriage Wars,* 8–9, 22, 121, 137; Rigo, "Giudici del Procurator," 247–63; Guzzetti, "Separations and Separated Couples," 252–54, 266; Menchi ve Quaglioni, *Coniugi nemici.*

42 Zannini, "Un censimento inedito," 88.

43 Bellavitis, "La famiglia «cittadina» veneziana," 58; Hacke, *Women, Sex, and Marriage,* 14, 36–52.

sonlarında kocasıyla çocuklarını Venedik'te bırakarak otuz yılı aşkın bir süredir görmediği erkek kardeşi ve bir yıl önce buraya göçen annesiyle buluşmak üzere İstanbul'a yelken açacak bir gemiye bindi. [44]

Osmanlı başkentine vardığında, Beatrice'yi resmi devlet memurlarından kalabalık bir kafile karşıladı. Resmi bir muameleyle limandan Gazanfer'in harem dairesine götürdüler; burada Gazanfer'in yüzden fazla kölesi Beatrice'nin her türlü isteğini yerine getirmek üzere amade bekliyordu. Yeni ortamına yerleştikten sonra, annesinin gelişinden bir gün önce beklenmedik bir şekilde öldüğünü öğrenerek derinden sarsıldı.[45] Bu durumun ortaya çıkması kafasını allak bullak etmiş olmalı. Beatrice annesini onu beklerken bulacağını düşünürken, şimdi kendini hiç bilmediği bir kültürde, neredeyse hiç tanımadığı kardeşiyle birlikte ve dışarıyla hiçbir şekilde iletişim kuramayacağı bir inziva halinde bulmuştu. Ağabeyinin yoğun teşviki üzerine, Beatrice, gelişinden birkaç gün sonra dinini değiştirerek İslama döndü. Tören kısa ve sadeydi; parmağını kaldırıp "Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdûhu ve resûluhu" diyerek şehadet getirdi ve adını dönme kadınlarca en çok tercih edilen ve Muhammed peygamberin kızlarından birinin ismi olan Fatma olarak değiştirdi.[46] Son olarak, dönüşümünün harici alameti olarak Hıristiyan kıyafetlerini Müslüman kadın kıyafetleriyle değiştirdi.[47]

*

Fatma'nın bu cesur eylemi bazı konularda merak uyandırıyor, bunların ilki de bunu neden yaptığı. Görünüşte aceleci olan bu kararının ardında

---

44 *SDC*, b. 51, c. 372r, 29 Temmuz 1600.

45 *SDCop*, r. 8, c. 38, 27 Aralık 1591; *SDC*, b. 34, cc. 285r–v, 289r–v, 28 Aralık 1591; Pedani, "Safiye's Household," 25.

46 Ginio, "Childhood, Mental Capacity, and Conversion to Islam," 96–97; Faroqhi, *Subjects of the Sultan*, 102; Aslan, *No god but God*, 43–45.

47 Krstić, "Illuminated by the Light of Islam," 59. Dönme merasimine dair pek çok örnek vardır. Mesela, bkz., Naima, *Annals*, 1:191; Wratislaw, *Adventures of Baron Wenceslas Wratislaw*, 10–18; ve Selânikî, *Tarih-i Selânikî*, 2:854–56.

bir hayli belirsizlik ve gizem mevcut, bugüne dek ulaşan kayıtlar da tamamen bütünlüğünü koruyan ya da tatmin edici bir açıklama sunmuyor. Bir akademisyen, Fatma'nın "kocası tarafından ağabeyine nakit para mukabilinde satıldı"ğını ileri sürmüştür.[48] Bu görüşü destekleyen birtakım kanıtlar da mevcuttur; Venedik'teki emlakı üzerine kıyasıya mücadele ederlerken, bizzat Fatma, Zaghis'in onu yüklü drahoması üzerinde söz sahibi olmak için bin duka karşılığında sattığını ve daha sonra dinini değiştirmeye zorlandığını iddia eder.[49]

Ne var ki, bu açıklama da kuşku uyandırmaktadır, çünkü Fatma'yı bir piyona dönüştürerek onu dinini değiştirmeye yönlendiren olaylarda kendisinin hiçbir şekilde söz sahibi olmadığını düşündürtür. Daha da önemlisi, belge kayıtlarıyla uyuşmamaktadır. Gazanfer'in aile üyelerini etrafında istediğine ve eniştesini annesiyle kardeşini İstanbul'a getirmesi için teşvik edip mali yardımda bulunduğuna, ikisine de dinlerini değiştirmeleri konusunda baskı uyguladığına ve eğer ailesi İslamı benimseyecek olursa sarayda itibar kazanmasının muhtemel olduğuna şüphe yok.[50] Ancak Fatma'nın Zaghis'ten yana memnuniyetsizliğini ve durumuna çare bulamayışını göz önünde bulundurduğumuzda, buna zorlanmaktan ziyade, kendini özgür kılmak ve ailesine yarar sağlamak için İstanbul'a gelmekle en akılcı tercihi yapmış olduğu da aynı ölçüde muhtemel.

Fatma 1591 yazında Osmanlı'nın başkentine gitmek üzere yola çıktığında, tek başına seyahat ediyordu. Ayrılmadan önce, kocasının niyetleri ve Gazanfer'le ilişkisi hakkında İstanbul'da da Venedik'te de soru işaretleri belirmişti. Ancak, eğer Zaghis karısını ağabeyine göndermek için komplo kurmuş olsaydı, hem onu korumak hem de İstanbul'a vardığından emin olmak adına bu tehlikeli yolculuğu refakatsiz yapmasına izin vermezdi. Tek başına seyahat ettiğinden, eğer Fatma'nın İstanbul'da kendini neyin

---

48 Pedani, "Veneziani a Costantinopoli," 75. Bu pozisyon Pedani'de bir nebze ılımlılaştırılmıştır, "Safiye's Household," 25–26.

49 Bunun üzerine, bkz. *SDC*, b. 33, c. 336v, 22 Aralık 1590; *SDC*, b. 33, cc. 234r–236r, 1 Haziran 1591; ve Pedani, "Veneziani a Costantinopoli," 75.

50 *SDelC*, b. 8, 1 Temmuz 1592; "Relazione di Lorenzo Bernardo," *Albèri* içinde, 6:361–62.

beklediğine dair bir kuşkusu olsa ya da Venedik'i terk etmesi için kocası tarafından zorlanmış olsa, bir ayı bulan bu yolculuk boyunca geminin kaptanını içinde bulunduğu zor durumla ilgili istediği zaman bilgilendirebilirdi. Ya da geminin Venedik'in *stato da mar*'ındaki[51] sayısız uğrak limanından birinde inebilir ve vaziyetini, kimini muhtemelen Venedik'teki irtibatları sayesinde tanıdığı yerel yetkililere bildirebilirdi; hepsi de şüphesiz içinde bulunduğu durumla yakından ilgilenirdi. Dahası, eğer karısını dininden dönmesi için sattığı ortaya çıkmış olsaydı, Zaghis çok ciddi kanuni ve dini cezalarla karşı karşıya kalırdı. Tecrübeli bir gözlemci olan Venedik *bailo*su[52] Girolamo Lippomano, Gazanfer'in Fatma'nın İstanbul'a yanına gelmesini "[Zaghis'in] kız kardeşine gerektiği gibi hayat arkadaşlığı edemediği" gerekçesiyle istediğini öne sürmüştür. Lippomano, "kapıağasının [Zaghis'in] kayınbiraderi olarak kalmasına göz yumması"nın epey kuşkulu olduğunu düşünüyordu. Dolayısıyla, mutsuz çiftin arasında, ilişkilerindeki sorunları böyle alışılmışın dışında bir biçimde çözme yolunda bir anlaşma olduğunu varsaymak mantıksız sayılmaz. Fatma'nın, Zaghis'in nihai niyetinden haberi olmaksızın hareket etmiş olabileceğini düşünmek de mümkün.[53]

Annesinin İstanbul'da son derece olumlu bir tecrübe edinmiş olması da Fatma'nın ağabeyini ziyaret etme kararını muhakkak etkilemişti. Gördüğümüz gibi, Franceschina Michiel on yıl önce sarayda iki yıl geçirmiş ve hem saray-ı hümayunda hem de döndükten sonra Venedik Senatosunda hürmet görmüştü. 1590'da bu defa yanında damadı Zaghis ile Osmanlı başkentine geri döndüğünde yine en üst seviyede karşılandı. Her ne kadar Gazanfer "gözyaşları dökerek" onu dönmeye ikna etmeye çalışsa da,—"Hıristiyanlığa gönülden bağlı" olarak tasvir edilen—Franceschina "kutsal inancından feragat ederek onurunu ve ruhunu" tehlikeye atmayı kati surette reddetti. Gazanfer Fatma'ya İstanbul'a gelip onlara katılması için ısrar ederken, her ne kadar kimileri niyetlerini sorguluyor olsa da, tek amacının "biricik kar-

---

51 (*İt.*) Venedik'in doğu Akdeniz'deki deniz imparatorluğu.

52 (*İt.*) İstanbul'daki Venedik konsolosu ve elçisi.

53 *SDC*, b. 32, c. 336v, 22 Aralık 1590; *SDC*, b. 33, c. 199r, 26 Mayıs 1591; *SDC*, b. 33, cc. 220r–221v, 234r–236r, 1 Haziran 1591; *SDC*, b. 35, cc. 388r–v, 10 Temmuz 1592.

deşini görmek ve [...] zenginleştirmek" olduğunu söylüyordu. Franceschina oğluna inandı ve Venedikli yetkilileri bu isteği yerine getirmeleri için ikna etmesine yardımcı oldu. Zaghis 1591 yılının Mayıs ayında Fatma'yı almak için Venedik'e doğru yola çıkarken, Franceschina "belki de hayatı boyunca" İstanbul'da kalmaya karar verdi, çünkü "torunlarının iyiliğini düşünüyordu" ve Gazanfer'in nüfuzundan faydalanmalarını sağlayabileceği kanısındaydı.[54]

Fatma'nın Venedik'i terk etmesinde mali sebepler de rol oynamıştı. İstanbul'a geldiği gün, *Bailo* Lorenzo Bernardo, "servet elde etme umuduyla" geldiğini kaydetti. Bernardo'nun yerine gelen Matteo Zane de aynı fikirdeydi, fakat İstanbul'a "büyük bir kazanç elde etme umuduyla ve belki aynı zamanda kocasından pek memnun olmadığı için" geldiğini de ekliyordu.[55] Bu iki tecrübeli diplomata göre, Fatma kendi isteğiyle gelmeye karar vermişti. İstanbul'a geldiğinde mali beklentileri vardı, Gazanfer'in geçmişte ne denli cömert olduğu ve o zaman vaat ettiklerine bakılıp bizzat annesinin olumlu tecrübesi ve teşviki göz önünde bulundurulduğunda, böyle olması gayet akılcı görünüyor. Çoğunluğu erkek olan ilk modern çağın dönmeleri arasında bu parasal güdü çok yaygındı. Osmanlı'daki ekonomik ve sosyal fırsatlara dair hikâyeler bütün Akdeniz'e yayılmıştı; göçün ve din değiştirmenin arttığı dönemler genellikle Avrupa'daki ekonomik krizlerle örtüşüyordu. Fatma'nın durumu, kadın dönmelerin de aynı şekilde mali etmenlerle güdülenmiş olabileceğini göstermekte. Ne var ki, Zane'ye göre, Fatma'nın gerekçeleri salt ekonomik değildi. Evliliğinden memnuniyetsiz oluşu da onu buna eşit derecede mecbur bırakmıştı. Ailevi nedenler erkekleri de dinini değiştirmeye sürükleyebilirken, Fatma ve diğer dönme kadınların hikâyelerinde okuyacağımız üzere, bu durum Akdenizli kadınların tecrübelerini genel olarak daha fazla temsil ediyor gibi görünüyor.[56]

---

54 *SDC*, b. 32, cc. 167v–168r, 13 Ekim 1590; *SDC*, b. 32, c. 336v, 22 Aralık 1590; *SDC*, b. 33, c. 199r, 26 Mayıs 1591, Kapı Ağasından Mektup; *SDC*, b. 33, cc. 220r–221v, 234r–236r, 1 Haziran 1591.

55 *SDCop*, r. 8, c. 38, 27 Aralık 1591; *SDC*, b. 34, cc. 289r–v, 28 Aralık 1591; *SDelC*, b. 8, 4 Şubat 1591 kopyası (MV).

56 Dursteler, *Venetians in Constantinople*, 112–14.

Fatma'nın İslam dinini benimsemeye karar verişinde, belki ağabeyi ya da annesi tarafından aktarılan ve kadınların Osmanlı yönetimi altında tatminkâr bir konuma sahip olduğuna dair bir bilginin de etkisi olabilir. Müslüman kadınların genel olarak patriyarkinin ezilen ve güçsüz kurbanları olarak görülüyor olmasından ötürü bir kadının isteyerek İslamı benimsemeye karar vermesi ihtimal dışı görünebilir.[57] Ancak, Osmanlı kadınlarının "erkeklere itaat etmelerini buyuran süregelen bir toplumsal cinsiyet sistemine rağmen [...] geniş bir hareket alanları" mevcuttu.[58] Çoğu Avrupalı kadının sahip olduğundan fazla kanuni ve kültürel olasılıktan faydalanıyorlardı; işin aslı, İngiliz elçinin karısı Lady Elizabeth Craven, "Türkler, cinsimize karşı muameleleriyle diğer bütün uluslara örnek teşkil etmektedir," gözleminde bulunmuştu.[59] Osmanlı'da genç kızlar ergenlik çağında imparatorluk tebaası olarak kabul ediliyorlardı ve hem şeriat kanunları hem de gelenek kadınlara erkeklerin müdahalesi olmaksızın emlakı üzerinde söz sahibi olma hakkı ve sahip oldukları imtiyazları mahkemede, hatta divan huzurunda savunma hakkı gibi birtakım özel yasal ayrıcalıklar tanıyordu. Osmanlı kadınları düzenli olarak mahkemelerden istifade ediyor, mahkemeler de genellikle kadınların haklarını tasvip ediyorlardı. Gayri Müslim Osmanlı kadınları da sıklıkla kadı tarafından yönetilen mahkemelere müracaat ediyorlardı, çünkü buraların Hıristiyan ya da Yahudi mahkemelerinden daha çok halden anladığını düşünüyorlardı.[60]

Osmanlı kadınları aynı zamanda istenmeyen evlilikleri boşanmak, ayrılmak ve feshetmek yoluyla daha kolay sona erdirebiliyorlardı. İmpa-

---

57 Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City," 231; McGinty, *Becoming Muslim*, 4.

58 Zilfi, "Introduction," 5; Meriwether and Tucker, "Introduction," 10–11. Genel olarak bu kıyaşlama üzerine bkz. Hunt, "Women in Ottoman and Western European Law Courts."

59 Keddie, *Women in the Middle East*, 58.

60 Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City," 231–33; Faroqhi, "Crisis and Change," 2:598–99; Zilfi, "We Don't Get Along," 269–72; Nashat, "Women in the Middle East: 8000 BCE-CE 1800," 71; Tucker, "Rescued from Obscurity," 399.

ratorlukta yaşayan kadınların suistimale uğradığı, terk edildiği ve yeterli mali destek alamadığı gibi nedenlerle açtığı boşanma davaları endişeli toplumsal yorumları üzerine çekecek kadar yaygın hale gelmişti. Gelenekleri normalde boşanmalarına izin vermeyen gayri Müslim kadınlar için İslamı benimsemek, istenmedikleri eşten kurtulmanın kolay ve yaygın bir yoluydu.[61] "İslama dönmek, kötü bir evliliği olan Hıristiyan kadınları derhal kendilerini üzen kocalarından kurtarıyor" ve İslamı benimsemesinden önce elini ayağını bağlayan evlilik ve soy bağları dahil bütün resmi ilişkileri hükümsüz kılıyordu.[62] Avrupalı Hıristiyanlar arasındaysa, bunun aksine, yasal yollarla boşanmak çok zordu ve nadiren gerçekleşiyordu ve bu durum "evlilik bağı"ndan kaçmak için karısını satmak gibi gayri resmi, umumi yollara ya da daha yaygın olarak ayrı yaşama ve iki eşliliğe sebebiyet veriyordu.[63] Kanuni bağlayıcılığı olmasa da, yürümeyen bir ilişkiye son vermek için genellikle bu gibi uygulamalara yönelmek zorunda kalınıyordu.[64]

Fatma'nın Osmanlı dünyasına dair anlayışı kuşkusuz o zamanlar Osmanlı'yla ilgili her şeye yönelik yaygın ilgiden beslenmişti. Erken modern *Turkenfurcht* (Türk korkusu) hakkında pek çok şey söylenirken, çağ bununla paralel olarak bir *ossessione turca*ya (Türk takıntısı) tanıklık ediyordu ve Venedik de Osmanlı hayatı hakkındaki bilgilerin merkez

---

61 Masters, *Christians and Jews in the Ottoman Arab World*, 27, 34–35; Greene, *A Shared World*, 93–94; Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus*, 139–41; Goodblatt, *Jewish Life in Turkey*, 104; Cassia, "Religion, Politics, and Ethnicity in Cyprus," 22–24.

62 Veinstein, "Sur les conversions à l'Islam," 164; Ginio, "Childhood, Mental Capacity, and Conversion to Islam," 94–95.

63 Safley, "Marital Litigation in the Diocese of Constance," 71–73; Watt, "Divorce in Early Modern Neuchâtel," 137–55; Bonfield, "Developments in European Family Law," 108–13; Wiesner-Hanks, *Women and Gender in Early Modern Europe*, 72–73; Wiesner-Hanks, *Christianity and Sexuality in the Early Modern World*, 78–80.

64 Porter, *English Society in the Eighteenth Century*, 31; Muir, *Ritual in Early Modern Europe*, 48–50; Karant-Nunn, "Continuity and Change," 29; Hacke, *Women, Sex, and Marriage*, 231.

noktasıydı.[65] İlmi eserler, seyyahların anlatıları, halka hitap eden oyunlar ve şaşkınlık uyandıran risaleler alabildiğine yaygındı, Osmanlıları tasvir eden acemi çizimler Venedik'te evlerin duvarlarını süslüyordu.[66] İstanbul'dan gelen elçilik raporlarının okunması "senatoya akınlar halinde insanların toplanmasına sebep oluyordu" ve Osmanlı sarayından gelen haberler haftalık popüler elyazması *avvisi*'de yayımlanıyordu.[67] Bu kaynakta mutlaka dönmelere yer verilirdi ve İbrahim Paşa, Uluç Ali ve Cığalazade Sinan Paşa gibi kişiler Venedik'te tanınıyordu. Kadın dönmelerden birkaçının da adı dillere düşmüştü; Muhteşem Süleyman'ın karısı Hürrem, yani Roxelana'nın[68] kölelelikten sultanlığa uzanan hikâyesi edebiyatta, sahnede ve gerçekte birkaç kişinin görmüş olduğu bir kadının yüzünü tahayyül eden gözde gravürlerdeki temsilleriyle Avrupalıların hayal gücünü esir almıştı.[69]

Fatma'nın şüphesiz aşina olduğu nüfuzlu bir Osmanlı kadını, II. Selim'in hasekisi, III. Murad'ın annesi ve ağabeyi Gazanfer'in yakın arkadaşı ve velinimeti Nurbanu'ydu. Osmanlı kaptanıderyası Barbaros tarafından 1537'de genç bir kızken esir alınan Nurbanu'nun Venedik'in asilzade sınıfına mensup olduğu efsanesi Nurbanu tarafından sürdürülürken, Venedik yetkililerince ebedileştirildi. O dönemde Venedikli sultan olarak biliniyordu ve özellikle oğlu Murad üzerindeki politik

---

65 Kissling, "Türkenfurcht und Türkenhoffnung," 1–18; Ricci, *Ossessione turca,* 389–90; Dursteler, "Power and Information," 601.

66 Blanks, "Western Views of Islam in the Premodern Period," 35; Setton, "Lutheranism and the Turkish Peril," 137, 141; Wilson, "Reflecting on the Turk," 42.

67 Ventura, "Scrittori politici e scritture di governo," 3:553–54; Valensi, *The Birth of the Despot,* 13; Infelise, *Prima dei giornali,* v–x, 10, 154; Burke, "Early Modern Venice as a Center of Information and Communication," 392, 397, 403–4; Sforza, "Un libro sfortunato contro i Turchi," 207–13; Allegri, "Venezia e il Veneto dopo Lepanto," 2:953–54.

68 "Khurrem," *EI2,* 5:66–67; Sokolnicki, "La sultane Ruthène," 229–39; Rouillard, *The Turk in French History, Thought, and Literature,* 421–66; Chew, *The Crescent and the Rose,* 497–503.

69 Bassano, *Costumi et i modi particolari,* 8v.

nüfuzuyla nam salmıştı. Osmanlı'nın Girit'i istila etmesini engellemeye çalıştı; Kutsal İttifak Savaşı'nı sona erdiren barışın ana figürlerinden biriydi; oğlunun 1574'te huzurlu bir ortamda tahta çıkmasını sağladı; ve (çoğu çağdaşın onu kıyasladığı) Catherine de Medici ve Venedik doçu[70] dahil Batılı hükümdarlarla diplomatik ilişkiler yürüttü. Nurbanu, bir akademisyene göre, tarihinin zorlu bir döneminde "imparatorluğu bir arada tutan zamk"tı.[71]

Venedik'te zamanın halk edebiyatı da âşıkane dönmelerin ilişkilerini konu alan hikâyelerle doluydu. Shakespeare tarafından meşhur edilen, fakat ilkin Giraldi'nin *Hecathommithi* eseri içinde yayımladığı Disdemona ve Othello hikâyesi kırk yıl içinde 1566, 1574 ve 1580'de Venedik'te yapılan üç baskı dahil yedi defa yeniden basıldı. Yine Hıristiyan bir prensesle Müslüman bir kralı konu alan Matteo Bandello'nun *Novelle*'sinin de 1566'da Venedik baskısı yapılmıştı.[72] İki hikâyede de Hıristiyan kadınlar Müslüman erkeklerle evlenir, fakat dinlerini değiştirmek zorunda kalmazlar. Belki de, okur yazar olduğunu bildiğimiz Fatma'nın öngörülerinde bu tip hikâyelerin etkisi olmuştur.

Fatma'nın kararının önceden tasarlanmış bir planın parçası olup olmadığı ya da aslında ağabeyinin gücünden ve zenginliğinden tıpkı bu popüler hikâyelerdeki kadınlar, hatta kendi annesine yaptığı gibi dinini değiştirmek durumunda kalmadan mı istifade etmeyi umduğu belirsiz. Sonradan ağabeyinin onu "Türk olmaya" zorladığında ve emin olmak için annesine yaptığı gibi üzerinde baskı kurduğunda ısrar etti, fakat bu iddia doğruyu yansıtmaktan çok kendiyle ilgili bir endişeyi de ifade ediyor olabilir. Kuran'da yer alan meşhur "dinde zorlama olmaz" (2/256) ayetine rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nda zaman zaman uygulanan şevkli bir saltanat politikası olan[73] devşirme sisteminde ve kısmen köleler,

70 Venedik devlet başkanı—çn.

71 Peirce, *Imperial Harem;* "Nūr Bānū," *EI²*, 8:124; Skilliter, "Letters of the Venetian 'Sultana'," 519–27; "Baffo, Cecilia," *DBI*, 5:161–63; Arbel, "Nur Bânu."

72 Attar, "Dangerous Liaisons," 170–71, 190–95.

73 Baer, *Honored by the Glory of Islam.*

özellikle de kadın köleler için din değiştirme mecburiyeti vardı.[74] Ancak, genel olarak imparatorluğun tamamında zorla din değiştirilmesi yaygın bir uygulama değildi.[75]

Fakat bunun aksine, doğdukları dini cemaatlere yeniden girmenin yollarını arayan dönmelerin İslamı zorla benimsediklerini iddia ettiklerine sık rastlanıyordu; bu kimseler farklı bir dini inanca yönelmelerinde kendilerinin payı yokmuş gibi davranmaktan medet umuyorlardı.[76] Fatma'nın dinini değiştirmeye mecbur bırakıldığına dair itirazları gerçekte sonradan kararından pişman olduğunu yansıtıyor da olabilir; işin aslı, İstanbul'a kaçışından birkaç yıl sonra, dönmesi için "ona karşı kullanılan güç"ün altını çizerek Roma'nın günahını bağışlamasını sağlamaya çalıştığına dair fısıltılar dolaşıyordu.[77] Venedikli diplomatlar Bernardo ve Zane bu iddiasından kuşku duyarak bunun yerine onu sorumlu tuttular. İstanbul'a "mutsuz olduğu" için kaçtığına inanıyorlardı; "ağabeyi ve diğerlerinin yüreklendirdiğini" duyduğunda, "nihayetinde Türk olduğunu ilan etmek gibi şeytani bir hataya düştü. Aslında, kendini aldatmanın cazibesine kapılıp gittiğini söylemek mümkün; bunun, üzerinde öyle bir gücü vardı ki kendi kanından canından olan çocuklarını, en önemlisi de ruhunu unutmasına sebep oldu."[78]

"Kendini aldatmanın cazibesine kapılıp gitmek"ten ziyade, Fatma'nın gelirleri ve giderleri hesap edip dinini değiştirmeyi seçmesi kulağa daha muhtemel geliyor. İslamı benimsediğinde, fıkıh (üç âdet döngüsünü

---

74 Davis, *Christian Slaves, Muslim Masters,* 21; Koloğu, "Renegades and the Case Uluç/Kılıç Ali," 513–14, 525; Clissold, "Christian Renegades and Barbary Corsairs," 509–10.

75 Minkov, *Conversion to Islam in the Balkans,* 64–109; Zhelyazkova, "Islamization in the Balkans," 233–66; Baer, *Honored by the Glory of Islam,* 192–94; Strauss, "Ottoman Rule Experienced and Remembered," 203–8; Derengil, "There Is No Compulsion in Religion," 549–53.

76 Deringil, "There Is No Compulsion in Religion," 547–71; Davis, *Christian Slaves, Muslim Masters,* 21, 44.

77 "Relazione di Matteo Zane," *Albèri* içinde, 9:437–38; Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches,* 3:184.

78 *SDelC,* b. 8, 4 Şubat 1591 (MV).

kapsayan bir sürenin ardından, Zaghis'in de dinini değiştirmeyeceğinden emin olunduktan sonra) Zaghis'le evliliğini feshedilmiş saydı[79] ve Fatma kocasına karşı bütün kanuni ve ekonomik sorumluluklarından kendiliğinden sıyrılmış oldu. Zorlandığına dair iddiaları muhtemelen kendi itibarını korumak ve Venedik mahkemelerine kendisinin Venedik'te bırakmış olduğu malvarlığını tamamıyla idare etme hakkına sahip olmak için ısrarla ve defalarca dilekçe veren Zaghis'i karalama amaçlıydı. Zaghis, Fatma'nın dininden dönmesinin gerçek olduğundan şüphe ediyor ve bunun ilişkilerini sona erdirmediğini ileri sürüyordu, "çünkü evlilik bu nedenle son bulmaz, yalnız ölüm bitirebilir. Onun dinini değiştirmiş olmasıyla ne ben yeniden evlenmekte özgürüm ne de tıpkı İsa'nın dinini terk ettiği gibi [...] yeniden dinine seve isteye döneceği umudu tükendi, bu olasılık hâlâ duruyor." Ona kalpten "bağlı" olduğunu ve "kendini yeni bir eş ya da başka çocuklar ile avutmasının imkânsız" olduğunu söyleyerek karısının ardından figan ediyordu.[80]

Kocasının ilgi uyandıran argümanına rağmen, nihayetinde Fatma galip geldi, Senato evliliğinin feshini ve yeniden evlenmesini onayladı, ayrıca Zaghis'in karısının malvarlığı üzerindeki hak iddiasını reddetti, hem de Zaghis'in doğru olarak savunduğu üzere kilise kanunu kocası olarak ona bu hakkı tanıdığı halde. Üstelik, yarasına tuz basar gibi, Senato Fatma'nın Venedik'teki maaşını da eski kocasına değil, oğullarına bağladı, ayrıca Venedik'te bulunduğu sırada yaptığı 350 dukalık borcu kapattı.[81]

Amacı her ne olursa olsun, Fatma'nın dinini değiştirmesi, anlık ve hayat değiştirici bir dönüşüm olan klasik Pauline örneğine tam olarak uymuyordu. Onun İslamı benimsemesinin hayatını kolaylaştırmak amaçlı olduğu aşikârdı, ruhani olmaktan ziyade araçsaldı. Sonraki yıllarda, Müslümanlar

---

79 al-Misri, *Reliance of the Traveller,* 532, 595–96; Shatzmiller, "Marriage, Family, and the Faith," 242–43.

80 *SDelC,* b. 8, 1 Temmuz 1592, Baldassare ve Giacomo Michiel'den mektup; *SDelC,* b. 8, 1 Temmuz 1591, Zuane Zaghis'ten mektup. Şeriat ve dönme üzerine, bkz. Kedar, "Muslim Conversion in Canon Law," 321–29.

81 *SDelC,* b. 8, 18 Mart 1592; *SDelC,* b. 7, 15 Şubat 1590 (MV); *SDC,* b. 33, c. 129r, 19 Nisan 1591.

da Hıristiyanlar da "içten Türk olmadığı"na, bilakis yapay Müslüman maskesinin ardında Hıristiyan kimliğini koruduğuna inandılar. Birkaç Venedikli diplomat onu "dışarıdan belli edemese de, ruhen son derece Hıristiyan (*cristianissima*)" olarak tasvir etmiş ve "kapıağasının ona olan büyük sevgisi olmasa hayatını tehlikeye atacağı"nı iddia etmişlerdi.[82]

İçeride gizli tutulan gerçek bir benlik ve dışarıya sergilenen farazi bir kimlik arasındaki bu gerilim modern bir gözlemciye, riyakârlık değilse de mazur görülemez gibi gelebilir; ancak erken modern dünyada böylesi ikili öz sunumlar yaygındı.[83] Katolikler Protestan mezhepleri benimsiyor ve "hakiki imanı" kalplerinde koruduklarını iddia ediyorlardı, Calvin "zulme uğramamak ya da rahat yaşamak amacıyla başka dinlerin ibadetlerini yerine getirir gibi görünen" korkak Protestanları kınamıştı.[84] Akdeniz'de Engizisyon öncesinde görülen dönmeler, istisnasız dinini değiştirmeye zorlandıklarını ve hâlâ içten içe "Kutsal Hıristiyan dinine" inandıklarını iddia etmişlerdir. İslamın dini adetlerini yerine getirirken gizli gizli Hıristiyan perhizlerini ve beslenme kurallarını takip ediyorlardı ve kadınlar Müslüman erkeklerden doğan çocuklarını el altından vaftiz ettiklerini çoğu kez doğruluyorlardı.[85] Engizisyon yazmaları "ölüm korkusuyla dininden dönen fakat özünde inancını koruyanlar, gerçekte kâfir

---

82 *SDC,* b. 37, cc. 278r–v, 7 Haziran 1593; "Relazione di Matteo Zane," *Albèri* içinde, 9:437–38; *SDC,* b. 39, cc. 8v–10v, 12 Mart 1594; *SDC,* b. 51, cc. 87r–89r, 7 Nisan 1600; "Relazione di Girolamo Cappello," Pedani içinde, *Relazioni,* 417–19.

83 Martin, *Venice's Hidden Enemies,* 123–46; Zagorin, *Ways of Lying;* Snyder, *Dissimulation and the Culture of Secrecy,* 1–26.

84 Eire, "Calvin and Nicodemism," 44–46, 67–69; Biondi, "La giustificazione della simulazione," 59; Burns, "The Politics of Conversion," 10; Martin, "Renovatio and Reform in Early Modern Italy," 12–13; Martin, "Salvation and Society," 28.

85 Scaraffia, *Rinnegati,* 115–20; Rostagno, *Mi faccio turco,* 52; Bennassar, "Conversions, esclavage, et commerce des femmes," 102–3. Müslüman kadınlar genellikle çocuklarını gizli gizli Müslüman olarak yetiştirirken dininden dönmenin benzer bir yüzünü yansıtmışlardır. Perry, "Contested Identities," 179; Perry, *The Handless Maiden,* 34.

sayılmazlar" diye belirtiyor, bu kimseleri.ı mahkemeleri hemen her zaman formalite icabı düzenleniyor ve günahlarının bağışlanmasına hükmediliyordu.[86] Dışarıdan kurallara riayet ediyormuş gibi görünme durumu, "takiyye" adı altında İslam dünyasında, özellikle de Şiiler arasında da vardı; Ebu Cafer Muhammed bin Cerir et-Taberi her kim ki, özellikle de hassas olan kadınlar ve çocuklar, "mecburiyet altında dili inanmadığını söylerken yüreği kendiyle çelişiyorsa, [...] ona günah yazılmaz, çünkü Allah kullarının yüreğindeki inanca bakar."[87] Akdeniz'deki Yahudi cemaatlerindeyse fikirler çeşitlilik gösteriyordu. Pek çok haham gerçek duyguların gizlenmesini kınıyorken, Meymunîler Yahudilerin görünüşte dönmek zorunda kaldıkları durumlar için "zor kabahati ortadan kaldırır" fikrini benimsemişti. Yahudilerin gerçek kimliklerini gizledikleri en dikkate değer (fakat kesinlikle tek olmayan) örnek, *converso*ların[88] dini vecibelerinden geniş çapta şüphe edilen, *marrano*larınsa[89] dini vecibeleri yaygın bir şekilde yerine getirdiği İspanya'ydı.[90]

Fatma'yı Venedik'ten İstanbul'a kaçmaya iten etmenler ne olursa olsun, kararının rasyonal bir akıl yürütmenin ürünü olduğu apaçık ortada. Kafasında yaptığı hesapta sarayda onu bekleyen "umulan menfaatler," kopardığı ilişkileri ve terk ettiği inancıyla ilintili olası "fırsat maliyetleri"ne ağır basmış.[91] İstanbul'a yerleşmekle, Fatma kendini ağabeyinin geçmişte yine onun çıkarına kullandığı refahından, nüfuzundan ve korumasından menfaat sağlayacak şekilde konumlandırmış oldu. Kendisinin de belirttiği

---

86 Rostagno, *Mi faccio turco,* 19, 23, 34–35; Scaraffia, *Rinnegati,* 103, 105–9; Audisio, "Renégats marseillais," 50–51; Wickersham, "Results of the Reformation," 279.

87 "Takiyya," EI2, 10: 134–36; Zagorin, Ways of Lying, 4–5; Perry, "Behind the Veil," 42; Perry, "Moriscas and the Limits of Assimilation," 279.

88 (*İsp.*) Dönme. On dördüncü yüzyıl sonları ve on beşinci yüzyıl başlarındaki baskılardan sonra Hıristiyanlığı benimseyen İspanyol Yahudileri.

89 (*İsp.*) Hıristiyanlığı benimsemiş göründüğü halde gizlice Yahudiliğin gereklerini yerine getirenler ve onların soyundan gelenler.

90 Zagorin, *Ways of Lying,* 38–62; Graizbord, *Souls in Dispute,* 172; Elukin, "From Jew to Christian," 170–72; Siebenhüner, "Conversion, Mobility, and the Roman Inquisition," 7–10.

91 Hoerder, *Cultures in Contact,* 15–16.

üzere, Gazanfer mali mükâfat vaatleriyle aklını açık açık çelmişti, ayrıca İstanbul'a yerleşmesinin ailesine sağlayacağı ekonomik fırsatların da farkındaydı. Üstelik, Zaghis'in mali işlerine karışması, kendisinin ekonomik ve sosyal statüsü için olduğu kadar Venedik'in evlilik piyasasına girmeye hazırlanan oğulları için de ciddi bir tehdit teşkil ediyordu.[92] Hem din değiştirmekteki hem de ardından sarayda hayatını idame ettirmekteki kurnazlık, Fatma'yı sadece ağabeyi ve kocasının oyuncu olduğu bir oyunda üçkağıda getirilen saf biri olarak düşünmeyi zorlaştırıyor. Görünüşte dinden fedakârlık etmeyi ve evini terk etmeyi, doymak bilmez ikinci kocasına karşı kendini savunmanın karşılığında ve hem kendinin hem de her şeyden önce refahlarını düşündüğü oğullarının menfaat elde etmesinin bir aracı olarak kabul etmişe benziyor.

* * *

İstanbul'a gelişinin ardından, Fatma, Gazanfer'in oturması için inşa ettirdiği başka bir harem dairesine taşındığı 1593'e dek ağabeyiyle saray-ı hümayunda yaşadı. Ağabeyinin mevkiinden ötürü pek çok talibi vardı ve Gazanfer o zamanlar Akdeniz'de yaygın olarak kullanılan bir yöntem olarak kardeşini bab-ı âlideki mühim şahsiyet ve ailelerle akrabalık ilişkileri kurmak amacıyla evlendirmeye istekliydi.[93] Taliplerden biri, halihazırda merhum Venedik kaptanıderyası Hasan'ın kızıyla evli olan Trablus'un eski beylerbeyiydi; Gazanfer'in desteğiyle kaptanıderya olmayı umuyordu.[94] Ancak Fatma, bir buçuk yıl boyunca karşısına çıkan bütün talipler gibi, "onu reddetti." Gazanfer onun isteklerine saygı duyuyordu, bunun nedeni, kısmen, şeriat kanunlarının daha önceden evlenmiş bir kadının yeni

---

92 *SDelC*, b. 8, 27 Temmuz 1592; *SDC*, b. 33, cc. 234r–236r, 1 Haziran 1591; *SDC*, b. 33, c. 336v, 22 Aralık 1590. Evlilik piyasası ve dönemin Venedikli kadınları üzerindeki etkisi üzerine bkz. Cox, "The Single Self."

93 Hathaway, *The Politics of Households in Ottoman Egypt*, 109–24; Molho, *Marriage Alliance;* Kunt, *The Sultan's Servants*, 45–46.

94 *SDC*, b. 37, cc. 30r–v, 14 Mart 1593; Pedani, "Safiye's Household," 25–26; Pedani, "Veneziani a Costantinopoli," 74.

gelinlerin aksine yeniden evlenmek için "rızasını işitilebilir biçimde ifade etmesi"ni şart koşmasıydı. Gazanfer ayrıca kardeşinin mutluluğunu da gözetiyordu—Venedik kaynakları "kardeşini yürekten sevdiği"ni anlatır—gerçekten de; ileride göreceğimiz gibi, Gazanfer kardeşinin kendi ve memleketindeki çocukları için, hatta Venedik'in politik çıkarları adına hemen her isteğini yerine getiriyordu.[95]

Ne var ki, Osmanlı toplumu bir kadının bekâr kalması olasılığına Venedik kadar, belki daha da çok karşı olduğundan, Fatma'nın medeni durumu ancak geçici olabilirdi.[96] 1593 yılının Haziran ayına gelinmeden, ağabeyinin hakkında görece az bilgiye sahip olduğumuz çırağı Ali Ağa'yla evlenmişti. Zamanın kaynakları Ali Ağa'yı "divanda kâtiplik eden ketum bir adam" ve sultanın Çerkez sipahilerinden biri olarak tasvir eder; Osmanlı biyografi yazarı Mehmed Sürreya, Ali'nin Gazanfer'in yaveri olabileceğini ileri sürer.[97] Fatma ve yeni kocası arasındaki ilişki hakkında az bilgimiz olsa da, bir gözlemci Ali Ağa'yı karısına "kara sevdalı" olarak anlatmış ve Fatma'nın "karısının arzu ettikleri dışında" hiçbir şey yapmayan Ali üzerinde büyük nüfuza sahip olduğunu kaydetmişti.[98]

Evliliklerinin ardından Ali, sonraki on yıl içinde Osmanlı hiyerarşisinde hızla ilerledi. 1596'da, Süleyman'ın saltanatından bu yana ilk defa sultan ordularının kumandasını eline aldığında, Ali Gazanfer'e Macaristan'a kadar refakat etti ve III. Mehmed'in özel ulağı olarak hizmet etti. Cepheye gidilirken yapılan muazzam geçit töreninde, Ali ihtişamlı bir şekilde giyinip kuşanmıştı ve elinde üzerinde imparatorlukta mevkiyi belirten önemli bir Osmanlı sembolü olan balıkçıl kuşu tüyleri bulunan bir asa taşıyordu. "Arkasını kaplayan örtünün üzerine dövülmüş altından pala, oklar ve yay

95 *SDC*, b. 39, cc. 8v–10v, 12 Mart 1594; Peirce, "Seniority, Sexuality, and Social Order," 181; Imber, "Women, Marriage, and Property," 86.

96 Esposito, Women in Muslim Family Law, 14; Reindl-Kiel, "A Woman Timar Holder," 223; Shatzmiller, "Marriage, Family, and the Faith," 249; Zilfi, "Muslim Women in the Early Modern Era," 242–43.

97 *SDC*, b. 37, c. 128v, 24 Nisan 1593; *SDC*, b. 37, cc. 278r–v, 7 Haziran 1593; "Relazione di Matteo Zane," *Albèri* içinde, 9:437–38; Süreyya, *Sicill-i Osmani*, 1:234; *SDelC*, b. 10, 9 Mayıs 1602, Ali Ağa'dan mektup.

98 *SDC*, b. 39, cc. 279v–280r, 19 Mayıs 1594.

nakşedilmiş gece gibi kara, güzel bir ata" biniyordu.[99] Selânikî, Ali'nin Macaristan seferini takiben, 1597'nin başlarında, "kapıcıbaşı" olduğunu kaydetmiştir. Aynı yılın sonlarına doğru sultanın ahırlarından, hayvanlarından, kafeslerinden ve aynı zamanda birkaç bin görevliden sorumlu büyük mîrâhur görevine geldi. 1598'de Ali, İstanbul yakınlarında sultan ve veziri azam için bir ziyafet düzenledi, aynı yıl ilerleyen zamanlarda Gazanfer'le birlikte Eflak'ın asi hükümdarı Cesur Mihai'yle savaşmak üzere 150 birliği hazır etti. Sonraki sene İran'daki Safevi sarayından bazı önemli ziyaretçileri kabul eden heyete katıldı.[100] 1602'de kısa bir süre "en önemli" mevkilerden biri olan yeniçeri ağalığına geldi. Böylece divanın daimi üyelerinden biri oldu ve vezir kademesinin altındaki bütün resmi görevlilerden üstün bir konuma erişti, askeri seferlerde sultanın yanında at bindi, İstanbul'un asayişinden sorumlu oldu. Ne var ki Ali, Osmanlı askerlerince pek tutulmuyordu; biraz da tamahkârlığıyla nam salmış olmasından ötürü, bu mevkide ancak birkaç ay kaldı.[101] Nüfuza sahip olduğu yıllarda aynı zamanda önemli bir sanat hamisiydi: Büyük Osmanlı şairi Gânîzâde Mehmed Nâdirî, Ali'nin isteği üzerine *Divân*'ı yazmış ve ondan "büyük ağa" diye söz ederek methiyeler düzmüştür.[102]

Fatma'nın Ali Ağa ile evliliğinden öncesi ve sonrasında yeni hayatına uyum sağlaması öyle çok kolay olmamıştı. Venedik'in İstanbul'daki baş diplomatik temsilcisi *Bailo* Girolamo Cappello, Fatma'yı "sürekli gözyaşı döken", "son derece mutsuz" bir kadın olarak tasvir etmiş hatta "nefret uyandıran durumu"ndan dolayı intihara meyilli görmüştür. Aylar boyunca "adaklar adayıp dualar ederek, devamlı Tanrı'dan af dileyerek" suçluluk duygusunu hafifletmeye çalışmış ve Roma'nın günahlarının bağışla-

---

99 ASFi, *Mediceo del principato,* b. 4277, c. 347r.

100 Selânikî, Tarih-i Selânikî, 2:672, 774; Süreyya, Sicill-I Osmani, 1:234; Tanindi, "Transformation of Words to Images," 144–45; İnalcık, *Ottoman Empire,* 81.

101 Naima, *Annals,* 1:212–14; *SDelC,* b. 10, 9 Mayıs 1602, Ali Ağa'dan mektup; "Relazione di Girolamo Cappello," Pedani içinde, *Relazioni,* 418; Gibb ve Bowen, *Islamic Society and the West,* 1:61, 66; Sertoğlu, *Osmanlı tarih lügatı,* 366–67.

102 *Ganî-zâde Nâdirî, 191, 247–49; Tanindi, "Transformation of Words* to Images," 144.

masının yolunu aramıştı.[103] Aynı zamanda, Fatma'nın yeni ortamına uyum sağlamaya başladığına, hatta zenginleşmeye başladığına dair elde yeterince kanıt da bulunmakta; bir yandan geride bıraktığı hayat için yas tutarken, Venedikli yetkililerin halinden anlaması ve ona destek olması adına, içinde bulunduğu çaresizliği de abartıyordu.

Osmanlı'nın elit kesimine dahil olan Fatma, günlerini ya kocasının ya ağabeyinin ya da sultanın harem dairelerinde geçiriyordu. Şehirde özgürce dolaşmasına izin yoktu ve altın kafesini yalnız refakatçiler ve korumalar eşliğinde terk edebiliyordu.[104] Bu beklendik bir durumdu; toplumda konumu olan Osmanlı kadınları mutlak surette tecrit ediliyor, genellikle bir haremde tutuluyordu. Harem kurumu Batı'da erotik mahiyette sonu gelmezmiş gibi görünen bir merakın kaynağı olmuş ve İslamda kadınların güçsüz, nesneleştirilmiş bir konumda olmasına dair ikonik bir imge işlevi görmüştür.[105] Ne var ki, böylesi röntgenci bir hayranlık, haremin erken modern Osmanlı toplumundaki karmaşık işlevini ve itibarını gözden kaçırmaktadır. Harem kadınlarının hatırı sayılır bir nüfuzu vardı ve bu da doğrudan kapatılmış bir zümre olmalarının bir sonucuydu. Sultanlar on altıncı yüzyılın ikinci yarısında hareme çekildiklerinde valide sultanlar, karıları, cariyeler, kız kardeşler ve öteki elit kadınların nüfuzu da arttı. Harem kadınları önemli kamusal projeleri ve hayır işlerini himayelerine aldılar; ayrıca dış ilişkiler dahil devlet işlerinde faal ve belirleyici rol oynadılar. Haremin içinde kapalı olmaları, saray kadınlarını marjinalleştirmek yerine sultana daimi erişimlerinin olmasını sağladı ve onlara erken modern Osmanlı devletinde muazzam bir güç bahşetti.[106]

---

103 "Relazione di Girolamo Cappello," Pedani içinde, *Relazioni*, 417–19; "Relazione di Matteo Zane," *Albèri* içinde, 9:437–38.

104 "Relazione di Matteo Zane," *Albèri* içinde, 9:437–38; *BAC*, b. 269, "Protocollo," cc. 21v–22r, 10 Ocak 1594.

105 Peirce, *Imperial Harem*, 3; Hunt, "Women in Ottoman and Western European Law Courts," 177; Zilfi, "Muslim Women in the Early Modern Era," 228–31; Malieckal, "Slavery, Sex, and the Seraglio," 58–73. Örneğin, bkz., Coco, *Secrets of the Harem.*

106 Peirce, Imperial Harem, 219–28; Tucker, "Rescued from Obscurity," 395; Nashat, "Women in the Middle East: 8,000 B.C.E.–C.E. 1800," 70–71; Meriwether ve Tucker, "Introduction," 3–4; Thys-Şenocak, *Ottoman Women Builders*, 55–65.

Enderun-i hümayunun kapatılmış bir üyesi olarak, Fatma, İstanbul olsun, Venedik olsun dışarıyla irtibatını daima sürdürdü; edindiği itibarını ve kapatılmış vaziyetini harem-i hümayundaki kadınlarınkine benzer, fakat çok daha mütevazı bir biçimde gücünü konuşturmak için kullanabildi.[107] Fatma'nın politikayı yakından takip ettiği açıkça anlaşılıyor; Venedik'in meşhur diplomatik heyetlerinin en tecrübeli ve muktedir üyeleri olan *bailo*lar onu, sarayın iktidar koridorlarında nasıl ilerleyeceğini çok iyi bilen "müthiş yürekli ve sağduyulu bir kadın" olarak tasvir ediyorlardı. Zaman içinde saraydaki dil ve kültürün de erbabı olan Fatma, on yıldan uzun bir süre saray-ı hümayunun ve haremin nüfuzlu kadınlarıyla rahatça görüşebilme imtiyazına sahip oldu. Girolamo Cappello "harem dairesine ve hanım sultana kolayca erişebiliyordu ve buralarda [Venedik'in] çıkarlarını etkileyebilecek hiçbir şeyi gözden kaçırmıyordu. Ancak konuşurken ketum davranarak şüphe uyandırmamaya dikkat ediyor, eline fırsat geçtiği zaman ise derhal görevini yerine getirerek uyarmaktan kaçınmıyordu," diye bildirmişti.[108] Harem dairesinde geçirdiği yıllar boyunca, asalet ve statü anlamları taşıyan onursal hatun unvanını taşıdı.[109]

İç saraya ve diğer erişimi kısıtlı mekânlara rahatça girip çıkabilmesi, ayrıca sarayın "resmi ziyaret âdetlerine sahip kadın zümresi"ne dahil olması, Fatma'ya normalde Venedik'in erkek diplomatlarının ya da memurlarının göremediği bir bakış açısı sağlıyordu.[110] *Bailo*ya hitaben 1594'te kaleme aldığı bir yazıda, örneğin, harem-i hümayunda kulak misafiri olduğu, Osmanlı ordusuna ilişkin tartışmaları bildirmiştir. Sultanın filosunun durumu, liderlik vasıfları ve olası hedeflerle ilgili bilgilendirici bir analiz sunmuş, nakit akışıyla ilgili sorunlar bulunduğu ve saraydakilerin orduya ödeme yapılamazsa huzursuzluk çıkmasından endişe ettiği gibi Osmanlı ordusunun mali durumuna ilişkin meseleler hakkında bilgi sağlamıştı. Ayrıca saraydaki politik çekişmeleri de genel hatlarıyla izah ediyordu.[111]

---

107 *BAC,* b. 269, "Protocollo," cc. 21v–22r, 10 Ocak 1594.

108 "Relazione di Girolamo Cappello," Pedani içinde, *Relazioni,* 417–19.

109 Göçek ve Baer, "Social Boundaries of Ottoman Women's Experience," 63; Peirce, "Seniority, Sexuality, and Social Order," 183; Zilfi, "We Don't Get Along," 280.

110 Peirce, "Beyond Harem Walls," 44.

111 *SDC,* b. 39, cc. 282r–v, 20 Mayıs 1594, Fatima Hatun'dan Marco Venier'e.

Harem sahnesi, "Memorie turche" (MS Cicogna 1971, c. 24r). Biblioteca del Museo Civico Correr, Venedik

Fatma 1596'da Marco Venier'i hasekinin Yahudi kirası[112] Esperanza Malchi'nin sultanı Venedik'in Osmanlılara karşı savaşan Avusturyalılara yardım ettiğine ikna etmeye çalıştığı konusunda uyarmak için elyazısıyla kaleme alınmış bir not gönderir. Şöyle yazar: "Yahudilerin [Venedik'in yaptıkları hakkında] ne öğrendiklerini bilmiyorum, fakat zaten ateş püsküren hanım sultanı iyice kışkırtıyorlar, ayrıca bu Yahudi kadından duyduğuma göre [...] diyor ki [Venedikliler] haindir; diğer detayları gerçekten bilmiyorum, tek bildiğim [Esperanza'nın]" Venedik'in itibarını zedelemek için "elinden geleni ardına koymadığı." Bu bilginin üzerine, *bailo* haremdeki bir başka nüfuzlu kadınla gizli bir buluşma ayarlar, kadın görünmeyecek bir konumda otursa da kirası aracılığıyla Fatma'nın yazdıklarını teyit eder. Kadın Venier'e Fatma'nın "hanım sultanla birlik olarak canını dişine takıp"

112 Genellikle valide sultanın gayri Müslim nedimesi için kullanılan bir ifade.

cumhuriyetin "aleyhine konuşan herkesin sesini keserek [Venedik'in] menfaati için uğraştığı"nı söyler. Bu mesele giderek kızışır ve Fatma ile Esperanza arasında "hanım sultanın önünde" hararetli bir tartışmaya kadar varır.[113]

Fatma ayrıca ağabeyini daha tutarlı bir biçimde Venedik'in çıkarlarını gözetmesi için teşvik etti. Yıllar boyunca Venedik *bailo*ları Gazanfer'in desteğini kazanmaya uğraşmış, fakat Gazanfer "patria"sını (anavatan) desteklemenin politik açıdan itibarını zedeleyeceği korkusuyla hep onları geri çevirmişti. Bizzat annesinden gelen hararetli bir isteğe dahi kulaklarını tıkamıştı.[114] Ne var ki,—Gazanfer'in üzerinde "yüksek otorite"ye sahip olduğu bildirilen—Fatma, ağabeyini etkilemekte çok daha başarılıydı. Kendi anlatımıyla tekniği, ağabeyinin özellikle oğullarına olan özleminden ötürü ona gösterdiği şefkatten faydalanmaya ve Venedik'e iltimas geçmesinin Hıristiyan âleminde şöhretini artıracağını söyleyerek gururunu okşamasına dayanıyordu. Taktikleri başarılı oluyordu, "çünkü bu erkekler dünyevi itibardan (*fumo mondano*) haz duyar, huylarına gidilmesi gerekir," diye aktarıyordu.[115] Sonuçlar inkâr edilmezdi: Gazanfer, Venedikli köleleri azat etti, Venedik tacirlerini korudu, sultanın Latin kilisesine bağlı Hıristiyan tebaasını savundu, *bailo*lara bab-ı âlinin sürekli değişen politik dünyası içinde ne şekilde hareket edeceklerini gösterdi, ayrıca Osmanlı hiyerarşisinde Venedik dostlarının nüfuzlu konumlara gelmesi ve düşmanlarının etkisiz hale getirilmesi için perde arkasından çalıştı.[116]

---

113 *SDCop*, r. 11, cc. 174–85, 1 Kasım, 5 Aralık 1596; Pedani, "Safiye's Household," 27. Malchi üzerine, bkz. Lamdan, "Malchi, Esperanza," 13:430; Bornstein-Makovetsky, "Kiera," 12:147–48.

114 "Relazione di Gianfrancesco Morosini," *Albèri* içinde, 9:298–99; *SDC*, b. 20, cc. 16r–19r, 4 Eylül 1584; *CollRel*, b. 4, cc. 32r–v, "Relazione di Lorenzo Bernardo."

115 *SDC*, b. 39, cc. 282r–v, 20 Mayıs 1594, Fatima Hatun'dan Marco Venier'e; *SDC*, b. 39, cc. 8v–10v, 12 Mart 1594.

116 *SDC*, b. 35, c. 311v, 12 Haziran 1592; *SDC*, b. 37, cc. 211r–v, 17 Mayıs 1593; *SDC*, b. 50, cc. 67v–68r, 2 Ekim 1599; *SDC*, b. 55, c. 1r, 11 Mart 1602; *SDC*, b. 50, cc. 238r–246r, 10 Ocak 1599 (MV); *SDC*, b. 39, cc. 40v–42v, 24 Mart 1594; *SDC*, b. 51, cc. 120r–v, 20 Nisan 1600; "Relazione di Girolamo Cappello," Pedani içinde, *Relazioni*, 408, 417–19; *SDC*, b. 40, cc. 481r–482v, 31 Ocak 1594 (MV); *SDC*, b. 47, cc. 302r–303r, 25 Temmuz 1598.

Gazanfer'in Venedik yanlısı tutumunun en bariz örneklerinden biri, 1594'te kardeşinin isteği üzerine Marco Venier'le harem dairesinin içinde, daha önce eşi benzeri görülmedik biçimde, yüz yüze gizli bir görüşmeyi kabul etmesidir. Görüşmeleri boyunca, kapıağası kendini "gerçek bir vatansever" olarak tarif eder ve *bailo*yu istediği her konuda istediği zaman onunla doğrudan irtibata geçmesi için teşvik ederek meselenin derhal sultanın huzuruna sunulacağına söz verir. Benzer ziyaretler, Gazanfer'in hayata gözlerini yummasından önceki haftaya kadar ayarlanmaya devam eder.[117] Bu ilişkide muhakkak bir karşılıklılık da söz konusuydu; Gazanfer Venedikli görevlileri kız kardeşi ve oğullarının menfaati için, kendi politik entrikaları için ve sultan ile diğer yüksek mevki sahibi kimselere lüks mallar ve yiyecekler temin ederek prestijini kuvvetlendirmek için kabul ediyordu.[118]

* *

Fatma, sarayda Venedik'in menfaatlerine hizmet ederken, nüfuzunu lagündeki ailesinin toplumsal ve mali konumunun yararına kullanmaktan da geri durmadı. Oğulları Baldissare ve Giacomo'nun yasal statüsü, babalarının 1588'deki ölümünden sonra belgelerde net bir biçimde anlatılmıyor, ancak âdet olduğu üzere Angelo'nun Fatma'yı çocukların vasisi olarak atamış olması muhtemel. Şayet vasiyetsiz öldüyse, Venedik kanunları iki ailenin de temsilcilerinin vesayet meselesini mahkemede çözüme ulaştırmasını gerektiriyordu, fakat hâkimler genellikle annenin lehine karar veriyordu. Ancak, Fatma'nın yeniden Zaghis'le evlenmesi vesayeti açısından olası bir tehdit barındırıyordu, çünkü tekrar evlenen dul kadınlar çocuklarının velayetini "babalarının soyundan gelen" birine

117 *SDC*, b. 39, cc. 8v–10v, 12 Mart 1594; *SDCop*, r. 11, cc. 274–76, 15 Şubat 1596 (MV); *SDC*, b. 52, cc. 296r–297r, 6 Ocak 1600 (MV); *SDC*, b. 56, c. 169v, 5 Ocak 1602 (MV); Pedani, "Veneziani a Costantinopoli," 76.

118 *SDC*, b. 40, c. 142r, Kapı Ağası'ndan bir mesaj; *SDC*, b. 33, cc. 42v–42r, 16 Mart 1591; *SDC*, b. 52, cc. 296r–297r, 6 Ocak 1600 (MV); Dursteler, "A Continual Tavern in My House."

kaptırabilir ve dolayısıyla genellikle onun ailesiyle yaşardı. Ne var ki, Venedik'te müdahil aileler de kabul ediyorsa, annenin ilk evliliğinden olan çocuklarını yeniden evlendikten sonra yetiştirmeye devam etmesini engelleyen bir yasa yoktu ve benzer düzenlemelere gidilen örneklerin sayısı az değildi.[119] Babalarının ölümünden sonra olduğu gibi Zaghis'le yeniden evlendikten sonra da Fatma'yla kalan Baldissare ve Giacomo'nun durumu da böyleydi. Annelerinin ülkeyi terk edişinden sonraki yasal durumları daha da belirsiz; üvey babalarına çabucak yabancılaştıkları anlaşılıyor ve babalarının ailesinin velayetine geçmiş olduklarını farz etmek her ne kadar akla yatkın gelse de, arşivlerde bunu doğrulayacak bir kanıt yok.

Yasal durumları ne olursa olsun, Fatma'nın kaçışından sonra da oğullarıyla yakından ilgilendiği açık. İstanbul'a gelişinden sonra ve Ali'yle evliliğinden önce Fatma, oğullarının vasisi olarak Venedikli iki önemli asilzadeyi ayarlamıştı. Mali durumlarının iyi olması için özel bir dikkat göstermişti. İstanbul'a kaçmasından önce, ağabeyinin nüfuzu sayesinde bir memuriyet maaşının ona bağlanmasına hükmedilmişti; saraya gelişinin ardından, Gazanfer'in yıllık iki yüz dukalık bu maaşın çocuklarının ihtiyaçlarının karşılanması için kullanılmasını temin etmek üzere aracılık etmesini sağladı. Sonraları, oğulları için Venedik'in daha mühim ve kazançlı idari daireleri ve ödenekler için müzakerelerde bulundu. Onlara bol miktarda para, pahalı mücevherler ve başka mallar gönderdi, 1607'de bu kaynakların bir kısmını kullanarak asilzade Antonio Trevisan'dan 2700 duka karşılığında bir ev satın aldı. 1595'te, Fatma Venedik'in önde gelen tacirlerinden Pasqualin Leoni'yi daha önce atadığı asilzade vasilerin yerine "iki oğluna bakması ve vasisi olması" için tuttu. Leoni'nin Gazanfer ve Fatma'yla ilişkisi imparatorluk hanesine sıradışı bir erişimi olmasına vesile oldu ve buraya pek çok lüks tüketim maddesi temin etti. Bir defasında, bazı kölelerin kaçmasına yataklık ettiği için tehlikeye giren canı, muhtemelen Fatma'nın araya girmesiyle kurtuldu. Leoni 1598'de Venedik'e

---

119 Bellavitis, *Famille, genre, transmission*, 80–85; Bellavitis, *Identité, mariage, mobilité sociale*, 217–20; Kirshner, "Introduction," 2–3; Calvi, "Widows, the State, and the Guardianship of Children," 210–13; Chojnacki, *Men and Women in Renaissance Venice*, 100, 273 n. 42.

döndüğünde, Fatma buradaki mülkünü idare etmesi için ona "her türlü imtiyazı ve yetkiyi" verdi. Baldissare ve Giacomo yeniyetmelik zamanına eriştiğinde, Fatma varlıklarını oğullarının ne bölebilecekleri ne de devredebilecekleri eşit miktarda hisseye sahip olduğu bir ortaklığa aktardı.[120]

Venedik'teki mali durumunu idare etmesinin yanı sıra, Fatma ve kocasının İstanbul'da pek çok yatırımı vardı. Ali uluslararası ticaretten ekmekçiliğe pek çok ekonomik faaliyetle uğraşıyordu; Venedik'te de Osmanlı'da da "zorba ve tamahkâr" olmasıyla biliniyordu ve ileriki zamanlardaki mahvının nedenlerinden biri de bu oldu.[121] 1595'in başlarında Ali, Fatma'nın yakından tanıdığı iki Venedikli tacir Agostino ve Bernardino Agazzi için on altı bin duka yatırdı; bir ticaret gemisinin satın alınıp onarılmasına fazladan sekiz bin duka ödeyerek sermaye sağladı.[122] Osmanlılarla ortaklık, her ne kadar yaygın olsa da, Venedik kanunlarınca yasaktı. Ancak, anlaşmaları yapan Ali olsa da, ortaklığı oğullarının menfaatine başlatan bizzat Fatma olduğundan bu durum göz ardı edildi, üstelik yatırım kaynaklarının bir kısmı harem-i hümayundaki irtibatlarından geliyordu. Agazzi'nin mali yönetimdeki başarısızlığından dolayı ilişkiler çok geçmeden bozuldu; 1599'da gemilerinin kazaya uğraması da tuz biber ekince, Ali ve Fatma nihayetinde ilk yatırdıkları meblağın üçte ikisini kaybettiler. Bu kayıp karşısında küplere binen Ali, yatırımını tazmin etmek için bütün siyasi ilişkilerini kullandı. İki tarafın bozuşması, Venedik-Osmanlı ilişkilerini kötü yönde etkileyebileceğinden ötürü, özellikle de Agazzi kardeşlerin İstanbul'dan geride 200.000 duka değerinde ticari mal bırakarak kaçtığı

120 *SDC,* b. 37, c. 1r, 12 Mart 1593; *SDC,* b. 37, cc. 30r–v, 14 Mart 1593; *SDCop,* reg. 10, c. 18, 16 Ekim 1593; *SDCop,* reg. 10, cc. 97–98, 13 Şubat 1593; *SDelC,* b. 8, 4 Şubat 1591; *SDC,* b. 47, cc. 139v–140r, 15 Mayıs 1598; *BAC,* b. 269, "Protocollo," cc. 21v–22r, 10 Ocak 1594; *SDC,* b. 35, c. 33r, 7 Mart 1592; *BAC,* b. 317, cc.15r–17r, 1 ve 11 Temmuz 1598; *SDCop,* r. 9, c. 8, t.y.; *SDC,* b. 38, cc. 443v–444r, 13 Şubat 1593 (MV); *SDC,* b. 38, cc. 11v–14r, 6 Eylül 1593; *SDC,* b. 39, c. 244v, 4 Mayıs 1594; *NotAtti,* b. 3383–84, cc. 193r–196r, 11 Mayıs 1607.

121 "Relazione di Girolamo Cappello," Pedani içinde, *Relazioni,* 417–19.

122 *BAC,* b. 339, 11 Nisan 1595; *SDC,* b. 53, c. 14r, 3 Mart 1601; *SDC,* b. 52, cc. 69v–70v, 23 Ekim 1600; *BAC,* b. 269, reg. 382, c. 182v, 26 Mart 1596. Bkz. *BAC,* b. 368, #68, #75–76, #78–80.

1600 yılından sonra Venedik'te endişeye neden oldu.[123] İhtilaf, Ali'nin öldüğü ve baş defterdarın sultanın adına boş yere borcu tahsil etmeye uğraştığı 1603'ten sonra da devam etti,[124] 1610'da dahi Fatma hâlâ varlıklı birer tacir olarak artık Venedik'te yaşayan Agazzi kardeşlerden "Ali'nin vârisi olarak hakkı olan" sekiz bin dukayı ve gemiye yapılan yatırımın bir kısmını geri almaya çalışıyordu. Bütün bu ekonomik faaliyetlerde Fatma, esasen kendi varlığının bir kısmını devletin müsadere edemeyeceği yerlere taşımak için onun irtibatlarını kullanan Gazanfer'in desteğini alıyordu.[125]

Bu örneklerin ortaya koyduğu üzere, Fatma onları ayıran mesafeye rağmen oğullarının hayatının içinde yer aldı. (Zaghis'ten olma kızının küçükken öldüğü anlaşılıyor.) İstanbul'a kaçtığında Baldissare ve Giacomo henüz on yaşında değillerdi, o nedenle soylu vasileri tarafından Venedik'teki San Barnabà kilisesinin asil karakteriyle bilinen yatılı okuluna gönderildiler.[126] Fatma'nın gelişinden itibaren, Gazanfer yeğenlerinin İstanbul'a onların yanına gelmesini arzu ediyordu. Bir bakıma sanki

---

123 *SDC,* b. 52, cc. 318r–319v, 14 Ocak 1600 (MV); *SDC,* b. 52, cc. 326r–328v, 20 Ocak 1600 (MV); *SDC,* b. 52, cc. 368r–373r, 31 Ocak 1600 (MV); *SDC,* b. 52, cc. 42r–v, 5 Ekim 1600; *SDelC,* b. 10, 7 Eylül 1600; *BAC,* b. 270, reg. 385, c. 137v, 13 Haziran 1600; *BAC,* b. 317, cc. 16v–17r, 11 Temmuz 1598; *SDC,* b. 51, cc. 87r–89r, 7 Nisan 1600; *BAC,* b. 269, "Protocollo," cc. 21v–22r, 10 Ocak 1594; *BAC,* b. 270, reg. 385, c. 140r, 15 Haziran 1600; *VSM,* I, reg. 139, c. 20r, 9 Eylül 1593; *SDC,* b. 53, cc. 332r–336v, 12 Temmuz 1601; *SDC,* b. 51, cc. 400r–v, 12 Ağustos 1600; *SDC,* b. 41, cc. 162r–v, 22 Nisan 1595; *SDC,* b. 52, cc. 304r–v, 7 Ocak 1600 (MV); Tenenti, *Naufrages, corsairs, et assurances maritimes,* 252; *SDC,* b. 51, cc. 400r–v, 12 Ağustos 1600; *SDelC,* b. 10, 9 Mayıs 1602, Ali Ağa'dan mektup; *SDC,* b. 53, c. 232v, 30 Mayıs 1601.

124 *SDC,* b. 57, cc. 63r–64r, 21 Mart 1603; *SDC,* b. 57, cc. 264v–265r, 31 Mayıs 1603; *SDC,* b. 57, cc. 291r–292r, 13 Haziran 1603; *SDC,* b. 56, cc. 234r–235v, 19 Ocak 1602 (MV); "Relazione di Girolamo Cappello," Pedani içinde, *Relazioni,* 417–19.

125 *BAC,* b. 276, reg. 395, cc. 55r–56r, 22 Aralık 1610; *It VII* 341 (8623), cc. 94r–96r; Pedani, "Veneziani a Costantinopoli," 75.

126 *SDelC,* b. 10, 4 Şubat 1591 (MV); *CapiXLett,* b. 7, #3–5, 21 Nisan–6 Mayıs 1600; ASPV, *Visite parochiali,* b. 2, 26 Ağustos 1604; ASPV, *Visite parochiali,* b. 4, cc. 13r–v.

çevresini ailesiyle sarmak istediği gibi anlaşılıyor; bir bakıma bozulan sağlığından dolayı acı çeken ve sık sık aklına geride bıraktığı oğulları düşüp kederlenen kardeşini teskin etmek de istemiş olabilir. Bir başka etken de kız kardeşinin Ali'den çocuğunun olmaması ya da ondan çocuk yapmak istememesiydi. 1593'te Gazanfer ve bir dizi nüfuzlu müttefik, oğlanların İstanbul'a gelip annelerini ziyaret etmelerine izin verilmesi için Venedik'e yoğun bir baskı uyguladı. Venedikliler buna oğlanların neden yurtdışına çıkamayacağına değin, Venedik kanunlarının "reşit olmayan"ların tehlikeli Doğu Akdeniz bölgesine seyahat etmelerini yasakladığını hatırlatmak da dahil bir dizi olmayacak açıklamayla karşılık verdiler. Baskı o kadar büyümüştü ki, Venedik *bailo*su gizlice Fatma'yı çocuklarının canının tehlikede olduğunu ve "bu arzusundan [...] feragat etmesi" gerektiğini söyleyerek uyardı, Fatma da bu arzusuna bir son verdi.[127]

Ne var ki, 1600 yılının kışında, Fatma'nın rızası olmadan, oğlu Giacomo cüretkâr bir girişimle kaçırıldı ve bu olay bütün Venedik'te nam saldı.[128] Plan, Gazanfer ile Venedik'teki birkaç borcundan kaçmak için başkentte bulunan, sözüm ona dininden dönmüş Kıbrıslı bir asilzade ve maceraperest Zuanne Bustrone arasında gizlice yapılmıştı. Bustrone 1571 Kıbrıs kuşatması sırasında yakalanmış ve birkaç yıl büyük Osmanlı komutanı Lala Mustafa Paşa'nın emrinde hizmet etmişti.[129] Gazanfer, Bustrone ile bir başka Kıbrıslı mülteciyi ve Venedik'te mal komisyoncusu olarak çalışan Pietro Sansonetto'yu yeğenlerini gizlice kaçırmak üzere bir araya getirmişti. Oğlanlara erişebilmek için, Sansonetto oğlunu aynı okula

---

127 *SDC*, b. 37, cc. 328r–331v, 21 Haziran 1593; *SDC*, b. 37, cc. 278r–v, 7 Haziran 1593; *SDC*, b. 37, c. 385v, 4 Temmuz 1593; "Relazione di Matteo Zane," *Albèri* içinde, 9:437–38; *LSTR*, b. 5, cc. 132r–v, 27 Mart 1593, Bosna Paşası'ndan senatoya; *SDC*, b. 51, cc. 87r–89r, 7 Nisan 1600.

128 ASV, *Senato terra*, b. 182, Baldissare Bianchi'den senatoya. Pllanın ayrıntıları için, bkz. *CapiXLett*, b. 7, #3–5, 21 Nisan–6 Mayıs 1600.

129 *BAC*, b. 276, reg. 395, cc. 79r–v, 23 Mart 1611; *SDC*, b. 51, cc. 120v–121r, 20 Nisan 1600; Vercellin, "Mercanti turchi e sensali a Venezia," 243–76; *SMar*, r. 45, c. 148r, 22 Eylül 1582; *NotAtti*, b. 3371–72, cc. 290r–291r, 18 Haziran 1600; BAV, *Urb. Lat.*, 1739. Kıbrıslı Bustrone hakkında, bkz. Rudt de Collenberg, "Les «custodi» de la Marciana," 41–46.

yazdırmış, yeni tanıştığı genç adamın "bir centilmen olduğunu" düşünen Giocomo onunla hemen sıkı dost olmuştu. 1600'de, karnavaldan bir önceki gün iki arkadaş kostümlere bürünüp kutlamak için Murano'ya gittiler. Bir evde akşam yemeği yerlerken, Bustrone ve çetesi odaya arkebüzlerle dalarak Giacomo'ya, "Beyefendi, bizimle birlikte gelmeniz gerekiyor; sizi Konstantinopolis'teki annenize götürmek istiyoruz," diye duyurdu.

Hep birlikte küçük bir tekneyle açılarak Zara yakınlarında karaya çıkmadan önce dört gün kürek çektiler. Buradan elli kilometre yayan devam ederek sınırı geçtiler ve Bustrone'nin komploculara (muhtemelen yeniden) İslamı benimsediğini açıkladığı Osmanlı kalesine ulaştılar. Osmanlı topraklarına girer girmez, Gazanfer'in adı onlara her türlü erzağı ve güvenli geçişi temin etti ve grup at üzerinde İstanbul'a doğru yol almaya başladı. İlk başta Giacomo onu kaçıranlara karşı direniş gösteriyordu, fakat Bustrone ona "Konstantinopolis'e annesini görmeye gittiğini, üstelik altın olarak iki-üç milyon alacağını, ardından da Venedik'e döneceğini" söyledikten sonra maceraya çabuk ısındı. Haliç'e ulaşmadan önce, topluluk kara yoluyla iki-iki buçuk ay kadar yol tepti. Geldiklerinde, Giacomo'yu kaçıranlar oğlanı doğruca dayısının harem dairesine götürdüler ve burada kimseyle görüştürülmeden birkaç gün bekletildikten sonra "parmağını kaldırtıp Türk olmasını sağladılar." Sonraki yıllarda her ne kadar Giocomo zorla dininden döndürüldüğünü ileri sürse de, kendisinin direniş gösterdiğine dair hiçbir kanıt yoktur; işin aslı, döndükten sonra tadına vardığı "hazları ve izzeti" anlatarak Sansonetto'nun oğlunu da onun yolundan gitmeye ikna etmiştir. Nihayet on yıldan uzun bir süredir görmemiş olduğu annesiyle görüşmesine izin verildiğinde, Giacomo ona "buraya beş yıl önce gelmediğine yandığını" söylemiştir.[130]

İlk anki coşkusunun ardından, adı artık Mehmed olan Giacomo hayli sıradan bir yaşam sürmeye başlar. Saray-ı hümayuna yerleştirilir ve buradaki prestijli okulda doğrudan dayısının gözetimi altında eğitim alır.

130 *SDC*, b. 51, c. 105r, 8 Nisan 1600; *SDC*, b. 51, cc. 183v–186v, 19 Mayıs 1600; *SDC*, b. 51, c. 167r, 6 Mayıs 1600; *SDC*, b. 51, cc. 242r–245v, 16 Haziran 1600; *SDC*, b. 51, cc. 340v–341v, 15 Temmuz 1600; *SDC*, b. 51, c. 372r, 29 Temmuz 1600; *SDC*, b. 51, cc. 412r–413r, 26 Ağustos 1600; *SDC*, b. 52, cc. 2v–3r, 12 Eylül 1600; *BAC*, b. 279, reg. 401, cc. 7v–8v, 13 Nisan 1615.

Gazanfer'in yeğeni için büyük emelleri olduğu açıktır; ne var ki, "talihin yüzüne gülerek onu böylesine seçkin bir konuma kondurmuş" olmasına rağmen, Mehmed çok geçmeden "kalın kafalı" olduğunu göstermiş ve nihayetinde dayısı için bir hayal kırıklığına dönüşmüştür.[131] 1603'ün başlarında Gazanfer'in ölümünün hemen ardından, Mehmed harem dairesinden ayrıldı, bir makama getirildi, önce ipek ardından tahıl ticareti yapsa da başarısı asgari seviyede kaldı.[132] 1614'te ağabeyi öldüğünde, Mehmed annelerinin mülkü üzerinde hak iddia etmeye kalkıştı; samimiyetsiz bir ifadeyle, "kendini içine sokacağı tehlike" nedeniyle "hep istediği ve niyetli olduğu halde anavatanına dönemediği"ni ileri sürüyor, fakat "önüne iyi bir fırsat sunulursa bir an önce" dönmeyi istediğini belirtiyordu.[133]

1633 senesine gelindiğinde Mehmed, Rumeli'deki Kassandra şehrinin beyi olmuştu; ne var ki kötü şans hâlâ yakasını bırakmamış, birtakım kanuni ve mali sorunlardan ötürü biri İstanbul'da, öbürü Karadeniz'de olmak üzere üç evinden ikisi yağmalanarak kaptanıderyaya verilmişti. Bu yıllarda Mehmed, Sultan IV. Murad'la yakın arkadaş oldu: Osmanlı kaynakları Mehmed'in, Murad'ı şarapla coşan cümbüşlerinde galeyana getiren küçük bir "yabancı" grubunun üyesi olduğunu, hatta sultan 1640 yılının ramazan ayında ölümüne içerken Venediklinin de yanında hazır bulunduğunu anlatır.[134] Mehmed Bianchi'den bir daha söz edildiğine rastlamıyoruz, fakat Türk ve Arap gölge tiyatrosunda ayyaş ve şaklaban bir tip olan Bekri Mustafa karakterinde yaşamaya devam ettiği öne sürülmüştür.[135]

---

131 Sagredo, *Memorie istoriche,* 613; "Relazione di Girolamo Cappello," Pedani içinde, *Relazioni,* 418–19; *SDC,* b. 51, cc. 87r–89r, 7 Nisan 1600.

132 *SDC,* b. 56, c. 316r, 9 Şubat 1602 (MV); *SDC,* b. 57, cc. 156v–157r, 19 Nisan 1603; *SDC,* b. 56, cc. 259v–260r, 20 Ocak 1602 (MV); *BAC,* b. 279, reg. 401, cc. 55r–v, 20 Nisan 1616. Ayrıca bkz. *SDC,* b. 78, cc. 210r–211v, 21 Ocak 1614 (MV).

133 *BAC,* b. 279, reg. 401, cc. 7v–8v, 13 Nisan 1615.

134 Danişmend, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, 3:384–85; Dorigo-Ceccato, "Su Bekri Mustafa," 89; Pedani, "Safiye's Household," 27; Hammer, *Histoire,* 2:497. Murad'ın son günleri için, bkz. *It VII* 1087 (8524), cc. 432r–v, 1 Şubat 1639 (MV); *It VII* 1087 (8524), cc. 438r–v, 9 Şubat 1639 (MV); ayrıca Vatin ve Veinstein, *Le sérail ébranlé,* 47–48, 194–96.

135 Dorigo-Ceccato, "Su Bekri Mustafa," 85–96.

Fatma'nın diğer oğlu Baldissare ise bilinçli olarak daha monoton bir yol izlemiştir. Erkek kardeşinin kaçırılmasından sonra, Fatma, vasilerinin oğullarını koruyamamasına öfkelenerek Venedik'e yazar. Kardeşinin ortadan kaybolmasından birkaç ay önce bir asilzadenin şahitliğinde resmi olarak nişanlanan Baldissare'nin mümkün olduğunca çabuk evlendirilmesini ister. Böylece Baldissare halen çok küçük olmasına rağmen 1600 yılının Haziran ayında Laura de Franceschi ile San Barnabà Kilisesi'nde evlendirilir.[136] De Franceschi ailesi uzun yıllar resmi görevlerde bulunmuş ve Venedik İdaresi'nin yarım düzine "hayranlık uyandıran" ailesinden biri olarak tasvir edilen bir *cittadino originario*ydu. Genç yaşta bir yurttaş için, hele annesi dönme olan biri için talihli bir evlilikti bu.[137]

Evlendikten sonra, Baldissare soylu kesimin içinde yer aldı, yine de *cittadino originario* olarak tanınmak ya da idari bir görev almak gibi bir kaygısı olduğunu gösteren herhangi bir kayıt mevcut değil. 1609'da baldızı Marina'nın tuhaf bir tesadüf eseri 1582 ila 1599'da İstanbul'da dragoman ve sekreter olarak görev yapmış ve Gazanfer ile Fatma'yı muhakkak tanımış olan Girolamo Alberti ile evliliği için görüşmelerde bulundu. Baldissare, Marina'nın dört bin dukalık drahomasını ödeyerek ona iri incilerden oluşan ve değeri yüz dukadan fazla olan muhteşem bir gerdanlık verdi. 1610'daki evlilik ve ardından iki yeğeni Gasparo ile Giovanni Battista'nın vaftizi, Venedik'te yeni yeni asilzadelerin ve yüksek kademeli devlet memurunun hasıl olmasına vesile oldu. Ayrıca, Baldissare'nin evlilikteki rolü, onun Venedik'in elit kesimi içindeki toplumsal ve ekonomik statüsü hakkında bir fikir vermekte.[138] Baldissare, 1614 Kasımında geride yaşayan bir vâris bırakmaksızın hayata gözlerini yumdu.[139]

---

136 ASPV, Parocchia San Barnabà, *Matrimoni*, r. 1.

137 Neff, "Chancellery Secretaries," 192; *It VII* 341 (8623), cc. 17r–22v; *It VII* 27 (7761), c. 87v; *AvCom*, b. 157, cc. 94v–96r, 5 Ocak 1609; *AvCom*, b. 371, #45, 17 Mayıs 1619; *NotTest*, b. 172.46, 25 Haziran 1642; Pedani, "Safiye's Household," 26.

138 *SMar*, r. 45, cc. 99v–100r, 10 Mart 1582; *SDC*, b. 51, cc. 254r–266v, 10 Ocak 1599 (MV); *SDC*, b. 33, c. 199r, 26 Mayıs 1591; *NotAtti*, b. 8423, t. III, cc. 343r–348v, 9 Aralık 1617; *AvCom*, b. 157, cc. 94v–96r, 5 Ocak 1609; *AvCom*, b. 366, #3, 11 Eylül 1629.

139 *BAC*, b. 279, reg. 401, cc. 7v–8v, 13 Nisan 1615; *NotTest*, b. 172.46, 25 Haziran 1642.

Fatma'nın ağabeyi, oğlu Mehmed ve Fatma, kendilerini yeniden hareketli olayların içinde bulmadan önce yalnızca birkaç sene beraber oldular. Yeni yüzyılın başlangıcı Osmanlı İmparatorluğu açısından buhranlı zamanlardı. Padişahlar Macaristan ve İran'da pahalı ve uzun süren savaşlara girmişlerdi, Tuna beylikleri ve Anadolu'da büyük başkaldırılarla yüz yüzeydiler. Ekonomide enflasyon alıp yürümüştü, sikkelerin ayarı sürekli düşürülüyordu ve imparatorluğun kasasındakiler eriyip gidiyordu. Bu arada, imparatorluğun nüfusu bir yüzyılda ikiye katlanmış, beraberinde büyük ölçekli göçleri ve zorunlu tehciri getirmişti. Politik durağanlık ve kabiliyetsizlik, geçmişi yüzyıllara uzanan Osmanlı hanedanını ciddi manada tehdit eden meselelerin bileşenlerindendi sadece.[140]

Padişahların askerleri uzun seferlerden, başarısız kumanda edilmekten, geciken ödemelerden ve paranın değerinin düşmesinden dolayı hoşnutsuzlardı ve başkentte sürekli kargaşa yaratıyorlardı. Şehirde yeni yeni açılmaya başlanan kahvehaneler özellikle ordu mensuplarının gözdesi olmakla birlikte, dini ve politik önderlerin sürekli denetim altında tutmaya ya da kapatmaya yeltenip başarısız oldukları "fitne yuvaları"ydı.[141] 1600 yılının Nisan ayında, Mehmed Bianchi'nin başkente gelişinden hemen sonra, askerler ödenmeyen maaşları nedeniyle kazan kaldırdılar ve Fatma'nın haremdeki can düşmanı Esperanza Malchi'yle oğlunu öldürdükten sonra cansız bedenlerini şehrin sokaklarında sürüklediler. Selânikî'ye göre—valide sultanla birlikte tahtın arkasındaki fiili güç olarak kabul edilen ve alay konusu edilerek *sultan Gazanfer kapıağası* olarak anılan—Gazanfer, askerlerin öfkesinden ancak devlet işlerinden uzak duracağını vaat ederek kurtulabilmişti.[142] Ne var ki, üç yıl sonra onun da şansı tükendi.

---

140 Imber, *The Ottoman Empire,* 66–76; Parker ve Smith, *The General Crisis of the Sixteenth Century,* 1–33; Shaw, *History of the Ottoman Empire,* 1:170–75; İnalcık, *Ottoman Empire,* 41–52; Faroqhi, "Crisis and Change"; Barkey, *Bandits and Bureaucrats,* 141–228; Kafadar, "The Ottomans and Europe," 1:613.

141 Boyar ve Fleet, *A Social History of Ottoman Istanbul,* 190–93.

142 Galanté, "Esther Kyra," 8–16; Mordtmann, "Die judischen Kira im Serai der

Naima, 1603 yılı Ocak ayının ilk günlerinde sipahilerden oluşan bir güruhun sarayı bastığını ve sultanın "imparatorluğun isyan ve itaatsizlikten mustarip, paramparça olmuş halini" görmesi için resmi bir görüşme talep ettiklerini kaydeder.[143] Askerler, III. Mehmed'e askeri başarısızlıklardan ve üstlerinin bu sorunları gidermedeki yetersizliğinden şikâyet eder ve nazırlarını imparatorluğun gerçekte vahim olan ahvalini ona olduğu gibi aktarmamakla suçlarlar. İsyancılar, otoritesini ele geçirdiğine inandıkları valide sultanın sürgüne gönderilmesi dahil reform taleplerinde bulunurlar. Mehmed açıkça şerefine yöneltilmiş bu hakareti reddeder, askerler o halde Gazanfer'in kellesini istediklerini söylerler. Sultan bir kez daha reddetmeye çalışsa da öfkeli kalabalık ya kapıağasının canını ya sultanın tahtını ister. Mehmed'in taleplerini kabul etmekten başka çaresi kalmamıştır. Gazanfer divana getirilir ve beline kadar soyulur. Çocukluğunu bildiği padişahına yalvararak merhamet dilenir. Sultan kafasının vurulmasına engel olmak istese de, askerler padişahın "tutkulu sevgisini" gördüklerinde "sadece onun kellesiyle yetinip diğerlerinin canını bağışlayacaklarını söyleyerek reddettiler." Mehmed emri verir ve Naima'ya göre, elli beş yaşındaki Gazanfer "su renginde ve ateş keskinliğinde bir kılıç"la infaz edilir. Kellesi sultanın ayağının dibine yuvarlanır ve isyankâr askerler Haliç'in öte yanından duyulacak kadar yüksek sesle sevinç nidaları atarken, Mehmed "dünyada sahip olduğu en değerli kimse gözlerinin önünde katledildiği için" gözyaşlarına boğulur.[144]

Venedikli kapıağasının düşüşü büyük yankılara neden oldu; saraydaki Avrupa'nın önde gelen bütün diplomatları hadiseyi bildirdiler,[145]

Sultane," 15–17; Pedani, "Veneziani a Costantinopoli," 80. Cinayetin tüyler ürpertici ayrıntılı bir anlatımı için, bkz. Sanderson, *The Travels of John Sanderson,* 85.

143 Naima, *Annals,* 1:212–14. İsyan üzerine, bkz. Shaw, *History of the Ottoman Empire,* 1:186; İnalcık, *Ottoman Empire,* 47.

144 Naima, Naîmâ Târihi, 1:317; Sanderson, *The Travels of John Sanderson,* 216 n. 1; Burian, *The Report of Lello,* 12–13; Hammer, *Histoire,* 2:303–4; *SDC,* b. 56, cc. 208r–211v, 9 Ocak 1602 (MV).

145 ASFi, *Mediceo del principato,* b. 4277, cc. 368r–369v, 9 Ocak 1600; *SP,* b. 97/4, cc. 199r–200r, 201r–v, 10 Ocak 1602 (MV); *SSVe,* b. 37, cc. 64v–65r, 8 Mart

Osmanlı baş vakanüvisleri kayda aldılar.[146] Gazanfer'in ölümü geniş hamilik ve akrabalık ağlarını, özellikle de kız kardeşi ve kayınbiraderini derinden etkiledi. Evi yağmalandı, (500.000 duka nakit ve aynı değerde mücevherlerden oluştuğu tahmin edilen) muazzam serveti padişaha geri döndü. Ayrıca, imparatorluğun sıkıntılarının pek çoğu için elit kesim arasında gayet uygun bir şekilde günah keçisine dönüştü. Yakın müttefiki ve akrabası olarak Ali büyük tehlikedeydi ve karısı Fatma'yı harem dairesinde bırakarak "tek bir uşakla çaresizlik içinde kaçtı." Bir süre yetkililer şehirde köşe bucak onu aradılar, fakat hiddet yatıştıktan sonra Ali gizlice isyancıların elebaşlarıyla bir camide bir araya geldi, gerekli yerlere verilen birkaç rüşvetin üzerine de onları masum olduğuna ikna etmeyi başardı ve evine döndü. Ancak, birkaç ay sonra bir akşam hava karardıktan sonra dışarı çıkma gafletinde bulundu. Umutsuz bir halde kaynak bulmaya çalışan ve Ali'nin bir köşeye uçsuz bucaksız bir servet istiflediği dedikodularına inanan padişahın emri üzerine tutuklanarak harem dairesinin kapıları arasında boğuldu. Padişahın adamları Ali'nin bahçesini delik deşik edip evini dağıtarak küp küp para, mücevher ve neredeyse 200.000 duka değerinde başka mallar bulunca bildirilenlerin doğruluğu da kanıtlanmış oldu.[147]

Peş peşe kaotik olaylar gerçekleşirken, Fatma kuşkusuz canından korktuğu için burnunu dışarı çıkarmadı. Bir tutanağa göre, "sebebini bilmeden kör edilmiş"ti, fakat sonradan bunun doğruluğu kanıtlanmadı ve cezadan kaçınmayı başarmış olması akla daha yatkın geliyor.[148] Üstelik, yıllar boyu Hıristiyan dünyaya geri dönmeyi arzuladığını söylemiş

1603. Ayrıca bkz. Kortepeter, *Ottoman Imperialism during the Reformation,* 223.

146 Peçevi, *Peçevi Târihi,* 2:239–40; Naima, *Naîmâ Târihi,* 1:317. Ayrıca bkz. Carli, *Cronologia historica,* 156.

147 *SDC,* b. 56, c. 222r, 9 Ocak 1602 (MV); *SDC,* b. 56, cc. 259v–260r, 20 Ocak 1602 (MV); *SDC,* b. 56, cc. 277r–v, 1 Şubat 1602 (MV); *SDC,* b. 56, c. 316r, 9 Şubat 1602 (MV); *SDC,* b. 57, c. 29r, 7 Mart 1603; ASFi, *Mediceo del principato,* b. 4277, c. 398r, 9 Mart 1603; *SSVe,* b. 37, c. 95r, 12 Nisan 1603; Orhonlu, *Telhîsler,* #39, #41, #91; Kunt, *The Sultan's Servants,* 55.

148 *SSVe,* b. 37, c. 95r, 12 Nisan 1603.

olmasına rağmen İstanbul'dan kaçmak için hiçbir çabada bulunmadı. Bu kısmen gerçekçi bir karardı. On yıldan uzun bir süredir varlıklı ve ayrıcalıklı bir saray kadınıydı, ayrıca fıkıh Fatma'nın kocasının (hatta belki ağabeyinin) mülkünün bir kısmını miras olarak almasını şart koşuyordu. Ancak Ali cezai suç nedeniyle infaz edildiğinden, Gazanfer de yasal mirasçısı bulunmadan öldüğünden, servetleri padişaha geçti; Fatma da kendini riskli bir mali konumda buldu.[149] Yaslı sultandan gelecek bir mükâfat beklentisiyle oğluyla birlikte şehirde kaldı. Birkaç ay sonra şehirdeki kargaşa yatıştı, dostu ve akıl hocası Gazanfer'in yokluğunun farkına varan Sultan Mehmed, oğluna günlük elli akçe geliri olan bir makam bahşederek Fatma'yı "namusuyla" yaşayabilsin diye şehirde bir evle mükâfatlandırdı.[150]

Bu olayla birlikte Fatma da tarihi kayıtlardan kayboluyor. Ağabeyinin infazı ve birkaç ay sonra III. Mehmed'in ölümüyle harem-i hümayuna erişiminin dolayısıyla da politik nüfuzunun sona ermiş olduğunu farz edebiliriz. İstanbul'daki ilk on yılında onu yere göğe sığdıramayan Venedik *bailo*larının ağzını Fatma'nın hayatı hakkında bıçak açmaz olur. Ancak noter kayıtlarında zaman zaman Fatma'nın Venedik'teki mülkünü idaresiyle ilgili atıflara rastlanır. 1607'de satın aldığı evi yıllık yüz dukaya bir avukata kiralasa da, orada bir gün Baldissare'nin, hatta eğer "kutsallar kutsalı Katolik inancının koynuna" dönecek olursa Mehmed'in oturacağına dair ümidini yitirmedi. İki yıl sonra, 1609'da lagündeki ticari vekilinden bütün varlıklarının idaresini Baldissare'ye aktarmasını istedi.[151]

Fatma'nın adını son olarak 1613'teki kısa ölüm ilanında görürüz. Geride Venedik'teki evi de dahil hatırı sayılır bir mülk; duvarları, kuyuları ve başka yapılarıyla "üç toprak parçası" ve Friuli'de Concordia yakınlarında otuz iki tarla bıraktı. Baldissare çocuksuz öldüğünden ve Mehmed İstanbul'da

149 Kunt, *The Sultan's Servants,* 55; Meriwether, *The Kin Who Count,* 153–77; Zilfi, "Muslim Women in the Early Modern Era," 253.

150 *SDC,* b. 56, cc. 259v–260r, 20 Ocak 1602 (MV); *SDC,* b. 57, cc. 156v–157r, 19 Nisan 1603.

151 *NotAtti,* b. 3383–84, cc. 193r–196r, 11 Mayıs 1607; *BAC,* b. 276, reg. 395, cc. 7r–v, 26 Mart 1609.

kaldığından, vasiyeti mülkünün tamamını Venedik'in üç önemli dini kurumuna, Santa Croce Manastırı, Pietà Hastanesi ve Convertite'ye bağışladı.[152] Erken modern Venedikli kadınlar, bu türden dini kurumlara pek sık bağışta bulunuyordu ve büyük Fransisken Santa Croce Manastırı sürekli kadınların vasiyetnameyle bıraktığı bağışları kabul ediyordu. Ne var ki, diğer iki mirasçı daha anlamlı. Pietà Hastanesi, Venedik'in en eski ve büyük yetimhanesiydi; bir çağdaşın anlatımıyla, "günahkâr ve mutsuz annelerinin" yaptıkları yüzünden "ilahi takdirin izin verdiği türlü vaziyette" bini aşkın "mutsuz" çocuğa bakmakla yükümlüydü.[153] Convertite, özellikle düşkün kadınları, bilhassa fahişe ve metresleri, hatta belki dininden dönmüş bir kadını kurtarmak amacı güdüyordu.[154] Fatma belki de nihayet günahlarının bağışlanması için kefaretini ödemiş ve evini, küçük çocuklarını ve dinini sarayın itibarı ve muazzam zenginliği uğruna terk etme kararının ağırlığından bir nebze olsun kurtulabilmişti.

---

152 *BAC,* b. 279, reg. 401, cc. 7v–8v, 13 Nisan 1615; *BAC,* b. 317, cc. 15r–16v, 1 Temmuz 1598; *NotAtti,* b. 8422, t. I, cc. 39v–49v, 19 Mayıs 1616; *NotAtti,* b. 8423, t. III, cc. 343r–348v, 9 Aralık 1617.

153 Corner, *Notizie storiche delle chiese e monasteri di Venezia,* 162–64, 380–83; Pullan, *Rich and Poor in Renaissance Venice,* 207, 259–63, 368–69, 413; Evangelisti, "Wives, Widows, and Brides of Christ," 246.

154 Convertite için, bkz. McGough, "Women, Private Property, and the Limitations of State Authority," 33–34; Pullan, *Rich and Poor in Renaissance Venice,* 258, 377–80, 416–17.

Elena Civalelli/Suor Deodata ve Mihale/Catterina Şatoroviç

Fatma'nın alışılmadık hayatı doğu Akdeniz'in en büyük iki şehrinde ve buradaki iki egemen güç merkezinde geçiyordu. Sıradaki hikâyelerimiz bizi Venedik ve Osmanlı imparatorluklarının taşrasına, Dalmaçya kıyılarına götürecek. Hikâyelerin kahramanları, iki genç kadın, daha doğrusu iki genç kız ve ikisi de saygın ailelere mensup: 1586'da Zara'da doğan Elena Civalelli ve ondan yaklaşık yirmi yıl sonra, kıyı şeridinin 150 kilometre aşağısındaki küçük Clissa şehrinde doğan Mihale Şatoroviç. İki genç kızın pek çok ortak noktası olsa da, onları bir sınır ayırıyordu; Elena, Venedik'in Hıristiyan tebaasındandı, Mihale ise Müslüman bir Osmanlı. Her ne kadar siyasi sınırın karşı taraflarında ve farklı dini inançların içine doğmuş olsalar da, aileleri genç yaşta evlendirmek istediğinde ikisi de benzer koşullarla karşı karşıya kaldı. İkisi de ailelerinin isteğine direnmek ve kendi seçecekleri yolu izlemek için kendi çevrelerinin sınırlarından faydalandılar. Bu Müslüman ve Hıristiyan kızların hikâyeleri, erken modern Akdeniz'de genç kadınların sahip olduğu bazı olanakları ve karşı karşıya kaldıkları sınırlamaları ortaya koymakla birlikte bölgenin siyasi ve dini sınırlarının onlara nasıl bir dereceye kadar aktörlük bahşedebileceğini de gösteriyor.

*

Hikâyenin geçtiği bölge, fiziki mekânı hem Elena'nın hem de Mihale'nin çarpıcı hayatlarında büyük bir rol oynayan Dalmaçya kıyısı boyunca Osmanlı ve Venedik imparatorlukları arasında uzanan fay hattıydı.

Dalmaçya, Osmanlı ve Venedik imparatorluklarının birbiriyle en dolaysız bir araya geldiği yerdi. Hıristiyanlar bu bölgeyi *antemurale Christianitatis*, yani Hıristiyanlık âleminin göğüs siperi olarak kabul ediyordu, Fernand Braudel buradan Venedik'in istihkâm duvarı olarak söz ediyordu. İki imparatorluk birbirine öyle yakındı ki, Venedik Zara'sındayken "Türk horozunun öttüğünü duyabiliyordunuz."[1] Ancak, bu basit ikili görüş, bölgenin karmaşıklığının gözden kaçmasına neden oluyor. Günümüzün net çizilmiş, pür dikkat korunan siyasi sınırlar anlayışının aksine, Dalmaçya'daki Venedik-Osmanlı sınırı belli belirsizdi ve boydan boya insanların karşılıklı olarak gidip gelebildikleri açık bölgeler vardı; hem coğrafi açıdan, hem de bu bölgede yaşayan insanların zihninde sürekli değişkenlik gösteriyordu. Toprakları ve sadakatleri için rekabet ederken Venedikliler, Osmanlılar ve Habsburglular arasında itilip kakılan insanlar açısından sınırın genellikle pek bir önemi yoktu. İnsanlar sık sık sınırın ötesine geçiyordu ve bu dikkat çekici bir durum değildi. Osmanlı ve Venedik tebaası rahatça kaynaşıyor ve Müslümanlara, her ne kadar bu bölgede azınlık olsalar da, Venedik'in kıyı kasabalarında sık sık rastlanıyordu.[2] Kısacası, Dalmaçya'daki geçici sınırları çok da fazla dikkate almamalıyız; ayırıcı özelliği farklılıktan ziyade benzerlik olan ortak bir kültür, bölgenin siyasi ve dini bölücü sınırlarının ötesine aşıyordu.

Öncelikle, kimse gerçek sınırın nerede konumlandığını bilmiyordu. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Venedik ve Osmanlılardan oluşan bir dizi heyet sınır hattını belirleme çabasında bulunsa da, kafa karışıklığı Venedik kontları ve Osmanlı sancak beyleri arasında bitmek tükenmek bilmez bir mektup alış verişine ve zaman zaman resmi sınırların baştan çizilmesine yol açıyordu.[3] Bölgedeyse, uzak başkentlerde yaşayan yöneticiler tarafından üzerinde anlaşılarak belirlenen siyasi sınırlarla ilgili hem

---

1 Praga, *History of Dalmatia*, 178; Bracewell, *The Uskoks of Senj*, 156; Braudel, *Mediterranean*, 2:845–47.

2 Braudel, *Mediterranean*, 2:759, 889; Colley, *Captives*, 121.

3 Solitro, *Documenti sull'Istria e la Dalmazia*, 257–68; Pedani, "Beyond the Frontier," 174; Pedani, "Dalla frontiera al confine," 39–55; Traljić, "Tursko-mletačke granice u Dalmaciji."

kafa karışıklığı hem de bir kayıtsızlık hüküm sürüyordu. Farklı millet ve dinlerden oluşan bu devletlerin sınır kesimlerinde yaşayan tebaaları Venedik-Osmanlı sınırını genellikle rahatça gidip gelebildikleri bir yer olarak görüyor ve çoğu zaman belirlenmiş bölgeleri ve yetki sınırlarını ya görmezden geliyor ya da bilfiil eğip büküyorlardı.[4]

Sınırların net olmayışı iki bölge arasında sürekli hadiselerin meydana gelmesine sebebiyet veriyordu. Hayvanlar çalınıyor, kaçaklar gizlice ilerliyor, fidye için çocuklar ve yetişkinler kaçırılıyor, zaman zaman cinayetler işleniyordu.[5] Bu olaylar sınırın iki tarafındaki devlet görevlilerinin mütemadiyen şikâyet etmesine neden oluyordu. 1591'de Bosna beylerbeyi, Venedik'in Dalmaçya istihkâmından "Frenkler"in Osmanlı topraklarına "ardı arkası kesilmeyen akınlar" yaptıklarından şikâyetçi oldu. Birkaç yıl sonra, Venedik'ten bazı önemli devlet görevlileri "ruh çalmaya" gelen Osmanlılardan şikâyet ederek çiftçilerin tarlalarında korunmaya ihtiyacı olduğunu ileri sürdüler.[6]

Ancak Venedik-Osmanlı ilişkilerini daima çatışmanın şekillendirdiğini farz etmemeliyiz. Devlet görevlileri düzenli aralıklarla Venedik ve Osmanlıların "mükemmel bir anlayışla barış ve huzur içinde" yaşadığını bildirmiştir.[7] Sınırda yaşanan olaylara daha büyük anlam yüklemek cazip gelse de, olanlar çoğu zaman gerçekte herhangi bir dini ya da siyasi karakteri olmayan eşikteki bölgelerde sık rastlanan yerel cezai meselelerden başka bir şey değildi. Venedikli bir yetkilinin 1582'de bildirdiğine göre, sınır boyunca zaman zaman şiddetle karşılaşılsa da, şiddeti uygulayanlar genellikle "adi hırsızlar"dı ve bu kişiler "kötücül doğaları yüzünden bizzat Türkler tarafından dışlanmışlardı. Bu sınırlar boyunca bütün

---

4 Dursteler, *Venetians in Constantinople,* 16–17. Karşılaştırmalı bir bağlam için bkz. Sahlins, *Boundaries,* 12, 275.

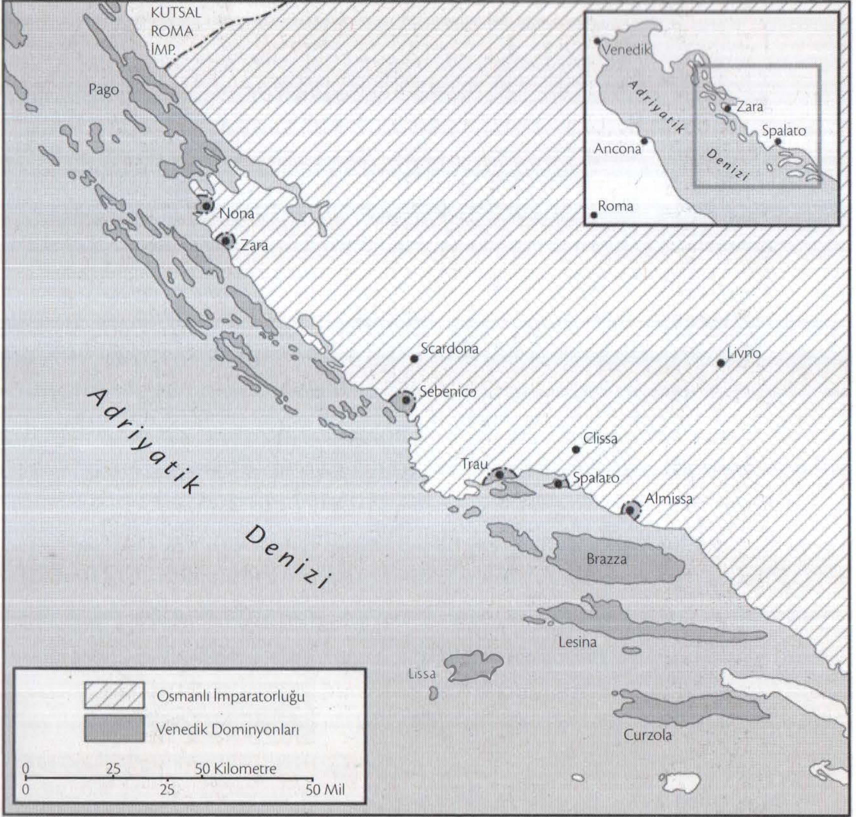
5 ASV, *Commemoriali,* r. 25; *LSTR,* b. 5; *SDelC,* b. 5, 24 Şubat 1581 (MV).

6 Fabijanec, "Le développement commercial de Zadar et de Split," 77; Paci, *La scala di Spalato,* 45.

7 "Relazione di Antonio Pasqualigo," *CRV içinde,* 3:187; *CollRel,* b. 72, c. 4v, "Relazione di Giulio Contarini." Resmi yetkililer sınırdaki sorunların diplomatik etki yaratmak için büyütüldüğünü de teslim etmiştir, *APC,* b. 20/II, c. 107v, 3 Şubat 1626 (MV).

Dalmaçyalı Kadın, Cesare Vecellio, *De gli habiti antichi, et moderni* (Venedik: Damian Zenaro, 1590)

KUTSAL ROMA İMP.
Pago
Nona
Zara
Scardona
Sebenico
Livno
Adriyatik Denizi
Clissa
Trau
Spalato
Almissa
Brazza
Lesina
Lissa
Curzola
Venedik
Ancona
Roma
Osmanlı İmparatorluğu
Venedik Dominyonları
0 25 50 Kilometre
0 25 50 Mil

Dalmaçya

sıkıntılara bu adamların sebep olduğunu söylüyorum." Osmanlı yetkilileri de Venedikli meslektaşlarının huzur ve düzeni koruma çabalarına aynı şekilde karşılık veriyordu.[8] İşin aslı, on altıncı yüzyılın sonunda hem Venedikliler hem de Osmanlıların başına musallat olan en büyük sıkıntı, Adriyatik kıyılarına üşüşen korsan Uskoklar[9] ve metropollerinin kurallarına aykırı hareket eden itaatsiz yerel nüfuslardı.[10] Ülkeler arası huzur sürekli olarak sınanıyor ve zaman zaman bozuluyor olsa da, hem Venedikli hem Osmanlılı yetkililer yönetenlerince "birlikte uyumlu ve huzur içinde yaşamak"la sorumlu kılınmışlardı, üstelik *bona pace*, yani huzuru korumak üzere genellikle işbirliği içinde çalışıyorlardı.[11] 1582'de bir Osmanlı yetkili, "Bu sınırlarda yaşayan insanların gelecekte hüsn-ü niyetle, muhabbetle ve huzurlu bir komşuluk ilişkisi içinde yaşamasını, Berhudar Efendimizin [sultanın] ve şanlı Venedik Signoriasının[12] tebaasının dostluk içinde özgürce ve huzurla [...] herhangi bir engel ya da rahatsızlıkla karşılaşmadan gidip gelmesini arzu ediyoruz," demişti.[13]

Dalmaçya sınırı kolaylıkla ve mütemadiyen kullanılıyordu. Yaylacı Ulahlar sığırlarını güderken sürekli sınırı geçiyorlardı, bölgede bir anlaşmazlık yaşandığındaysa bazen Venediklilerin bazen Osmanlıların, hatta bazen Uskokların tarafını tutuyorlardı. Venedik sınırını savunan askerler Osmanlı topraklarında yaşıyor olabiliyordu, Venedik tebaası Osmanlı tar-

---

8 "Relazione di Alvise Barbaro," *CRV* içinde, 4:312; BMCV, PD 567c, #48, 3 Şubat 1582.

9 Adriyatik kıyısının kuzeyinde ve orta kısmında korsanlık yapan Hıristiyan Habsburg tebaası. Benvenuto, *Storia di Zara,* 131. Uskoklar için, bkz. Minucci, *Historia degli Uscochi.*

10 Rothenberg, "Christian Insurrections in Turkish Dalmatia."

11 *SDelC,* b.12, 21 Kasım 1612; Benvenuto, *Storia di Zara,* 133. Başka örnekler için bkz. *PTM* içinde, b. 929, 11 Mayıs 1622; *APC,* b. 18/11, cc. 50v–51r, 11 Haziran 1622; *APC,* b. 18/13, cc. 43r–v, 1 Ekim 1622; Kunt, *The Sultan's Servants,* 123.

12 Venedik hükümetinin on kişiden oluşan çekirdek konsili: Doç, encümen üyesi altı dük, Venedik'in temyiz mahkemesi *Guorantina Criminal*'in başındaki üç kişi.

13 BMCV, PD 567c, #48, 3 Şubat 1582; ayrıca BL, MS 8604, "Correspondence of Sultan Murad," yazının muhtelif kısımlarında.

larında çalışmak ya da buğdaylarını Osmanlı değirmenlerinde öğütmek için sürekli sınırı geçiyor, Osmanlı tebaasıysa Venedik topraklarında her gün hayvanlarını otlatıyor, çalışıyor, hatta bu toprakları kiralıyordu.[14] Bu o kadar yaygındı ki, Venedikli yetkililer tekrar tekrar sınır ötesi tarımsal faaliyeti engellemek için kanun çıkarmaya yeltenseler de asla başarılı olamadılar. Aynı şekilde, ailelerin de bir parçası bölgedeki dini ve siyasi sınırların bir tarafındayken öbür parçası diğer tarafındaydı. Sebenico'daki katedralin Dominiken orgcusunun Osmanlı tarafında annesi ve "Türk papazı" olan kayınbiraderi dahil pek çok Müslüman akrabası vardı.[15] Sınırlar arası dostluklar ve evlilikler de aynı şekilde öylesine yaygındı ki, Hıristiyan yetkililer bu türden bir "samimiyetin pek çok günaha gebe olduğu" konusunda uyarı yapmışlardı.[16]

Büyük önem taşıyan sınırlar arası ticaretin hacmi on altıncı yüzyılın ortasında yıllık 400.000 dukayı buluyordu. Dalmaçya'dan ihraç edilen "tuz, tuzlu balık, kumaş, yağ, baharat [ve] işlenmiş balmumu"nun değeri 150.000 dukanın üzerindeydi ve bunlar Osmanlıların "peyniri, eti, balı, balmumu, ihramı ve postlarıyla" trampa ediliyordu. Osmanlı topraklarından gelen sığırlar kıyı şehirleri için önemli bir besin kaynağıydı, fakat Dalmaçya'nın Venedik kısmı esas Osmanlı'dan gelen tahıla bağımlıydı; 1593'te Zara kendini her yıl sadece birkaç ay besleyebilecek kadar üretebiliyordu.[17] Dalmaçya pazarları sınırın iki yanından tacirleri de çekiyordu ve Osmanlı tüccarları, Dalmaçya şehirlerinde, özellikle de pansiyon ve

---

14 Kužić, "Prilog biografiji nekih Kačićevih," 223–24; *It VII* 1217 (9448), #18, c. 249r, "Relatione di Dalmatia"; Luca, "The Vlachs/Morlaks in the Hinterlands," 315–21; BL, MS 8613, cc. 81r–88r, "Relatione sopra i Morlacchi."

15 Vitezić, *La prima visita apostolica postridentina in Dalmazia*, 19, 31, 34.

16 "Relazione di Marco Barbarigo," *CRV* içinde, 4:342; BL, MS 8605, cc. 9r–v, "Relazione di Nicolo Donado"; "Relazione di Andrea Rhenier," *CRV* içinde, 6:67; "Relazione di Marino Mudazzo," *CRV* içinde, 6:202–3; ASV, *Collegio, Risposte di fuori*, b. 352, 12 Temmuz 1599; Bracewell, *The Uskoks of Senj*, 35–36; Pedani, "Beyond the Frontier," 46.

17 Paci, *La scala di Spalato*, 14, 101; BL, MS 8610, c. 14r, "Relazione di Giovanni Tiepolo"; Novak, "Poljoprivreda na dalmatinskom," 75; *PTM*, b. 422, 18 Ekim 1628.

meyhanelerde alışıldık bir görüntü teşkil ediyordu.[18] Zara'da, Osmanlı'nın ticari mevcudiyeti öylesine büyüktü ki, vergileri toplamak ve konsolosluk işlerini görmek üzere şehirde bir Osmanlı emini yaşıyordu.[19] Venedik bu mevcudiyeti Osmanlılardan silahlarını teslim etmelerini isteyerek ve şehirde gece kalmalarını "hapis cezası tehdidiyle" yasaklayarak kısıtlamaya çalışmıştı. Ayrıca Venedikliler bir dönem "şehre gelmeleri için bir sebep kalmasın diye" Osmanlı tacirlerini Zara'nın dışında San Marco adı verilen bir yere yönlendirmeye çalıştılarsa da, diğer çabaları gibi bu da pek başarıya ulaşmadı.[20] Sınırın iki yakasında aynı dilin diyalektik çeşitlemeleri konuşulurken sınırlar arası düşünsel iletişim de meydana geliyordu. Tanınmış Osmanlı âlimi Mustafa Ali, Clissa sancak beyinin kâtibi olarak görev yapmaya gittiğinde, "Venedikli, Sırp ve Hırvat mütedeyyinler"e ilişkin zorlu bir ahlaki meseleyle ilgili akıl danışmıştı.[21]

Dalmaçya hudutunu dini bir sınır da belirlemiyordu. Hıristiyanlar sınırın iki yanında çoğunluktaydı, Müslüman adaları ve küçük Yahudi cemaatleri vardı. Dininden dönüp başka bir dini benimseyenler az değildi, ancak İnebahtı'dan sonraki zorlu yıllar Venedik topraklarında yaşayan çaresiz ve muhteris kimselerin Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmesine sebebiyet vermişti.[22] Clissa sakinleri üzerine konuşan bir Venedik yetkilisi bu dini göçebeliği kolaylaştıran bazı etmenleri belirlemişti: "Sırp inancındanlar, fakat dini vecibelerinin çok azını yerine getirdiklerinden ve eğitimini çok az aldıklarından ve yeterince papazları olmadığından, inançları hızla zayıflıyor." İnancın o kadar katı olmamasının bir nedeni, din adamlarının sayıca çok az olmasıydı; 1579'da Spalato'da beş kilise için sadece elinde hiçbir imkân bulunmayan yirmi sekiz papaz vardı ve bu

---

18 Pedani, "Beyond the Frontier," 46.

19 Traljić, "Zadar i turska pozadina," 226; Marani, *Atti pastorali di Minuccio Minucci,* 60–61.

20 Lithgow, *The Totall Discourse of the Rare Adventures,* 44–45; "Relazione di Alvise Dolfin," *CRV* içinde, 4:223; Bracewell, *The Uskoks of Senj,* 35–36.

21 Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual,* 63.

22 Marani, *Atti pastorali di Minuccio Minucci,* 50, 52–53; Horvat, "Glagolaši u Dalmaciji početkom," 557–59.

sayı benzer büyüklükteki diğer şehirlerle kıyaslandığında çok düşüktü. Sonuçta, müşterek yaygın inanç ve uygulamaların mukavemeti Müslüman ve Hıristiyan arasındaki ayrımı bulanık bir hale getirdi. Müslüman dönmeler "İncil'leri okumaya, çocuklarını sünnet etmeye" devam ettiler, "Muhammed'in Kutsal Ruh olduğuna inandılar ve Ramazan ayında dahi şarap içtiler."[23] Zara'nın koruyucu azizi, "Tanrı'nın büyük bir hizmetkârı" olduğuna inandıkları ve kutsal emanetlerinin Zara'yı "zaptedilemez" kıldığına inandıkları Aziz Simeon'a adaklar sunup dualar ettiler.[24] Kısacası, siyasi ve dini otoritelerin zaman zaman sınırları net bir biçimde belirleme çabalarına rağmen, ortak yerel kültür ve kimlik, uzaktan siyasi hudut belirlenmesine ve teolojik ayrımlara izin vermemişti.

*

Elena Civalelli'nin hikâyesi böylesi bir ortamda başladı. Civalelliler Dalmaçya'nın eski ve soylu bir ailesiydi, müstahkem liman şehri Zara'ya yüzyıllar boyu politik olarak hükmeden on beş aileden biriydi.[25] Roma İmparatorluğu zamanlarından beri Zara "Dalmaçya'nın anahtarı"ydı;[26] Adriyatik'te çalışan bütün gemiler bu şehrin "mutlak surette güvenli limanı"na sığınırdı ve başpiskoposun idare bölgesi olduğundan, gözde hac mekânı Aziz Simeon da dahil, her köşesine manastır ve kiliseler serpiştirilmişti.[27] 1409'da, Zara doğrudan Venedik hâkimiyetine geçti,

---

23 Bracewell, *The Uskoks of Senj,* 32, 34; Vitezić, *La prima visita apostolica postridentina in Dalmazia,* 19, 31, 34.

24 BMCV, *Cicogna* 1881, cc. 305r–v.

25 Fondra, *Istoria della insigne reliquia di San Simeone,* 279; Raukar, *Zadar u XV stoljeću,* 114–20; Krekić, "Developed Autonomy," 195; Semi ve Tacconi, *Istria e Dalmazia,* 652.

26 *CollRel,* b. 72, "Relazione de Sindici de Dalmatia et di Levante del Clmo G. Andrea Giustiniano"; BL, MS 29444, c. 396r, "Relatione de Sindici de Dalmatia et di Levante del Clmo G. Andrea Giustiniano"; Benvenuto, *Storia di Zara,* 128.

27 "Relazione di Victoris Barbadico," *CRV* içinde, 2:44; Wilkinson, *Dalmatia and Montenegro,* 81–84; Fortis, *Travels into Dalmatia,* 14; Bernardy, *Zara e i monumenti italiani della Dalmazia,* 45–50; Lane, *Venice,* 24, 37, 63–64.

ancak şehirlerin alınyazıları çoktan iç içe geçmiş durumdaydı. On altıncı yüzyıl öncesinde, Zara'nın en önemli rolü askeriydi; dünyaca hayran olunan surları[28] şehri Venedik'in deniz savunma ağının, kimileri içinse "bütün Hıristiyanlığın" kalesi haline getirmişti.[29]

Şehrin korunması Venedik hâkimiyetinde olduğu on altıncı yüzyılda defalarca sınandı ve Osmanlılar Zara için çok dövüştü. Surlar bütün saldırılara dayanmayı bilmişken, 1573'te ilan edilen barış, şehri limanından neredeyse geçişin bile olmadığı tecrit edilmiş bir kıyı karakoluna indirgedi ve bu durum Zara'nın hem kendi kendini besleyebilme yeteneğini hem de iç bölgelerdeki pazarlara erişimini temelden etkiledi. Zamanın yorumcuları "noksanlarla, sıkıntıyla ve yoklukla dolu" olduğunu söyleyerek Zara'yı yeriyordu. Şehir nüfusu hızla düştü, eteklerindeki köylerin çoğu boşaltıldı. Fakirlik arttı, liman kum ve çamurla dolup doklar çökünce kıyı şehrinin ticari damarı büyük ölçüde kesilmiş oldu. Şehirdeki ve sayfiyesindeki nüfus hızla geriledi; 1553'te 23.829'ken 1573'te 14.660'a, 1593'e gelinmeden 13.774'e inmişti. 1596'da şehir merkezinde sadece 5.390 kişi yaşıyordu.[30] Sürekli kıtlık baş gösteriyordu; Zara önceden "Dalmaçya'nın büyük bölümünün gıda ihtiyacını karşılarken" şimdi kendini yılda dört ya da beş ay besleyecek yiyeceği zor üretiyordu ve yılın geriye kalanında Osmanlı'dan gelen tahılla bağımlıydı.[31]

Civalelli Ailesi'nin serveti, dolayısıyla Elena'nın küçüklüğü, bu daha kapsamlı gelişmelere yakından bağlıydı. Ortaçağda ailenin uçsuz bucaksız

---

28 Beauvau, *Relation journalière du voyage du Levant*, 3; Lithgow, *The Totall Discourse of the Rare Adventures*, 44–45; Evliya Çelebi, *Seyahatname*.

29 Vilfan, "Towns and States," 49; Benvenuto, *Storia di Zara*, 127; Luxardo de Franchi, *Le fortificazioni venete*, 67; BL, MS 8605, c. 7r, "Sommario della relatione dell'Illmo Sr Nicolo Donado."

30 Graovac, "Populacijski razvoj Zadra," 54–55; *CollRel*, b. 72, "Relatione de Lunardo Zulian"; ayrıca BMCV, *Cicogna* 2854, cc. 107r–v, 123r–125r, "La discretion delle anime nella Città de Zara et suo Territorio, fatta li 24 Aralık 1579."

31 Benvenuto, *Storia di Zara*, 128–29; *PTM*, b. 418, 2 Haziran 1603; "Relazione di Victoris Barbadico," *CRV* içinde, 2:46. Venedik'in Zara'nın yaşadığı acılar üzerindeki sorumluluğunu tartışan bir yazı için bkz. Toth, "Per una storia della Dalmazia," 362.

tarım arazileri ve Pago adasında son derece kazançlı tuzlaları vardı.[32] Venedik yönetimi altında Civalelli ailesi *dominante*, yani egemenliğin "en sadık vatandaşları" arasında görülüyordu. Ailenin erkekleri şeref derecesiyle orduda[33] ve aynı zamanda kilisede hizmet veriyordu; hatta "Civalelli hanesinin son erkek üyesi," 1713'te ölen Scardona (Skradin) piskoposu Gregorio'ydu.[34] Ne var ki, 1500'e gelinmeden ailenin serveti el değiştirmeye başladı. Venedik'in tuzu tekelleştirmesi, 1350 ila 1450'de Civalelli'nin tuzlalarının yüzde 75 azalmasına neden oldu.[35] 1555'te ailenin gelirinin yılda dört yüz ve yedi yüz duka arasında olduğu tahmin ediliyordu. Bu onları Zara'nın en zengin aileleri arasına yerleştirse de, böylesi bir imtiyaz "genel olarak çok fakir" bir bölgede ve "asaletlerinden feragat etmek istemedikleri gibi herhangi bir gayret göstermeye de tenezzül etmeyip büyük sefalet ve fakirlik içinde, ekilip biçilmeyen terk edilmiş topraklar üzerinde yaşayan" asiller arasında göreceliydi. Civalellilerin de içinde olduğu bazı soylu aileler ticaret ve gemiciliğe el atarak uyum sağlamaya çalıştılar, fakat bir diplomatın gözlemlediği üzere, Zara'nın soylularıyla kıyaslandıklarında "diğer insanlar çok daha iyi[ydi]ler."[36] Civalellilerin siyasi serveti de düşüşteydi. On altıncı yüzyılın ortasında, aile Zara'nın savunması için şövalye birliklerinin çok küçük bir kısmının, toplam 130 birlikten sadece üçünün ihtiyaçlarını karşılıyordu.[37] Statülerinin azalması muhtemelen Zara'nın en güçlü soylu aşiretlerinden

---

32 Hocquet, *Le sel et la fortune de Venise*, 85, 193–94; Raukar, "Venezia, il sale e la struttura economica e sociale della Dalmazia," 155–56; Raukar, "Le città della Dalmazia," 37.

33 "Relazione di Pauli Justiniani," *CRV*, 3:52–53 içinde; Juran, "Kad i u kojim povijesnim," 139; Kolumbić, "Grbovi zadarskih plemićkih obitelji," 56–57; "Civalelli," *Hrvatski biografski leksikon* içinde, 2:689–90.

34 Gliubich, *Dizionario biografico*, 85–86.

35 Hocquet, *Le sel et la fortune de Venise*, 85, 193–94, 289–99; Hocquet, "Commercio e navigazione in Adriatico," 225–32; Raukar, "Venezia, il sale e la struttura economica e sociale della Dalmazia," 155–56.

36 Krekić, "Developed Autonomy," 193, 205; "Relazione di Victoris Barbadico," *CRV*, 2:45 içinde; *VSM*, I, reg. 137, c. 122v, 17 Eylül 1584.

37 "Relazione di Antonio Diedo," *CRV* içinde, 3:27.

Tetricilerle aralarındaki şiddetli çekişmeyi körükledi; öyle ki, 1553'te sokaklara taşan husumet iki aileden de can almaya başladı ve bir süre bütün Zara'nın huzurunu tehdit etti.[38]

Bu kan davasına karışmış olması muhtemel aile üyelerinden biri de Elena'nın babası, Pietro Civalelli'nin oğlu Francesco Civalelli'ydi.[39] Francesco, muhtemelen 1584'ün sonlarına doğru Donna Isabetta'yla evlendi[40] ve Donna Isabetta 15 Ocak 1586'da ilk çocukları Elena'yı doğurdu. Yeni doğmuş bebeklerini Zara'nın en önemli kilisesi San Simeon'un papazı vaftiz etti, bu şeref nadiren ancak Venedik'in ve Zara'nın en önemli ailelerine bahşediliyordu; ayrıca şehrin bazı soylu aileleri de törende vaftiz anne ve babası olarak hazır bulundu. Isabetta peş peşe iki kız çocuğu daha doğurdu: Eylül 1588'de Catterina, Nisan 1590'da Geronima.[41] Üç kızın drahomasını ödeyecek olmak hangi baba için olsa iç karartıcıydı; üstelik Geronima'nın doğumundan önce, Francesco Civalelli'nin mali durumu dar boğaza girmişti.

Yoksullaşan pek çok öteki asilzade gibi, Francesco da memleketini savunmak üzere Venedik'in büyük ordusunda görevlendirildi.[42] Altı ya da yedi yüz asker içinde özel olarak eğitilmiş on beş nişancıdan biriydi; bu sayede eline geçen yıllık elli dukalık küçük gelir, genç ailesini geçindirdiği başlıca kaynaktı.[43] Enflasyonun yaşandığı on altıncı yüzyılda kıt kanaat geçindiren bu maaş pek yeterli değildi ve çoğu evli asker gelirlerine "ot, odun, saman toplayıp daha sonra [satarak]" katkı sağlıyordu. Buna

38 *CollRel*, b. 72, "Relatione di Polo Giustiniano"; "Relazione di Pauli Justiniani," *CRV* içinde, 3:52–53.

39 ZKZ, MS 306, c. 231; "Relazione di Zacharie Vallaresso," *CRV* içinde, 1:204.

40 *FMK*, c. 298.

41 AZN, *Kršteni*, r. 3, c. 132r; AZN, *Kršteni*, r. 4, cc. 39v, 77v; *FMK*, cc. 216, 246, 252.

42 *Collegio, Risposte di fuori*, b. 352, 5 Eylül 1599.

43 BL, MS 8605, c. 13v, "Relazione di Giovanni Tiepolo"; *SDC*, b. 33, c. 91v, 30 Mart 1591; *SDC*, b. 33, c. 360r, 24 Ağustos 1591; *SMar*, f. 135, ca. 28 Nisan 1597. Venedik'teki topçulara ilişkin genel bir bilgi için bkz. Hale ve Mallett, *Military Organization of a Renaissance State*, 395–408.

rağmen, "böylesine yoksul" yıllar boyunca çoğu "maaşları az olduğu için" borca saplanmış haldeydiler, ödemeleri de düzensizdi.[44]

Bunlar bütün Akdeniz, özellikle de Dalmaçya'da zor yıllardı. 1589'da şiddetli bir yaz fırtınası dört bin meyve ve zeytin ağacını telef edip üzüm bağlarını dağıttı ve "hububatı etrafa saçtı." "Büyük felaketler getiren" ertesi sene de "bereketsizdi." Yaşanan bir depremin ardından "tahıl ve baklagillerin" ayrıca üzümün "hasadının berbat olması" ve ardından baş gösteren kıtlık nedeniyle insanlar Venedik'in bağışladığı "küçük, besleyici olmayan ekmek"lere kalmıştı.[45] Her zaman olduğu gibi, bu zorlu zamanlarda çocuklar boylarından büyük acılara katlandılar: 1585'te Zara'da doğan 205 çocuğun neredeyse yüzde 15'i terk edildi.[46] Bir yandan Zara'da az bir gelir ve kısıtlı imkânlarla bir yandan da daha büyük sosyoekonomik karmaşalarla yüz yüze gelen Elena'nın babası, sonrasında ailesinin dağılmasına, çocuklarının ortada kalmasına ve nihayetinde en büyük kızının kaybına neden olacak bir yolu takip etmek durumunda kaldı.

1588'de, Francesco Civalelli ve Elena'nın altmış yaşındaki anneannesi Zara'dan İstanbul'a doğru yola çıktılar. Isabetta Civallelli'nin ağabeyi Ömer Ağa'nın ricası üzerine geldiler. Ömer, aslen Zaralı Hıristiyanlıktan dönme bir haremağasıydı, Saraya ne zaman ve hangi şartlarda geldiği bilinmiyor. 1571'de Kutsal İttifak Savaşları sırasında, Dalmaçya'nın ardı arkası gelmez akınlara ve çatışmalara sahne olduğu ve Zara şehrinin kuşatıldığı zaman esir alınmış olması kuvvetle muhtemel.[47] Bu dönemde pek çok Zaralı esir alınıp köle olarak satılmış ve bu nedenle nüfusta hızlı bir düşüş yaşanmıştı.[48] Ancak Ömer İstanbul'a gelmiş, anne ve kayınbiraderinin ziyarete geldiği 1588'den önce saray-ı hümayunda nüfuzlu bir

---

44 "Relazione di Vicenzo Moresini," *CRV* içinde, 4:440; *SMar,* f. 135, 13 Ağustos 1597; "Relazione di Lorenzo Cocco," *CRV* içinde, 4:297; BL, MS 8605, cc. 86v–87v, 91r–v, "Relazione from an anonymous Provveditore Generale in Dalmatia."

45 ZKZ, MS 824.

46 *FMK,* cc. 234–51; Kertzer, *Sacrificed for Honor,* 72–73.

47 Setton, *The Papacy and the Levant,* 4:953 n. 133; Braudel, *Mediterranean,* 2:1100.

48 Graovac, "Populacijski razvoj Zadra," 54–55.

konuma yükselmişti. Selânikî, Ömer'i sarayın iç hizmetindeki Gazanfer Ağa'nın "çırak"ı olarak tasvir eder, daha sonra "mutfak idaresinden çeşnicibaşı Mehmet Ağa"nın yerine getirilir ve 1597'de saray ağası olarak harem dairesine geri döner. Ömer "akil [ve] dirayetli" bir kimse olarak biliniyordu ve yüksek makamlara, belki nihayetinde hamisi Gazanfer Ağa'nın yerine gelmesi bekleniyordu.[49]

Saray ağası ve Gazanfer Ağa'nın beş baş yardımcısından biri olarak, Ömer'in elinde büyük bir güç bulunuyordu. İç sarayın asayişinden sorumluydu, emrinde elli haremağası bulunuyordu ve sultanla konuşma izni olan birkaç ağadan biri de oydu.[50] Bunun bir sonucu olarak, Venedik siyasi emellerinde onun desteğini alabilmek için gönlünü hoş tutmaya bakıyordu.[51] Pek çok saray entrikasının odağında o vardı: Örneğin Selânikî, sultanın kirası Esperanza Malchi'nin 1600 yılında öldürülmesinde ona büyük bir rol atfeder. Ertesi yıl ulema sınıfının üyelerinden, valide sultandan ve ordudan gelen baskılar sonucu mevkisini kaybetti. Ne var ki 1603'te Gazanfer Ağa'nın infaz edildiği zaman sağ salim kurtulmayı başardı ve bundan kısa bir süre sonra Anadolu'da önemli bir mevkiye getirilerek mükâfatlandırıldı; kimileri paşalık rütbesine, hatta vezirliğe terfisine kesin gözüyle bakıyordu.[52]

Annesi ve kayınbiraderinin 1588'de İstanbul'a gelmesinden kısa bir süre sonra Ömer, kız kardeşi (yani Elena'nın annesi) Isabetta'nın da yanlarına gelmesi için müsaade istedi. Niyetine dair şüpheler olsa da, hiçbir şekilde annesini dönmeye zorlamadığından ve hatta onu Latin kiliselerine gide-

---

49 Selânikî, *Tarih-i Selânikî,* 1:387; İpşirli, "Mustafa Selânikî and His History," 452–53; *SDC,* b. 28, cc. 442r–v, 28 Ocak 1588 (MV); *SDC,* b. 33, c. 360r, 24 Ağustos 1591; *SDC,* b. 52, cc. 296r–297r, 6 Ocak 1600 (MV); "Relazione di Matteo Zane," in *Albèri,* 9:438; "Relazione di Girolamo Cappello," in Pedani, *Relazioni,* 420.

50 Sertoğlu, *Osmanlı tarih lügatı,* 303.

51 *SDCop,* r. 13, c. 12, 31 Aralık 1598; *SDC,* b. 50, cc. 238r–246r, 10 Ocak 1599 (MV); Gibb ve Bowen, *Islamic Society and the West,* 1:332.

52 Selânikî, *Tarih-i Selânikî,* 2:854–56; Pedani, "Safiye's Household," 20–21; Pedani, "Veneziani a Costantinopoli," 73, 80; Luca, "Miscellanea italo-romena," 335–36; *SDelC,* b. 10, 9 Mart 1604.

bilsin diye İstanbul'un uluslararası muhiti Galata'ya yerleştirmiş olduğundan, anne babalarının dönmesini temin etmek için Civalellilerin üç küçük çocuğunun Zara'da kalması koşuluyla Senato bu isteğini onayladı. Francesco Zara'ya 1589'un sonunda karısını da almak için döndü; Ömer'in niyetine dair dedikodular hâlâ devam etse de, sonunda Ömer'in ikna edici sözleri ve çiftin servet elde etme yolundaki "büyük umutları" bu endişelere bakın geldi.[53] Zor zamanlarda, dini yakınlık olsun olmasın, genellikle Avrupalı (ve Osmanlı) başka hükümdarların ordularında hizmete giren erken modern İtalyan soyluları arasında bu türden göçebeliğe sık rastlanıyordu.[54] Ayrıca, Civalelli ailesi de muhakkak Osmanlı topraklarına göç edip başarıya ulaşan ve onları peşinden diğer aile üyelerinin de takip ettiği Zaralı hemşehriler tanıyorlardı.[55]

Küçük çocuklarını bir akrabalarına emanet eden Francesco ve Isabetta İstanbul'a doğru yola çıktılar ve şehre 1590 yılının Eylül ayı başında vardıklarında büyük bir tezahuratla ve hürmetle karşılandılar. Hususi bir tekne onları nüfuzlu Mustafa Ağa'nın evine götürdü ve yerleşmeye başladılar. Isabetta çok geçmeden yıllardır görmediği ağabeyiyle bir araya geldi. Ömer, bütün vaatlerinin aksine "Türk olmaları için tatlı dille akıllarını çelmeye" başladı. Başarısız olunca "tehditler başladı." Bunlar da başarısız olunca, ikna edici bir oyun düzenleyen Ömer, kendisiyle Isabetta'nın annesini karşılarına çıkardı, anneleri kızının ve damadının önünde dinini değiştirdikten sonra "[onlara da] aynını yapmaları için yalvarmaya başladı." (Daha sonradan bu sahnenin düzmece olduğu ortaya çıktı; anneleri dininden bir yıl önce dönmüştü ve Ömer'le birlikte kızını İstanbul'a getirip İslamı benimsetmek için komplo kurmuşlardı.) Elena'nın genç ebeveynleri yine de "uzun saatler" boyunca direnmeye devam ettiler. Nihayet, öncelikli

---

53 *SDC*, b. 28, cc. 442r–v, 28 Ocak 1588 (MV); *SDC*, b. 32, cc. 167v–168r, 13 Ekim 1590; *SDC*, b. 30, c. 329r, 6 Ocak 1589 (MV); *SDC*, b. 32, cc. 26r–v, 12 Eylül 1590.

54 Povolo, *L'intrigo dell'onore*, 165, 269; BL, MS 8605, c. 4r, "Sommario della relatione dell'Illmo Sr Nicolo Donado."

55 ASV, *Capi del consiglio di dieci, lettere di rettori*, b. 283, 16 Temmuz 1561; *SDC*, b. 32, c. 132v, 29 Eylül 1590; Pedani, "Safiye's Household," 20–21.

hedefi belli ki kardeşi olan Ömer, kardeşini "zorla götürtüp" Mustafa Ağa'nın harem dairesine kapattırarak tecrit etti. Burada bu defa Mustafa Ağa Isabetta'yı tehdit etmeye başladı, ona zenginlik ve güç vaat edip pahalı mücevherler ve kıyafetler hediye ederek kandırmaya çalıştı. Sonunda, "üç günün ardından, Isebetta nihayet Türk olmaya razı geldi."[56]

Söylentiler Venedik *bailo*su Girolamo Lippomano'nun kulağına ulaşınca, *bailo* Ömer'le yüzleşerek onu yalan söylemekle ve "bütün dinler bir kimsenin dininin zorla değiştirilmesini ters bulduğu [için] insanlığa aykırı" biçimde davranmakla suçladı. Ömer sinirlenerek "annesi ve ablasının kendi istekleriyle Müslüman olduğu"nda diretti. Ancak, skandala engel olmak için fena halde dövülmüş kayınbiraderinin salıverilmesini kabul etti; Isabetta'yı bir sancak beyiyle evlendirmeye niyetlendiğinden onun artık kendisine bir faydası yoktu. Elena'nın babası giderken "üstünde giysi namına bir şey kalmamış, her tarafı yara içinde, soyulmuş ve ölümün yüzünü taşır" haldeydi; eniştesi karısının kaybını telafi etmek için ona beş yüz duka teklif etmişti.[57]

Francesco Civalelli, Venedik konsolosluğuna götürüldü, derin yaralarının iyileşmesi için burada aylarca kaldı. Karısını kaybetmiş olmanın etkisinden kurtulamayan, evlatlarının güvenliğinden endişe duyan ve hassas mali durumunu çökmesi sonucu sarsıntıya uğrayan Civalelli, onu gören herkeste "her türlü kederin yegâne numunesi" intibası bırakıyordu. Üstelik tehlikedeydi; Ömer Ağa kayınbiraderini salıverir vermez bu kararından pişman olup, kuşkusuz kız kardeşi yeni bir kocaya varmaya razı gelmediğinden, onu yeniden kendi gözetimi altına almak için uğraşmaya başlamıştı. Bir süre boyunca Francesco'nun hayatı pamuk ipliğine bağlı kaldı; en kötüsünden korkarak vasiyetini yazdırdı ve Venedik Senatosundan "evlatlarının rızkı için" az olan maaşını ödemeye devam etmesini ve çocuklarının "Venedik'teki yetimhanelere yerleştirilerek Hıristiyanlık dininde esirgenmesini" istirham etti.[58]

---

56 *SDC*, b. 32, cc. 26r–v, 12 Eylül 1590; *SDC*, b. 32, cc. 72v–73v, 15 Eylül 1590; *SDC*, b. 32, cc. 235v–236r, 10 Kasım 1590.

57 *SDC*, b. 32, cc. 26r–v, 12 Eylül 1590.

58 *SDC*, b. 32, cc. 26r–v, 12 Eylül 1590; *SDC*, b. 32, cc. 72v–73v, 15 Eylül 1590; *SDC*, b. 32, c. 132v, 29 Eylül 1590; *SDC*, b. 33, c. 91v, 30 Mart 1591.

Bu ricası, 1591 yılının Ağustos ayında, yaraları iyileştikten sonra, Francesco'nun aniden İslamı benimsemesiyle birlikte umulmadık bir önem kazandı. Olayların hiç beklenmedik bir yönde gelişmesinde Ömer'in ona verdiği "vaatlerin büyüklüğü"nün katkısı çoktu, fakat bunda asıl karısıyla yeniden bir araya gelebilme ümidi rol oynamıştı. Isabetta yeni inancını benimsemiş, daha doğrusu en azından kabullenmişti—belgeler onun "Türk olmayı iyice benimsediği"ni ortaya koyuyor—fakat Ömer'in onu yeniden evlendirme çabalarını hep geri çevirmişti.[59] Fıkıh, Müslüman kadınların ancak Müslüman erkeklerle evlendirilebileceğini şart koşuyordu. Sadece bir eşin dininden döndüğü durumlarda evliliğin feshi için bir "bekleme süresi" gerekiyordu, eğer bu süre içinde gayri Müslim eş de dönecek olursa, kanunen "o halde evliliklerinin devamına" hükmediliyordu.[60] Dolayısıyla, Francesco ve Isabetta için dağılan ailelerini yeniden bir araya getirebilmenin tek yolu din değiştirmekten geçiyordu. Çiftin yeniden bir araya gelmesinin ardından Ömer vaatlerini yerine getirdi; adı artık Yusuf Ağa olan Francesco, yıllık altı yüz duka maaşla çavuş yapıldı, ve çok geçmeden Zara yakınlarında bir tımarla mükâfatlandırıldı. Ayrıca, Uskoklarla sürüp giden sorunlarla baş etmek üzere Dalmaçya'da bazı bölgelerin idaresi ona verildi, ve nihayetinde padişahın muhafız askerkerine katıldı.[61] Civalelli'nin senatoya ölüm döşeğinden gönderdiği istek ve hemen ardından dininden dönmesi, nihayetinde kızı Elena'yla anlaşmazlığa düşmesi, Elena'nın isteğine karşı çıkması ve gencecik hayatının gidişatı üzerinde diplomatik bir kördüğüm oluşmasıyla sonuçlanacak bir dizi olayın fitilini ateşlemişti.

* *

Elena'nın anne ve babası İstanbul'a gitmek üzere ayrılırken üç kız evlatlarını ve bir öz erkek kardeşlerini Zara'da "büyük yokluk içindeki" bir

59 *SDC*, b. 33, c. 360r, 24 Ağustos 1591; *SDC*, b. 32, cc. 235v–236r, 10 Kasım 1590.

60 al-Misri, *Reliance of the Traveller*, 529, 532, 595–96.

61 *SDC*, b. 33, c. 360r, 24 Ağustos 1591; *SDelC*, b. 10, kopya 9 Mart 1604; *SDelC*, b. 8, 3 Ekim 1591; *SDC*, b. 32, cc. 235v–236r, 10 Kasım 1590; "Relazione di Matteo Zane," *Albèri* içinde, 9:438; Pedani, "Veneziani a Costantinopoli," 72–73.

akrabalarına emanet ettiler. Francesco ve Isabetta'nın din değiştirmesinden sonra Ömer Ağa kardeşinin parçalanmış ailesini çocukları da yanlarına aldırtarak yeniden bir araya getirmenin yollarını araştırmaya başladı. Bu amaç uğruna Osmanlı başkentinde bulunan Zaralı bir köleyi azat ederek, eğer Elena'yı "kaçırırsa" ona "büyük bir ödül" vereceğini vaat etti. Ancak bu plan, Zara'da yerleşik bulunan *provveditore generale in Dalmazia e Albania*'nın[62] kulağına ulaştı[63] ve Elena ile kardeşleri çarçabuk Zara kalesinin kumandanı ve Civalellilerin vaftiz ana babalık ilişkisiyle bağlı olduğu Albay Ettore Martinengo'nun bakımına verildiler.[64]

Elena için yeni yeri geçiciydi. 1591 yılının Ekim ayında İstanbul'daki elçilik kâtibine göre çocuklara yönelik süregelen tehdit göz önünde bulundurulduğunda, Venedik "zavallıların ruhlarındaki İsa Peygamberimizi muhafaza etmek" için adım atmalıydı.[65] Cevaben, Venedik'in en güçlü idari birimi olan Onlar Konsili[66] 1592'nin başlarında Elena'yı Zara'dan lagüne, Casa delle Zitelle'ye aldırmaya karar verdi.[67]

Eğer mesele yalnızca Elena'nın dindar bir hayat benimsemesiyle ilgili olsaydı, Zara'da gidebileceği beş manastır vardı; asıl mesele, genç kızın korunmasıydı. Zara'nın sınıra yakınlığı, Osmanlıların şehirdeki daimi varlığı ve sınırda sürekli adam kaçırma olaylarının yaşanması hep endişe kaynağıydı. Ayrıca, piskoposluk tarafından yapılan bir teftiş Zara'nın manastırlarını kalabalık ve bakımsız bularak rahibelerin "ibadet etmek

---

62 Venedik'te barış zamanının en önemli ikinci deniz subayı, Dalmaçya'nın geniş bir idari ve askeri güce sahip genel valisi.

63 Praga, *History of Dalmatia,* 180; O'Connell, *Men of Empire,* 47–48.

64 *SDC,* b. 32, cc. 235v–236r, 10 Kasım 1590; *SDC,* b. 32, cc. 26r–v, 12 Eylül 1590; *SDelC,* b. 8, 3 Ekim 1591; *FMK,* c. 306; *PSM,* b. 264, t.y. [Mayıs–19 Haziran 1600]; ayrıca Dal Borgo, "Nuovi documenti," 161–63; *SMar-Min,* b. 113, 7 Ekim 1591; *Barbaro,* 5:13. Martinengo üzerine, bkz. Freschot, *La nobiltà veneta,* 364–65; Schröeder, *Repertorio genealogico,* 1:500–1.

65 *SDelC,* b. 8, 3 Ekim 1591.

66 Venedik'in on asilzadeyle doç ve altı encümen üyesinden oluşan en üst düzey idari birimi.

67 *PSM,* b. 264, t. y. [Mayıs–19 Haziran, 1600]; ayrıca Dal Borgo, "Nuovi documenti," 161–63; "Relazione di Matteo Zane," *Albèri* içinde, 9:438.

ya da hoşça vakit geçirmek için" zaman zaman manastırı bırakıp şehirde gezinme alışkanlığında olduklarını kaydetti.[68]

1559'da kurulan Casa delle Zitelle ise, tam aksine, günahkâr bir hayata düşme "tehlikesi altındaki" yoksul, çekici "bakirelerin" barınması ve eğitimine adanmıştı.[69] Giudecca'da konumlanan ev, coğrafi olarak gözlerden uzak bir noktadaydı ve kızlar kapalı tutularak "günün her saati" gözleniyordu. Bu nedenle Zitelle, fahişe olma değilse de dininden dönme tehlikesi altında bulunan genç Elena için cazip bir sığınak teşkil ediyordu. Normalde kızların eve kabul edilmeleri için dokuz-on yaşlarında olmaları gerekiyordu (1597'de evde vesayet altında tutulan 184 çocuğun yüzde 60'ı on ila on dokuz, yüzde 28'i ise yirmi ila yirmi dokuz yaşlarındaydı), fakat getirildiğinde en fazla altı yaşında olan Elena için ayrıcalık yapılmıştı. Zitelle'de onunla birlikte ikamet edenlerin çoğu Venedik'in içindendi ve tıpkı Elena gibi toplumun tamamen kenarındaki kesimlerinden değil "başından zor zamanlar geçmiş aileler"den geliyordu.[70]

Zitelle'de gündelik yaşam son derece düzenliydi. Kızların hepsi krem rengi bir elbise giyiyor ve "alçakgönüllü, itaatkâr, saf olmalarını, kendi iradelerine gem vurmalarını" telkin etmek amacıyla temel dini doktrinler, ibadet ve dualarlar terbiye ediliyordu. Ayrıca okuma yazma öğreniyor, günlerinin büyük bir kısmını masraflarını karşılamak amacıyla satılan el işlerine ayırıyorlardı. Evde yalnızca kadınlar çalışıyordu, doktor ve günah çıkartan papaz dışında hiçbir erkekle görüşemiyorlardı.[71] Geleneksel manastırların aksine Zitelle sakinlerini erken modern İtalyan kadınlarının

---

68 Marani, *Atti pastorali di Minuccio Minucci,* 42, 46–47; Maschek, *Manuale del regno di Dalmazia,* 170–71. Ayrıca bkz. *SSVe,* b. 33, cc. 454r–455v.

69 Corner, *Notizie storiche delle chiese e monasteri di Venezia,* 552; Cohen, "Asylums for Women in Counter-Reformation Italy," 169; Cohen, "Convertite e Malmaritate."

70 Ellero, "Vergini christiane," 74; Chojnacka, "Women, Charity, and Community," 68–69, 79–84; Pullan, *Rich and Poor,* 388–89; Lunardon, "Le Zitelle alla Giudecca," 15–16, 28–29.

71 Chojnacka, "Women, Charity, and Community," 79, 85; Lunardon, "Le Zitelle alla Giudecca," 26–27; Ellero, "Vergini christiane," 74; Chojnacka, "Singlewomen in Early Modern Venice," 226–29; Pullan, *Rich and Poor,* 388–89, 415.

önündeki iki seçenek için kollayıp hazırlıyordu: Evlilik ya da rahibelik. Evin kuralları genç kadınların evde beş yıldan az olmamak koşuluyla kalmalarını şart koşuyordu, bunun ardından "evliliği ya da manastırı seçmeleri tamamıyla kendilerine kalmıştı." Çoğu evlenmeyi tercih etti, sadece yüzde on ila on beşi rahibe oldu.[72]

Elena 1597'ye kadar Zitelle'de kaldı, eğer alışılmadık ailevi durumu söz konusu olmasaydı daha uzun kalacaktı. Dinlerinden dönmüş olmalarına rağmen, Elena'nın anne ve babası uzaktan da olsa Zara'daki topraklarını idare etmeye ve çocuklarının yetiştirilmesinde rol oynamaya devam etti. İşin aslı, Elena'nın iki küçük kız kardeşi bir noktada İstanbul'daki anne babalarının yanına gitti; ne var ki kayıtlarda bunun nasıl gerçekleştiğine dair ayrıntılar bulunmuyor.[73] 1597'nin Eylül ayında bir anda yeniden Zara'ya geldi ve şehrin yöneticilerini kızını görme "niyeti"nden haberdar etti. Venedik Collegiosundan[74] gelen 31 Ekim tarihli itinayla kaleme alınmış cevap eline geçtiğinde şüphesiz şaşkınlığa uğramıştı, mesajda kızının onunla görüşemeyeceği, çünkü "halizhazırda günler önce" rahibe olmak üzere yemin ettiği aktarılıyor ve "manastıra kapanarak yaşama alışkanlığını kazanmak üzere [...] [dolayısıyla] bulunduğu yerden ayrılması imkânsız, kendisi de bunu istemiyor" diye belirtiliyordu. Collegio, Civalelli'yi Elena'ya yetkililerce "gereken bütün konforun ve [...] her türlü ihtimam"ın sağlanacağı konusunda temin etti ve evini terk ettiği için pişman dönen baba "gönlü rahat ayrılsın ve gördüğü muameleye ilişkin Venedik'in arasını açmak istemediği nüfuzlu kayınbiraderi Ömer Ağa'ya olumlu görüş bildirsin" diye iki ipek takım elbise takdim edildi.[75]

Resmi ağızlardan Elena'nın çoktan yemin etmiş olduğu aktarılsa da, Venedikli yetkililer gerçekte Elena'yı babasının Zara'ya gelişinin ardından

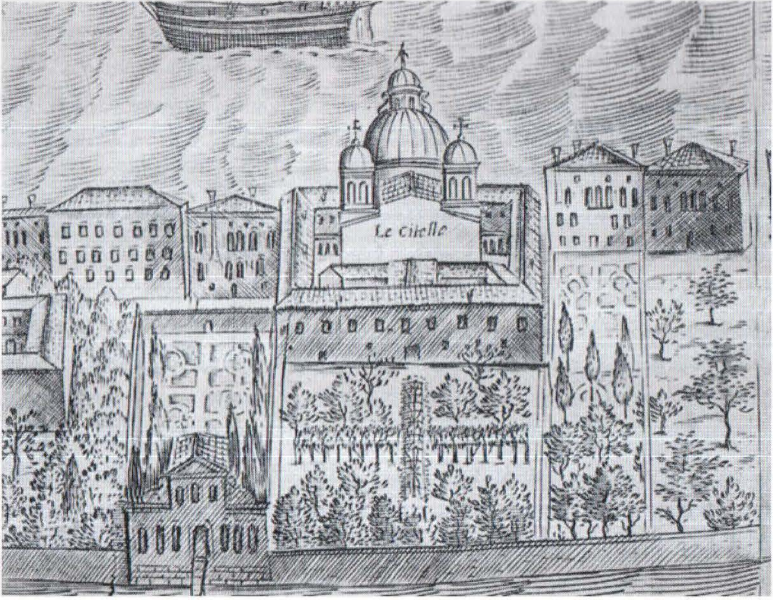
---

72 Mazza, "Governare i 'luoghipii'," 295; Chojnacka, "Women, Charity, and Community," 81–85.

73 *BAC*, b. 268, reg. 380, cc.1r–v, 21 Şubat 1591 (MV).

74 (*İt.*) Venedik'te en yüksek devlet görevlilerinin çoğunun üyesi olduğu güçlü idari konsey.

75 *SDelC*, b. 9, 31 Ekim 1597; *SDCop*, r. 11, cc. 274–76, 15 Şubat 1596 (MV); Luca, "Miscellanea italo-romena," 335–36.

Casa delle Zitelle, Giovanni Merlo, *Vero e real disegno della inclita cita di Venezia*, detay (Venedik, 1696).
Biblioteca del Museo Civico Correr di Venezia, Venedik

alelacele bir manastıra göndermişti. "Genç kadını üzerine kâbus gibi çöken tehlikeden kurtarmak" üzere yapılmıştı bu, fakat "harekete geçmek için onun da rızası" alındıktan sonra. İşin aslı, babasının ilk talebinden bir aydan uzun süre sonra, ancak 2 Kasımda Zitelle'de bir muhasebe defterine "Slav Elena, Corpus Domini'ye rahibe olarak gitti" notu düşülmüştür.[76] Nakli bu kadar hızlı yapabilmek için olağan kuralların dışına çıkılması gerekmişti; Venedik patriği Lorenzo Priuli "büyük merhamet göstererek" araya girmiş Corpus Domini'nin yöneticileriyle Elena'nın böylesine alışılmadık bir yolla manastıra kabul edilmesi için görüşmüştü. Buna mukabil senato, Elena'ya yardım etmenin ve ona ruhani drahoması için iki yüz duka, ayrıca "hayatının geri kalanında" giyim kuşamı ve kişisel

76 IRE, *Zitelle*, b. G1, "Carte diverse," 2 Kasım 1597.

ihtiyaçları için ayda bir dukayla mükâfatlandırılmasının "yerinde ve dinin gerektirdiği bir hareket" olacağına karar verdi. Mükâfat kısa zamanda aylık beş dukaya yükseltildi ve sonrasında birkaç defa olağandışı giyim masraflarını karşılamak üzere elli dukalık bağışlarla ek ödemeler yapıldı.[77] Elena artık fiilen devletin koruması altındaydı.

Venedik Senatosu, Elena'nın Corpus Domini'ye nakledilmesiyle sorunun bütünüyle çözüleceğini umarken, Elena uğruna verilen mücadele henüz başlıyordu. Babasının Zara'ya çıkagelmesi ve ısrarla kızını sorması rastgele hadiseler değildi. Nüfuzlu bir Osmanlı devlet adamının yeğeni olarak Elena, ailesinin politik entrikalarının değerli bir bileşeniydi ve Ömer'le babası ailenin himaye gücünü, nüfuzunu ve zenginliğini genç kız için münasip bir evlilik ayarlayarak artırmak niyetindeydiler. Erken modern Akdeniz'de Müslümanlar da Hıristiyanlar ve Yahudiler de görücü usulü evleniyordu.[78] Kanunlar ve gelenek genellikle çocukların reddetme hakkını koruyordu, ne var ki kız (ve erkek) çocukların istemedikleri kişilerle evlenmeleri için zorlanıp mecbur bırakıldığı pek çok örnek vardı. İslam dininin hâkim olduğu bölgelerde bir nebze olsun daha az yaygınken, Hıristiyan Avrupa'da bu uygulamanın yaygınlığı o raddedeydi ki, Trento Konsilinin bellibaşlı reformlarından biri "gaddar babaların" çocuklarını hayatlarını istemedikleri kimselerle birleştirmeye zorlamalarına engel olmayı amaçlıyordu.[79]

Elena için yaptıkları plandan feragat etmek istemeyen babası ve dayısı, Ömer'in saraydaki nüfuzunu koz olarak kullanmayı denediler. Ömer, İstanbul'da Venedik *bailo*suyla buluşarak ailenin tek isteğinin kızın iyiliği olduğunda ve babasının onu Zara'da kızının seçeceği "hoşuna gidecek" biriyle evlendirme niyeti taşıdığında, kendisinin de şahsen ona dolgun bir

---

77 *SDelC*, b. 9, 30 Aralık 1597; *SDelC*, b. 9, 25 Aralık 1599.

78 Molho, *Marriage Alliance;* Kafadar, "The Ottomans and Europe," 593; Peirce, "Seniority, Sexuality, and Social Order," 173; Peirce, *Imperial Harem*, 12, 29; Weinstein, *Marriage Rituals Italian Style*, 52–112; Goitein, *A Mediterranean Society*, 3:55–61.

79 Jennings, "Women in Early-17th-Century Ottoman Judicial Records," 162–65; Lombardi, "Fidanzamenti e matrimoni dal concilio di Trento," 215, 219, 224–25.

gelir sağlayacağında ısrar etti. Ne var ki, Venedik yöneticileri geri adım atmadılar ve kararın Elena'ya ait olduğunu söyleyerek karşılık verdiler. Elena, "bu manastıra girmek için büyük bir arzu ve heves" göstermişti, üstelik yemininden dönüş olmadığından Venedik'in elindeki tek seçenek onu nüfuzlu dayısına olan büyük saygıdan ötürü daha önce yaptığı ve sonrasında da yapacağı gibi mali olarak desteklemekti.[80]

Buna rağmen cesareti kırılmayan Ömer, 1599 yılının ilkbaharında, Elena'yı Moldavya voyvodalığı üzerinde hak talep eden Ioan (Ştefan olarak biliniyordu) Bogdan'la evlendirmek üzere muhteris bir plan tezgâhladı.[81] 1570 civarında doğan Bogdan, Moldavya'yı 1579'dan 1582'ye dek kısa bir süre yöneten Iancu Saşul ile Bizans imparatorunun soyundan Maria Paleologa'nın oğluydu. Iancu'nun suikaste uğramasının ardından, aile Bogdan'ın voyvodalık iddiasını gerçekleştirmeye çalışmak için 1593'te Venedik'e taşınmadan önce on yıl boyunca Polonya'da ikamet etti. Gelişlerinden kısa süre sonra kız kardeşi Voica, nüfuzlu bir asilzade ailesinin oğlu olan Zuanne Zane ile evlendi. Bu sıradışı birliktelik itinayla planlanmıştı, çünkü Zuanne'in akrabası *Bailo* Matteo Zane'den ailenin Moldavya tahtı üzerindeki iddiasını daha duyulur kılmak için mevkisini kullanmak üzere derhal destek aldılar.[82]

Tuna beyliği Moldavya, Osmanlı İmparatorluğu için tarımsal ürünler ve hammadde açısından önemli bir kaynaktı, hatta II. Selim İstanbul'un erzağının "çoğunun" Moldavya'da üretildiğini söylemişti.[83] On beşinci yüzyılın sonlarından itibaren bölge, Osmanlı'ya haraç veren sözde bağımsız

80 *SDC,* b. 47, c. 8v, 11 Mart 1598; *SDC,* b. 47, c. 177r, 30 Mayıs 1598; *SDelC,* b. 9, 18 Nisan 1598. Kilise hukuku ebeveynlerin eğer on iki yaşından önce ettiyse kızlarının yeminlerini geçersiz kılmasına izin veriyordu, yalnız yemin edişinin üzerinden bir yıl bir gün geçmemiş olmalıydı. Reid, *Power over the Body,* 94–95.

81 *SDC,* b. 50, cc. 216r–217v, 26 Aralık 1599; Panaite, "Power Relationships in the Ottoman Empire," 52–54.

82 Iorga, *Pretendenți domnesci,* 59–60; Tappe, *Documents Concerning Rumanian History,* 52; *Barbaro,* 7:331; *SDC,* b. 39, cc. 1r–v, 12 Mart 1594; Iorga, "Venezia ed i paesi romeni," 307–8.

83 *Prospect of Hungary, and Transylvania,* 44–45; Maxim, "I principati romeni e l'impero ottomano," 173–74.

bir devletti. Moldavya'nın voyvodaları, boyarlardan ve din adamlarından oluşan bir kurul tarafından seçilir ve sultan tarafından onaylanırdı.[84] Ne var ki, on altıncı yüzyılın sonlarına doğru mevkii elde etmek için rüşvetler verilmesi, İstanbul, Moldavya ve Avrupa'da türlü politik entrikalar çevrilmesi gerektiği gibi, voyvodanın voyvodalığa devam edebilmesi için sultana ve başka devlet görevlilerine her yıl 650.000 dukalık hediye sunması şarttı. Bu durum bir voyvodanın gidip diğerinin gelmesine neden oluyordu; 1560 ila 1600'de makam çok az meşruiyet taşıyan ve ondan bile az güce sahip adamlarca sekiz kez el değiştirdi. Başıbozukluk öyle çığrından çıkmıştı ki, 1595'te Osmanlı Moldavya'yı bütünüyle hâkimiyeti altına almaya yeltendi (ve başarısız oldu).[85]

Taht üzerinde hak iddia edenlerden biri olan Ştefan Bogdan bu amacına ulaşmak için mütemadiyen ittifak ve maddi kaynak arayışındaydı. Bir süre Venedik'te kalışının ardından İstanbul'a taşınarak nüfuzlu Osmanlı ve Avrupalıların desteğini satın almak için irtibatlarını ve (Hun imparatoru Attila'ya ait olduğu söylenen mücevherlerle süslü savaş kılıcı da dahil) kısıtlı kaynaklarını kullanmaya çalıştı.[86] Bu stratejinin kilit noktası, iddiasını daha yüksek sesle dillendirebilmek için evlilik yoluyla—Venedik'te Zane ile, İstanbul'da ise Civalelli ve onlar vesilesiyle Ömer Ağa ile—akrabalık bağları oluşturmaktı. Bogdan bu bağları, doğru yere verilecek hediyeler ve rüşvetlerle birlikte, fevri Moldavya boyarlarınca yapılacak seçimi kazanmak yerine imparatorluk tarafından atanarak voyvodalığı elde etmek için kullanmayı tasarlıyordu.

---

84 Maxim and Panaite, "Pax ottomanica," 35:13; 36:94; Platon, "Tra gli Imperi Ottomano, Austriaco e Russo," 195–96; Panaite, "The Voivodes of the Danubian Principalities," 59–76; Panaite, "Power Relationships in the Ottoman Empire," 47–57; Cernovodeanu, "An English Diplomat at War," 430; "Boghdan," *EI2*, 1:1252–53; Lewis, *The Crisis of Islam*, 42; Olteanu, *Les pays roumains à l'époque de Michel le Brave*, 78. Bkz., örneğin, *SP*, b. 97/4, c. 22r, 21 Mart 1598.

85 Mehmed, "La crise ottomane dans la vision de Hasan Kiafi Akhisari," 399; Panaite, "Power Relationships in the Ottoman Empire," 61; Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule*, 120–22; Iorga, *Histoire des Roumains*, 305, 319.

86 *SDCop*, r. 11, cc. 56–62, t.y.; *SDC*, b. 50, cc. 216r–217v, 26 Aralık 1599; Doglioni, *L'Ungheria spiegata*, 9; Iorga, "Venezia ed i paesi romeni," 307.

1594 yılının Kasım ayında III. Murad, Bogdan'ı bu önemli bölgedeki huzursuzluğu yatıştırıp asayişi sağlaması için Moldavya'ya komşu Eflak beyliğinin başına getirdi. Padişahın elini öpen Bogdan, onu tahta çıkarmak üzere toplanan Osmanlı ordusuna katılarak kuzeye doğru yola çıktı.[87] Ancak, 25 Ocakta Eflak hükümdarı Cesur Mihail'in daha küçük ordusu padişahın on dört bin askerden oluşan ordusunu Rusçuk'ta (günümüz Bulgaristan'ında) bozguna uğrattı. Osmanlı komutanları Hasan Paşa ve Mustafa Paşa dahil yedi bin asker öldü, Bogdan bir avuç askerle birlikte savaş meydanından dar kaçtı. İstanbul'a döndü, fakat beklendiği üzere yeni padişah III. Mehmed'in gözünden düşmüş olduğunu gördü.[88]

Bu yenilgisine rağmen, Bogdan azimle çıktığı yola devam etti. Talih yüzüne gülmese de, bir dizi politik ve mali tersliğin ardından, para sıkıntısı içinde olan genç adam 1597'de Polonya-Litvanya elçisinin onu öldürtmek ya da zorla döndürtmek için çevirdiği entrikalardan kurtulmak amacıyla Venedik elçiliğine sığınmak zorunda kaldı.[89] Elena'yla evlendirme tezgâhı bu zaman zarfında kuruldu. İkisinin baş göz edilmesinden bütün taraflar fayda sağlıyordu: Bogdan, talebi için saray-ı hümayunun içinden hayati önem taşıyan bir destek elde etmeyi umuyordu; Ömer Ağa önemli bir ittifak kazanarak hamilik ağını genişletmenin beklentisindeydi; Civalelli ailesi ise kızlarını yeniden görmek istiyordu.

Plan, 1599 yazının sonlarında, Bogdan Venedik'e doğru yola çıktığında başladı. Karşılaşacağı ilk zorluk, Corpus Domini'de "sıkı göz hapsinde tutulan" Elena'yla irtibata geçmekti. Kayınbiraderi ve başka nüfuzlu dostlarının yardımıyla, Bogdan genç kadının henüz nihai yeminini etmediğini ve hâlâ fikrini değiştirmesi için bir şans olduğunu keşfetti. "Arzu ettiği hedefe ulaşmasının" hâlâ mümkün olduğunu öğrenerek cesaretlenen genç

87 Maxim, *Noi documente turceşti privind,* 242–43; "Ferhad Pasha," *EI2,* 2:880; Panaite, "The Voivodes of the Danubian Principalities," 60–61.

88 Doglioni, *L'Ungheria spiegata,* 206–7; Atanasiu, *Mihai Viteazul: Campanii,* 130–38; Neagoe, *Mihai Viteazul,* 78–80; Iorga, *Pretendenti domnesci,* 61; Iorga, "Contributiuni la istoria Munteniei," 103–4.

89 *SDCop,* r. 11, cc. 56–62, t.y.; *SDC,* b. 50, cc. 216r–217v, 26 Aralık 1599; Tappe, *Documents Concerning Rumanian History,* 117.

adam, bir süre nafile yere Elena'yla doğ udan iletişime geçmeyi denedi; fakat sonunda manastırın günah çıkartan rahibi vesilesiyle Elena'ya anne babasının yazmış olduğu bir mektubu ulaştırmayı başardı ve rahip mektubu genç kadına günah çıkarma odasında okudu.[90]

Bu ilk irtibatın ardından Bogdan, Zane ailesi ve ilgili diğer tarafları genç Elena'ya Zitelle'den ayrılması için baskı yapmaya zorladı. Günah çıkartan rahibin sözleriyle, bu durum "zihninde [...] bir huzursuzluk" yarattı. "[Ana babasının ve dayısının] kararını," Tanrı'nın takdiri gibi kabul etmeye razı olduğunu ifade ediyordu; fakat kendisinin ruhani drahomasını ödeyen ve "hususi koruyucusu olan" doçun onayı olmaksızın hareket etmeyi reddediyordu. Yüreklenen Bogdan, üyeleri ilkin teklifine "iyi niyetle yaklaşıyormuş" gibi görünen Signorianın karşısına çıktı; fakat hiç beklenmedik bir şekilde "düşmanlar" üyelerinin kulaklarına "kızı İstanbul'a götürüp tıpkı kendi gibi Türk yapmayı" planladığını fısıldayınca işler tersine döndü. Bogdan ikinci bir görüşmede bu söylentilere karşılık vermeye çalışsa da, "özellikle" kadın ve çocukların "söz konusu olduğu din meselelerinde çok ihtimamlı olan" Signoria ayak diredi.[91]

Anlaşmazlığı çözümlemek adına Bogdan, İstanbul'daki müttefikleri Ömer Ağa ve Venedik sefarethanesinde kaldığı iki yıl boyunca genç adama adeta babalık eden ve Elena'nın henüz yemin etmemiş olduğunu öğrenene kadar bu plana başta şüpheyle yaklaşan *Bailo* Girolamo Cappello'ya başvurdu. Cappello, meslektaşlarına Bogdan'ın "kutsallar kutsalı İsevi inanca hâlâ sadık" olduğunu ve Elena'ya karşı niyetinin tamamen saygıdeğer olduğunu yazdı. Cappello, Signoriayı dinden evvel politik menfaatleri düşünmeye davet etti. Venedik Moldavya tahtında bir müttefik kazanmakla yetinmeyecek, daha önemlisi, "harem dairesinde büyük yetke" sahibi, saraydaki nüfuzlu kimselerle kapsamlı irtibata sahip ve daha yüksek basamaklara çıkması kesin görünen Ömer Ağa'nın bir dostunu kazanacaklardı. *Bailo*nun yazdığına göre, Elena'nın dayısı "bu evliliğin neticelenmesinden başka bir şey arzu etmiyor"du ve Venedik'e olan desteğinin devamını açıkça bu

---

90 *SDC,* b. 50, cc. 219r–v, 15 Ekim 1599, Bogdan'dan Ömer Ağa'ya.

91 *SDC,* b. 50, cc. 219r–v, 15 Ekim 1599, Bogdan'dan Ömer Ağa'ya; *PSM,* b. 264, t.y. [Mayıs–19 Haziran 1600]; ayrıca Dal Borgo, "Nuovi documenti," 161–63.

talebe bağlamıştı. *Bailoy*a göre, başka bir deyişle, bu evliliğin kabulüyle elde edilecek politik kazançlar, Elena'nın ruhuna ilişkin aslı astarı olmayan bütün endişelere çok daha ağır basıyordu.[92]

* *

Bogdan'ın Ekimde gönderdiği mektubun İstanbul'a ulaşması iki ay almıştı, Cappello'nun yanıtıysa 1600'e kadar Venedik'e ulaşmadı; bu tarihte de tartışmanın gidişatını değiştirmek için iş işten geçmişti. Bogdan davasına destek toplama gayretindeyken, Venedik yöneticileri Elena'nın manastırda kalma arzusunu kesinleştirmek için seferber olmuşlardı. Çünkü Elena'nın tereddütlü yaklaşımı ve Bogdan'ın (drahoması için halihazırda yüklü bir ön ödeme yapmış olan) Ömer Ağa'ya gönderdiği ümitli olduğunu açıkça gösteren haberlere rağmen, Elena nihayetinde çıktığı yola devam ederek yemin etmeye karar verdi.

30 Ekimde, Corpus Domini'nin mali işleriyle ilgilenen asilzadelerden biri Collegionun huzuruna iki belge sunduğunda davaya geri dönüldü. İlki Elena'nın "kendi ellerimle yazdım" dediği ve genç yaşında başından geçen çarpıcı hadiseleri anlattığı etkileyici bir mektuptu: "On iki yıl boyunca [...] maneviyatıma kasteden bitmek tükenmek bilmez tehlikelerin gölgesinde yaşadım, [...] 1588'de öz babam Zaralı Francesco Civalelli Bey'den mahrum edildim; kendisi mürted eniştesinin oyununa gelmiş ve ona uyguladığı şiddet sonucunda İsa'nın diniyle arasına mesafe koymaya ikna edilmiştir. Ben de aynı tehlikenin altındayken [...] sevgili öz prensimin dindar koynuna alınarak beslendim ve hakiki inancın ışığında büyütüldüm, çok defa şeytanın eline düşmekten esirgendim." Corpus Domini'ye girdikten sonra, "Kutsal Ruh tarafından uyandırılmış" ve kendini dine adamaya karar vermişti. On sekiz ay boyunca rahibe gibi yaşamış, hiç durmadan "sefil anne ve babasının körleşmiş zihinlerinin aydınlanması için" dua etmişti. Mürit olarak geçirdiği yıl sona erince, yemin etmek üzere piskopostan gereken izni aldı; fakat "yoldan çıkaran Lucifer en gönülden arzuma engel olmaktan geri durmadı" ve "gereken yaşa erişmediğim şüp-

92 *SDC,* b. 50, cc. 219r–v, 15 Ekim 1599, Bogdan'dan Ömer Ağa'ya.

hesi yerleşince" izin geri çekildi. Aynı zamanda, "ebeveynlik görevlerinden uzaklaşan" babası "niyetimi bozmaya ve şeytani vekiller vesilesiyle [...] beni huzurla yaşadığım sevgili dinimden uzaklaştırmaya çalışıyordu." Sözlerini Venedik'i yeni "babası" olarak tanımlayarak tamamlarken, Collegiodan, kendisinin bu konudaki ısrarı ve piskopos tarafından yürütülen sorgunun yaşının "meşru"[93] olduğunu ortaya koyması bir yana, "kutsal buyrukların [gerektirdiği] yaşa" erişmiş olsun olmasın Roma'dan yemin etmesi için izin rica ederek kendisini "öz babasına" karşı savunmalarını talep ediyordu.

Collegio'ya sunulan ikinci belge, genç kızın kararında dini ya da resmi yetkililerin herhangi bir zorlaması olmadığından emin olmak için Elena'yla buluşan Venedik'in sadık reformcu piskoposu Kardinal Lorenzo Priuli'nin vekilinden gelen mektuptu.[94] O sabahki ziyareti esnasında, Elena'yı "son derece istidatlı ve kendini dine adamaya hazır" bulmuştu, "ve mümkün olan en kısa zamanda ikrar etmek için büyük arzu gösteriyordu [...] Bana büyük bir metanet ve çok kararlı bir ifadeyle, yüce Tanrı'nın da yardımıyla, Hz. İsa'nın sadık bir kulu olmayı umduğunu söyledi," diyordu. Vekilin takdiri, "genç kızın dinen çok muvaffak olacağı" yönündeydi.[95]

Venedikli yetkililerin vakanın kesişen politik ve dini veçheleri yüzünden bu meseleyi büyük ihtiyatla ele aldıkları ortadaydı. Önemli Trento reformlarından biri rahibe adayları için asgari yaş şartını belirlemişti; kızların ilk yeminde en az on iki, nihai ikrar içinse on altı yaşında olması, iki yemin arasında da en az bir yıl bulunması gerekiyordu. Yetkililer 1592'de ilk yemin için asgari yaşı on beşe çıkardılar. Ayrıca kızların, Elena'nın yapmış olduğu gibi, bir yemin etmeden önce bunu kendi iradeleriyle seçtiklerine dair resmi bir açıklama yapmaları gerekiyordu. Reformların amacı zorla manastıra kapatılmalarını engellemekti, ancak gerçekte bu önlemin "görece faydasız" olduğu ortaya çıktı.[96]

---

93 *SDelR*, b. 21, 26 Ekim 1599.

94 Niero, *I patriarchi di Venezia*, 103–5; Sperling, *Convents*, 143.

95 *SDelR*, b. 21, 30 Ekim 1599; *SRO*, reg. 12, c. 143v, 30 Ekim 1599.

96 Martin, "Renovatio and Reform in Early Modern Italy," 15; Sperling, *Convents*, 281 n. 54; Laven, *Virgins of Venice*, 28; Dinan, *Women and Poor Relief in Seventeenth-Century France*, 18; Diefendorf, "Give Us Back Our Children," 286.

Collegio bir açmazla karşı karşıyaydı: Korumasına muhtaç genç bir kadının dini arzularını reddederek onu ruhani tehlikelerle karşı karşıya bırakmak ya da Ömer Ağa'nın ısrarlı taleplerini geri çevirerek politik bedeline göğüs germek. Sonunda, "Tanrı'nın kulu olan yurttaşımızın canını ve sağlığını güvence altına almak için," senatörler Elena'nın Corpus Domini'de kalmasına izin verme kararı aldılar. Piskopos Priuli'nin desteğiyle, Venedik'in Roma'daki elçisi Giovanni Mocenigo'ya "en acil ihtiyaç [...] bu kızcağızın bütün tehlikelerden kurtarılması" diye vurgu yapılarak Elena için papalıktan özel bir izin talep etme emri verildi.[97] Bu türden talepler alışılmamış değildi, ne var ki genellikle piskopos tarafından yapılır ve belirli bir zamanın geçmesi gerekirdi; siyasi yetkililerin doğrudan ve acilen müdahalede bulunduğuna pek rastlanmazdı. Böyle olması Elena vakasının benzersiz mahiyetinin ve Venedik'in bu vakaya ne denli önem atfettiğinin bir göstergesiydi.[98]

Mocenigo 5 Kasımda papa huzuruna kabul edildi ve dini inançlardan dönmenin, terk edilişin ve uluslararası entrikaların arasında kalan genç bir kızın çarpıcı öyküsünü bir kez daha anlattı. Anlatılanlardan etkilense de, 1 Aralıkta Papa VIII Clement, Elena'nın gerçek yaşı belirleninceye dek herhangi bir adım atmayı reddetti.[99] Görüşmeler iki hafta daha, 20 Kasıma kadar sürdü ve nihayet papa, papalık mahkemesinden bir üyenin yaptığı iyilik karşılığında kızın gerçek yaşı belirlenmeksizin gereken izni bahşetti.[100] Elena yeminini etmiş, Suor Deotata ismini almış ve böylece Corpus Domini'yi terk etmesini sağlayacak her türlü fırsata kapıyı kapatmıştı.

Burada biraz durup Deodata vakasındaki faillik meselesini ele almamız gerek: Deodata, küçük yaşı da göz önünde bulundurulduğunda, acaba kendi geleceğini şekillendiren diyaloğa sesini ne kadar katabildi?

---

97 *SRO,* reg. 12, c. 143v, 30 Ekim 1599.

98 ASVat, *Sacra congregazione, Episcoporum & Regularium, Positiones,* lett. S–V, anno 1599, 8 Haziran 1599. Venedik'in asilzadeleri ve yöneticileri arasındaki ilişki için bkz., Prodi, "The Structure and Organization of the Church in Renaissance Venice," 415–16.

99 *SDR,* b. 44, cc. 105r–106r, 6 Kasım 1599.

100 *SRO,* reg. 12, c. 151v, 27 Kasım 1599; *SRO,* reg. 12, c. 147r, 13 Kasım 1599; *SDR,* b. 44, cc. 144v–145r, 149v, 155r, 20 Kasım 1599; ASV, *Commemoriali,* r. 26, cc. 58r–v, 20 Kasım 1599.

Erken modern Venedik toplumunun patriarkal yapısı, Deodata'nın yaşı ve oyundaki muktedirlerin gücü düşünüldüğünde, bir akademisyenin de ileri sürdüğü üzere, küçük kızın gerçek isteklerinin dikkate alınmış olmasından ziyade, devlet organlarının ebeveynlik görevini üstlenerek idame ettiği bir zorla manastıra kapatma vakası olduğunun gün gibi aşikâr olduğunu farz etmek mantıklı görünebilir.[101] Kuşkusuz, 1592'de Zitelle'ye ilk nakledildiğinde Deodata karar hakkında anlamlı bir fikir yürütemeyecek kadar küçüktü, bu nedenle Venedikli yetkililer genç kızı korumak için kendi başlarına hareket etmişlerdi. Ne var ki, bundan sonra olanlara bakıldığında, Deodata'nın geleceği üzerindeki tartışmalarda aktif bir rol üstlendiğine dair sürüyle kanıt mevcut. Venedik'in nüfuzlu siyasi ve dini kurumlarından ve bizzat Deodata'dan kalma belgelerde yemin etmeyi kendisinin istediğine vurgu yapılmaktadır; üstelik ellerinde olsa Venedikli yetkililer memnuniyetle bu durumu engellerlerdi, çünkü bu kararın önemli diplomatik zorluklar yarattığına şüphe yok.[102]

Deodata'nın kendi kaderini belirlemede aktif rol üstlenmesi tek emsal değildi. Son zamanlarda yapılan araştırmalar çocukların salt ailelerinin, özellikle de babalarının tahakkümüne boyun eğdiği görüşünü çetrefilleştirmiş ve erken modern dönemde yaşayan çocukların ne dereceye kadar toplumsal aktör olduklarını göstermiştir.[103] Akademisyenler "partiarkal bir aile biriminde" bile hem kadınların hem de çocukların bir kendini keşfetme ve "şahsi özerklik" düzeyine nasıl erişebildiğini göstermiştir.[104] Gizlice evlenmekten (özellikle İtalya'da "aileleri cezalandırmak" için yapılıyordu)[105] tutun da, azizlerin hayat hikâyelerinde sıkça karşımıza çıktığı üzere, ailelerinin şiddetle karşı çıkmasına rağmen çocukken bir tarikata katılmaya kadar ailelerinin isteklerine boyun eğmeyen çocuk

---

101 Luca, "Veneziani, levantini e romeni," 251.

102 *SDelC,* b. 9, 30 Aralık 1597; *SDelC,* b. 9, 18 Nisan 1598.

103 Maynes, "Age as a Category of Historical Analysis," 116–18; Marshall, "Childhood in Early Modern Europe," 65.

104 Davis, "Boundaries and the Sense of Self," 59–62.

105 Orme, *Medieval Children,* 337; Ago, "Young Nobles in the Age of Absolutism," 311–12; Ferraro, *Marriage Wars,* 38–39.

örneği çoktur. Genç kızlar arasında istenmeyen bir evliliğe baş kaldırmak için rahibe olmayı seçmek yaygın bir yöntemdi; işin aslı, dini öğütler telkin eden kimseler zaman zaman rahibeliği istenmeyen evliliklerden kaçınmanın bir yolu olarak tanıtıyorlardı. Ailevi otoritenin de sınırları vardı, erken modern dönemde yaşayan genç kızlar "daima anne babalarının güdümünde olan pasif nesneler değildi;" daha ziyade hemen her zaman "kendi hayatlarında olup biten olayların baş aktörü"ydüler.[106]

Deodata'nın Corpus Domini'ye isteyerek girme kararı da alışılmamış değildi. Manastırların "hapishaneden farksız" ve "çirkin, hastalıklı ya da evlenecek durumda olmayan" kız evlatların "çöplüğü" olduğuna dair geleneksel bakış,[107] çoğu rahibenin "dini duyguların verdiği coşkuyla teşvik olduğu" ve dini yaşamı genellikle ailelerinin itiraz etmesine rağmen kendi istekleriyle seçtiklerini ortaya koyan araştırmalarla sorgulanmıştır.[108] Manastırlar, "alternatif bir aile" işlevi görüp "gerçek insan sevgisiyle" tanışmalarını sağladığından kadın ve kızlar, özellikle de sıkıntılı bir ailevi geçmişi olanlar için önemli bir toplumsal role sahipti.[109] Kadınların öğrenim gördükleri yerlerdi; "tanımadıkları bir adamla görücü usulü evlenmenin beraberinde getirdiği belirsizliklere karşı bir korunak" hizmeti görüyordu ve ailelerin kızları için yaptıkları planlara karşı bir direniş vasıtası, bir kozdu.[110]

Deodata vakasında, Corpus Domini'nin hapishaneden ziyade bir sığınak işlevi gördüğü açık. Babası onu henüz üç yaşında bile değilken bırakmış, dördüne gelmeden iki ebeveyni de onu terk etmişti. Altı yaşında

---

106 Rapley, "Women and Religious Vocation," 625–26, 630; Diefendorf, "Give Us Back Our Children," 266–71; Baernstein, *A Convent Tale,* 16–17; Wiesner-Hanks, "Women's Response to the Reformation," 152; Hacke, *Women, Sex, and Marriage,* 110. Ayrıca bkz. Bynum, *Holy Fast and Holy Feast,* 113–86, 220–27.

107 Bornstein, "Introduction," 1–2; Canosa, *Il velo e il cappuccio;* LaBalme, "Venetian Women on Women," 99–100. Akademisyenler arasında bu konuda hâlâ tartışılmakta. Bkz. Schutte, "The Permeable Cloister," 20–23; Schutte, "Legal Remedies for Forced Monachization in Early Modern Italy," 231–47.

108 Baernstein, *A Convent Tale,* 14–15; Ago, "Young Nobles in the Age of Absolutism," 308.

109 Baernstein, "In Widow's Habit," 787; Rapley, "Women and Religious Vocation," 626, 629. Ayrıca, Chojnacka, "Women, Charity, and Community," 69.

110 Ambrosini, "Toward a Social History of Women in Venice," 423.

bir dizi dini kuruma yerleştirilene kadar iki aile arasında gidip gelmişti. Deodata'nın bildiği tek aile bu kurumlar, burada yaşayan kızlar ve buraların yöneticileri olmuştu. Yaşı kendisininkinin iki katı, tanımadığı bilmediği bir adam olan Bogdan 1599'da lagüne çıkageldiğinde, Deodata'nın ailesine, özellikle de babasına ilişkin anıları silinmediyse bile silinmeye yüz tutmuş olmalıydı. Neredeyse hiç tanımadığı anne babasının onu bir kez daha yerinden etme ve onu tamamıyla yabancı biriyle evlendirme çabalarına direnme kararı çok anlaşılır, hatta makul görünüyor.

Deodata, Corpus Domini'ye güvenle yerleşince, manastırın baş rahibesi Perpetua Bernardo "neşe içinde ve gerçek bir dindar olduğunu gösterir biçimde yaşadığını" bildirdi. Ayrıca, çiçeği burnunda rahibenin senatoya gönderdiği mektupta bizzat belirttiği üzere, artık kendini "Yusuf Ağa'nın değil, her ne kadar layık olamasam da siz Yüce Majestelerinin kızı" olarak hissediyordu ve "bir daha o dönme Muhammedi'den gelecek hiçbir mektubu, elçiyi ya da temsilciyi kabul etmemeye" ve "onun kızı olduğunu unutmaya" kararlıydı. Bunun nedenini babasının "dindarmış gibi görünüp" ilk başta rahibelik masraflarını karşılamaya söz verdiği, fakat "ulu yücelik vaatlerine kulak asmayı da itaat etmeyi de" reddettiğinde "beni lanetledi ve ondan bir daha hiçbir şey beklemememi söyleyerek beni faziletinden men etti," şeklinde açıklıyordu. Deodata bir başına çaresizlik içinde bırakılmıştı, "rahibeliğin gerektirdiği ihtiyaçları" karşılayamıyor, manastırda kendisine "mütevazı bir oda" kuramıyordu, bunun üzerine senato onun sebatını görerek vesayet desteğine yüklü bir ek ödeme yaparak onu mükâfatlandırdı.[111]

Bütün bunlar olup biterken, Bogdan, Venedik'te kalmaya ve isimsiz bir kaynağa göre "zavallı kızın ruhuna" korku salmaya devam etti. Deodata davasını "Venedik asilzadesi kılığına girerek" görüştüğü Francesca Bon adında başka bir rahibe vesilesiyle çabuklaştırmaya çalıştı. Haber kaynağı, "Sizi bu adamın kalleşçe bir amacı olduğuna temin ederim," diyerek uyarıyordu. Yapılan bir soruşturma bu iddiaların doğruluğunu teyit ediyor ve Deodata'nın Bogdan'ın ısrar etmesi karşısında tereddüte

---

111 *PSM,* b. 264, t.y. [Mayıs–19 Haziran 1600]; ayrıca Dal Borgo, "Nuovi documenti," 161–63; *SDelC,* b. 10, 9 Mart 1604; *SDelC,* b. 9, 25 Aralık 1599; *SDelC,* b. 9, 19 Şubat 1599 (MV).

düştüğünü gösteriyordu.[112] İstanbul'dan Ömer Ağa da yeğeni üzerinde baskı kurmaya devam ediyordu. "Allah'ı memnun edecek olandan gayri hiçbir şey" istemediğinde diretse "ve Cenab'ın arzusu bu kızın [manastırda] kalmasıysa, kimsenin buna diyeceği olmaz ve o da kızı ölmüş sayar" dese de, bir yandan Venedikli yetkilileri Deodata'yı garip bir biçimde onu yemininden dönmeye teşvik edeceğine inandığı papalık elçisiyle görüşmeye ikna etmeye zorluyordu.[113]

Bu saldırının kendi manastırında gerçekleşmesi üzerine, baş rahibe Bernardo derhal harekete geçti. Günah çıkaran rahibi işten çıkardı, rahibe Francesca'nın manastırın pencerelerine erişimini engelledi ve durumu *provveditori sopra li monasteri*'ye[114] bildirdi. "Bogdan bu mesele için Roma'ya gitti" diye söylentiler çıktığından ve Ömer Ağa'nın "yüceliğinden ve salahiyetinden ötürü, halkın gözündeki itibar için ve bu zavallı kızcağızın ruhunun artık Lucifer'in dişlerinin arasından kurtarılmasının vakti geldiğinden" Bernardo konuyu ayrıca Venedik'in en hassas meseleleriyle ilgilenen güçlü ve gizemli teşkilatı Onlar Konsiline de taşıdı.[115] Bu olaylar Deodata davasına son darbeyi indirmiş oldu ve Bogdan nihayet müstakbel genç gelininin peşinde nafile zaman harcadığını kabul ederek voyvodalık mevkini elde etmek için yeni entrikalar tasarlamaya koyuldu.

Sonraki on yıl boyunca Avrupa'yı baştan aşağı katederek İngiltere'den ve Kutsal Roma İmparatorluğu'ndan destek aradı. Peşinen verdiği drahomayı geri ödemediği için genç adama düşman kesilen Ömer Ağa'nın korkusundan 1602'ye dek İstanbul'a ayak basmadı.[116] Şehre yeniden döndüğünde, Bogdan Osmanlı başkentinde iki yıldan uzun bir süre hapsedildi

112 *PSM,* b. 264, 1 Mayıs 1600; *PSM,* b. 264, t.y. [Mayıs–19 Haziran 1600]; ayrıca Dal Borgo, "Nuovi documenti," 161–63. Corpus Domini'nin kapalı statüsünü kaale almayan soylulara başka örnekler de mevcut; bkz. *PSM,* b. 260, 6 Şubat 1628, 29 Ekim 1626.

113 *SDC,* b. 51, cc. 246r–v, 16 Haziran 1600.

114 Şehirdeki manastırların yönetiminden sorumlu Venedikli yetkililer.

115 *PSM,* b. 264, t.y. [Mayıs–19 Haziran 1600]; ayrıca Dal Borgo, "Nuovi documenti," 161–63; *PSM,* b. 264, 19 Haziran 1600.

116 *SDC,* b. 55, cc. 215v–216r, 7 Temmuz 1602.

ve 1606'da kadın kılığına girerek kaçtı. Tekrar İngiltere'ye giderek tahtını ele geçirmek amacıyla meşhur Lady Arabella Stuart'la evlenmeye çalıştı, ancak zaten bir Venedikli kadınla evli olduğu dedikoduları "müşkül vaziyeti nedeniyle dürüstlükten sapıp dalaverelere başvuran Moldavya Prensi" için büyük bir skandala yol açınca bu plan da suya düştü.[117] Bogdan 1608'de İstanbul'a döndü ve İngiliz sefaretine yerleşerek burada birkaç yıl daha çeşitli entrikalar düzenleyerek tahtını ele geçirmeye uğraştı. Bu çabalarının hepsi de boşa gidince, Deodata'nın peşinden koşarken dini kimliğiyle ilgili sahip olduğu endişeler göz önünde bulundurulduğunda kaderin büyük bir cilvesi sonucu, 1611'de Ştefan Bogdan İslam dinini benimseyerek Ahmed adını aldı ve Arnavutluk'a sancak beyi yapıldı.[118]

* *

Etrafında dönen yoğun hareketlilik dinince, Deodata, Corpus Domini'deki dini hayatın tahmin edilebilir temposunda Corpus Domini'ye yerleşti. Cannaregio'da on dördüncü yüzyılın sonlarında kurulan Corpus Domini Venedik'in en büyük, varlıklı ve en seçkin manastırlarından biriydi. Gotik kilisesinde Aziz Venera'nın eli bulunduğundan bazı inananları kendine çekiyordu; ancak rahibeler için yılın en keyifli olayı, Aziz Mark Basilikası'ndan başlayıp manastıra yürüyen büyük geçit töreni ve başka şenlikli kutlamalarıyla Corpus Domini bayramıydı.[119] Patrikhane çalışanları manastırı zaman zaman ziyaret ederdi, onların tuttuğu belgeler Deodata'nın gündelik yaşamı hakkında bir fikir edinmemizi sağlıyor.

---

117 Sanderson, *The Travels of John Sanderson,* xxxv, 269 n. 2; Brown, *Calendar of State Papers,* 11:xvii–xviii, 413–14, 427.

118 Iorga, *Pretendent ți domnesci,* 61–67; Iorga, *Studiĭ și documente cu privire la Istoria romînilor,* 107–8; Luca, "Miscellanea italo-romena," 335–36; Luca, "Călători și pribegi din țările române," 51

119 Corner, *Notizie storiche delle chiese e monasteri di Venezia,* 320; Bornstein, "Introduction," 4–5; Sperling, *Convents,* 258; Bassi, *Tracce di chiese veneziane distrutte,* 260–61; Franzoi and di Stefano, *Le chiese di Venezia,* 103; Mazzarotto, *Le feste veneziane,* 164–69.

Corpus Domini bir Dominiken manastırıydı ve Aziz Augustinus'un kurallarına bağlıydı; buna göre duaların ve ilahilerin okunduğu gündelik dinsel vecibeler çerçevesinde tertip edilen itidalli, iffetli ve ibadetle dolu bir toplu yaşam benimsenmişti.[120] 1596'da yetmiş rahibe vardı; bu sayı sonraki yirmi yılda İtalya'daki daha geniş temayülleri yansıtarak üçe katlandı.[121] Rahibeler mütemadiyen yemeklerden şikâyet ediyordu; "kaba buğdayla" (*gran grosso*) yapılan ekmek "bazen korkunç" oluyordu, ayrıca şarabın mahiyeti istikrarsızdı. Teoride birbiriyle eşit kimselerden oluşan bir topluluktu, ama genç ve yaşlı rahibeler arasında anlaşmazlıklar vardı, odaların tahsisiyle ilgili kavgalar çıkıyordu. Soylu Bassadonna ailesinin birkaç üyesi manastırı egemenliği altına almıştı, onlar ve onlarla yakın dostluk ilişkisi içinde olanlar daha iyi tıbbi bakım görüyor, en iyi şarabı içiyordu.[122] Rahibeler kuralları genellikle savsaklıyorlardı; "sessizliğin nadiren hâkim olduğu" ve rahibelerin "beyaz ayakkabı" giydikleri veya "omuzlarına ipek şallar" doladıkları yolunda şikâyetler vardı. Kimi rahibeler odasında köpek, kimi yumurtası için tavuk besliyordu. Yurttaki odaların kapıları geceleri hiç kilitlenmiyordu ve kimsenin uğradığı yoktu; "rahibelerin çoğu bir başka rahibenin odasında [uyuyordu]." Deodata vakasının da ortaya koyduğu gibi, dini ve siyasi görevlilerin çabalarına rağmen,[123] manastırda kalanların çoğunun dışarıyla irtibatı, özellikle de arkadaşları ve aileleriyle sohbet edip onlara elleriyle dokunabildikleri *ruota* (hizmet tekerleği)[124] sayesinde devam ediyordu.[125]

---

120 *VDM*, b. 4, #13, 31 Ağustos 1620; Corner, *Notizie storiche delle chiese e monasteri di Venezia*, 320.

121 *VDM*, b. 3, cc. 557r–562r, 27 Kasım 1596; *VDM*, b. 4, #13, 31 Ağustos 1620; Evangelisti, "Wives, Widows, and Brides of Christ," 241.

122 *VDM*, b. 4, 17 Ekim 1620; Evangelisti, "Wives, Widows, and Brides of Christ," 241; Baernstein, "In Widow's Habit," 794.

123 Schutte, "The Permeable Cloister," 24; Sperling, *Convents*, 158–63.

124 Annelerin istemedikleri bebeklerini öldürmek yerine kimliklerini açığa çıkarmadan manastıra bırakmalarını sağlayan, bir tarafı sokağa bir tarafı manastırın içine açılan, işleyişi döner kapılara benzeyen silindir biçiminde bir açıklık—çn.

125 *VDM*, b. 3, cc. 557r–562r, 27 Kasım 1596; *VDM*, b. 4, #13, 31 Ağustos 1620; *VDM*, b. 5, #21, 6 Kasım 1613; *VDM*, b. 1, #12, 20 Haziran 1651'den 9 Nisan 1652'ye; ASPV, *Monalium*, b. 1, f. 4, 17 Temmuz 1634.

Suor Deodata'yla ilgili karşımıza çıkan dişe dokunur son belge, 1604'te yazılmış bir mektup. O yılın Mayıs ayında imparatorluk çavuşlarından biri ve annesiyle babasının bir arkadaşı Sultan I. Ahmed'in tahta geçtiğini duyurmak üzere İstanbul'dan gelmişlerdi ve Civalellilerin kızlarına yazdıkları bir mesajı ona ulaştırmakta muvaffak oldular.[126] Mektup içten ve gönül alıcıydı:

> Benim sevgili ve kıymetli kızım Sinyora Rahibe Deodata. Senden bir mektup almayalı uzun yıllar, aylar, günler oldu; nasıl olduğunu bile bilmiyoruz, zavallı baban ve annen olarak senden hiç haber alamadığımız için kaygı içindeyiz. Yüce Tanrı'mızın arzusuna uyarak bir rahibe olmuş olsan da babanın ve annenin seni ne kadar sevdiğini unutmamalısın ve en azından zaman zaman bize yazmalısın ki mektupların sayesinde afiyette misin bilelim. İsteğimizi kati surette kabul etmediğin hakikatini de, ziyaretçi kabul etmemeni ve senin için seçtiğimiz kocaya varmamanı da anlayışla karşılıyoruz. Eğer onunla evlenmiş olsaydın senin yüzünden çektiğimiz acıları bir nebze azaltmış olurdun. Fakat nasip [birbirimizden] ayrı düşmek ise, Tanrı'ya şükürler olsun. En azından Tanrı aşkına bize sık sık yazarak nasıl olduğunu anlatman için duacınız [...]
>
> Annen de ben de seni sevgiyle selamlıyoruz. Artık isimleri Maiadri (büyük) ve Essecadri (küçük) olan kardeşlerin iyiler, ikisi de ellerinden öpüyor. Evdeki herkes sana selamlarını gönderiyor [...] Yine de bize sık sık yazman için duacınız çünkü senden bizim için Tanrı'ya dua etmenden ve sağlığından haberdar etmenden başka bir şey istemiyoruz. Sözlerimi burada bitirirken Tanrı'mıza seni daima şerden korumasını ve inayetinden esirgememesi için dua ediyorum.

Mektup, "Seni çok seven sevgili baban ve annen, Müteferrika Yusuf Ağa ve Atise, annen" şeklinde imzalanmıştı. Mektubun altındaki bir not daha önce bir arkadaşlarıyla gönderdikleri "*alla turchesa* nakışlı" mendillerden söz ediyor "Eğer eline geçtiyse bizi haberdar etmen için duacıyız" diyor.[127]

---

126 Pedani, *In nome del Gran Signore,* 66, 208.

127 *SDelC,* b. 10, 9 Mart 1604.

Deodata'nın cevabı kısa ve ihtiyatlı olsa da, ailesiyle olan uzun ve sıkıntılı ilişkisinin açtığı yaraların bir kısmının onda da geçmiş olabileceğini düşündürtür:

> Sevgili Baba ve Anne. Geçen 9 Mart tarihli mektuplarınız teslim ettiğiniz Mustafa Ağa tarafından elime ulaştırıldı ve sağlığınızın yerinde olduğunu duymak beni memnun etti. Nasıl olduğumu bilme arzunuzu ben de anlıyorum, (bu mektubu vereceğim) Mustafa da bunu size şahsen anlatabilir. Bu manastırda büyük huzur içinde yaşadığımı ve en başta yaşamak ve giyip kuşanmak için ihtiyacım olan ne varsa bana sağlayan yüce Signoria ve Mükerrem Rahibelerle buradaki kardeşlerimden yakınlık görerek her türlü teselliyi bulduğumu bilmenizi isterim. Arzu edip de mahrum kaldığım hiçbir şey olmadığını size gönül rahatlığıyla söyleyebilirim. Böylece velinimetlerim adına Yüce Tanrı'ya mutluluk içinde dua edebiliyorum, tıpkı sizin için de ettiğim gibi.

"Mendiller"in eline geçmediğini ve arkadaşlarının oraya uğramadığını belirterek mektubu kısa keser.[128]

İtaatsiz kız evlat ve dikbaşlı anne babasının zaman zaman yazıştığını düşünmek istiyorum, ne var ki bu türden bir iletişimin sürdüğüne dair herhangi bir kayıt bulunmuyor. Corpus Domini'deki birkaç belgeye dayanarak, 1604'ten sonra Deodata'yla ilgili tek bildiğimiz, manastırın toplantı kayıtlarında sonraki kırk yıl boyunca düzenli bir şekilde yer aldığı.[129] Artık yaşlı bir kadın olan Zaralı genç kadının son olarak 1651'de Corpus Domini'nin baş rahibesiyle yaptığı kısa bir görüşmede duyduğumuz sesi kulağa bütünüyle melankolik geliyor. Çocukluk yıllarında başından geçen hadiselerin etkisinin zihninde büyük bir yer kapladığı anlaşılıyor; üstelik, manastırda yarım yüzyıldan uzun bir süre geçirmiş olmasına ve en kıdemli beşinci rahibe olmasına rağmen kendini hâlâ çoğunluğu Venedikli asilzadelerden oluşan rahibeler arasında yabancı gibi hissettiği belli

128 *SDelC*, b. 10, 9 Mart 1604.

129 *CD*, b. 6, 7 Şubat 1609 (MV); *CD*, Catastico, b. 1, "Catastico," 5 Şubat 1623 (MV); *CD*, b. 11, #16, 7 Eylül 1638; *CD*, b. 4, 16 Aralık 1647.

oluyor.[130] Soylu bir aileden geliyor olmasına rağmen, manastırda maddi destek görmüştü; Venedik devletinin merhameti sayesinde oradaydı ve dönme anne babasının onur kırıcı itibarının lekesini taşıyordu. Baş rahibe ona manastırla ilgili izlenimlerini sorduğunda, altmış beş yaşındaki Suor Deodata "Gözlerim pek iyi görmüyor. Az duyuyorum. Bir yabancıyım. [Manastırın sorunlarıyla ilgili] diğer rahibelerden bilgi alabilirsiniz, beni kendi halime bırakın yalvarırım," diye yanıt veriyordu.[131]

Bu son sözlerin ardından, Deodata gözden kayboluyor. Kalan birkaç yılını da manastırda yaşadığından şüphe etmek için hiçbir neden yok; ailesinin önce terk edip sonra üzerinde hak iddia ettiği, fakat nihayetinde hayatını kendi seçimiyle şekillendirmeyi bilmiş bir kızın alışılmadık hikâyesi de burada son bulmuş oluyor.

* *

Elena Civalelli'ninkiyle şaşırtıcı bir benzerlik taşıyan bir başka vaka, yirmi yıl sonra, Zara'nın 150 kilometre güneyindeki kıyı kenti Spalato'da meydana geldi. 22 Aralık 1621'de, Venedik kontu ve Spalato kaptanı Giacomo Michiel, yetki sınırları içinde meydana gelen iki sıkıntılı olayı bildirdi.[132] Hassan Turco [Türk Hasan] adında biri Venedikli meçhul biri tarafından yaralanmış ve daha mühimi, "bir Türk kızı" babasının evinden kaçırılmıştı.[133] Venedik'in Osmanlı'yla neredeyse yarım yüzyıldır barış halinde olmasına rağmen, daha önce de gördüğümüz gibi zaman zaman gerilimlerin baş gösterdiği Spalato sınırı hassas bir bölgeydi ve iki olayın bu topraklardaki huzura yönelik tehdidinin, Venedik'in önde gelen ailelerinden birinin oğlu olan ve buradaki görevine yeni atanan kırk üç yaşındaki Michiel'in politik yeteneklerini zorlayacağı muhakkaktı.[134]

---

130 *VDM,* b. 3, cc. 557r–562r, 27 Kasım 1596.

131 *VDM,* b. 1, #12, 27 Haziran 1651.

132 *CollRel,* b. 72, "Relazione di Giacomo Michiel;" *PTM,* b. 929, 11 Mayıs 1622. Spalato kontunun makamı için, bkz. O'Connell, *Men of Empire,* 3–7.

133 *SDelC,* b. 15, 12 Ocak 1621 (MV).

134 *Barbaro,* 5:116; Maschietto, *Elena Lucrezia Cornaro Piscopia,* 6 n. 10.

Venedik, Spalato'yu 1420'de bütünüyle topraklarına katmıştı, ayrıca Kutsal İttifak Savaşları Dalmaçya'nın geri kalanı gibi, bölgeyi de kırıp geçirmişti. 1573'ten sonra Venedik, şehrin etrafında uzunluğu on beş kilometre civarında, genişliğiyse yaklaşık üç buçuk kilometre olan bir kıyı şeridini kontrol ediyordu. Dalmaçya'da "yakınında daha fazla [Türk'ün]" olduğu başka bir şehir yoktu, "her tarafı Türklerle çevriliydi;" dolayısıyla, tıpkı Zara'da olduğu gibi, sınır ötesiyle irtibat olağandı. Spalato'nun iç kesimlerinde bol miktarda şarap ve incir üretiliyordu, fakat nüfus (1583 rakamlarına göre yalnızca 3.221 kişi) tamamıyla Osmanlı'dan gelen tahıla bağımlıydı.[135] Bu durum, Yahudi bir girişimci ve bazı Venedikli ve Osmanlı yetkililerin Spalato'yu önemli bir ticaret merkezi haline dönüştürmek için işbirliği yaptığı yüzyılın son on yılına dek, Spalato'da "mutsuzluk ve sefalete" ve "mahrumiyet içinde bir hayata" neden oluyordu.[136] İstanbul'dan gelen karayolu ticaret yollarının son noktası olarak, şehir Venedik-Osmanlı ticaretinin "kilit noktası" haline geldi ve Venedik'in ticaret hayatının ayrılmaz bir parçası oldu; 1626'ya gelinmeden, Venedik'in liman faaliyetlerinin yüzde 25'i buradan geçiyordu.[137]

Sekiz kilometre içeride, Spalato'dan sadece "güçlüce bir taş atımı mesafesinde" Osmanlı'ya ait Clissa şehri vardı.[138] Dinar Alpleri'nin en iyi geçidinin ağzında konumlanmış şehrin 360 metre tepesindeki bir kaya çıkıntısının üzerinde, gören herkesin "ele geçirilmesi imkânsız" diye tasvir ettiği bir ortaçağ kalesi yükseliyordu.[139] Clissa 1537'den beri

---

135 Fabijanec, "Le développement commercial de Zadar et de Split," 37; Paci, *La scala di Spalato,* 18, 45, 53, 128–29; *CollRel,* b. 72, "Relazione di Bartolomeo Pisani"; "Relazione di Alvise Loredan," *CRV* içinde, 4:229; "Relazione di Nicolo Correr," *CRV* içinde, 4:332.

136 ASV, *Collegio, risposte di dentro,* b. 10, #131, 11 Temmuz 1597; Frejdenberg, "Venetian Jews and Ottoman Authorities on the Balkans," 56.

137 Lane, *Venice,* 303; Arbel, "Jews in International Trade," 90–91; Kafadar, "The Ottomans and Europe," 617; Paci, *La scala di Spalato,* 17, 71, 92–93; Kafadar, "A Death in Venice," 205.

138 BL, MS 8605, c. 7v, "Relazione di Nicolo Donado."

139 *It VI* 105 (5728), c. 5r; "Itinerario di Giovanni Battista Giustinian," *CRV* içinde, 2:211; Evliya Çelebi, *Putopis,* 152–53.

Osmanlı hâkimiyeti altındaydı;[140] bir kale kumandanı, 125 ila 250 askeri ve dört adet top ile kaleyi muhafaza ediyor ve aşağısındaki şehrin iki yüz hanesiyle mukim kadıyı koruyordu.[141] Clissa, Bosna eyaletinde bir Osmanlı sancağıydı ve yöneticileri idari görevler, asayiş ve sınır korumayla yükümlü dört *kapitanije*'ye (kaptanlık) daha bölünmüştü. 1624'te Osmanlı'da yapılan bir tetkike göre, sancakta çoğu kırsalda olmak üzere yaklaşık yirmi binlik bir nüfus vardı.[142]

Kaçırılan kız, Mihale Şatoroviç (Sattorovichia, Šatorovićh), Clissa'nın en "şerefli ailelerinden" geliyordu. Annesinin adı Haisecaduna'ydı, babasıysa "Clissa'da bir amir"di, bazı belgelerin ileri sürdüğü gibi sancak beyi veya kaptan dahi olmasa bile, garnizonun önemli kişilerindendi.[143] 1627 öncesinde *dasdar (dizdar) chlischi*, yani kale muhafızı olmuştu ve yirmi yıldan uzun bir süre bu mevkiyi işgal etti.[144]

Şatoroviç ailesi hakkında çok az bilgiye sahibiz. Sülalenin yaklaşık 70 hektar toprağı vardı ve ailenin üyeleri bölgenin "en zengin soyluları" arasındaydı. 1590'lara uzanan kayıtlar İbrahim ve Ahmed Şatoroviç adında iki kardeşin yıllar önce Hıristiyanlıktan İslama döndüğünden söz ediyor. İkisi de, Osmanlı garnizonuna bağlı oldukları "Clissa'nın mevki sahibi Türk[ler]i" olarak anlatılıyordu, ne var ki zamanın özenli tutulmamış bazı kayıtları Şatoroviç kardeşlerin sadakatinin sınırın istikrarsız siyasi ortamı

---

140 De Benvenuti, "Fortezze e castelli di Dalmazia," 16:28, 37–39, 17:16; "Dalmatia," *EI2*, 12:184–85; Singleton, *A Short History of the Yugoslav Peoples*, 5, 60–61; BMCV, *Cicogna* 3098, "Compendio di varie revolutioni della famosa fortezza di Clissa."

141 "Relazione di Nicolo Correr," *CRV* içinde, 4:338; "Revisti Dalmati confini del dragoman Salvago," *CRV* içinde, 7:32; "Relazione di Pietro Basadonna," *CRV* içinde, 8:224–25.

142 "Bosna," *EI2*, 1:1261–75; "Livno," *EI2*, 5:774; Malcolm, *Bosnia: A Short History*, 90–91; Rački, "Prilozi za geografsko-statistički opis bosanskoga pašalika," 179. Ayrıca, BL, MS 8655, cc. 3v–11v.

143 FHL, *Matičnih Knjiga*, r. 1, c. 148r, 23 Ocak 1622; *PTM*, b. 929, 15 Mart 1622; *SDelC*, b. 15, 18 Şubat 1621 (MV); *PTM*, b. 929, 18 Mart 1622, İbrahim Paşa'nın mektubu; Vanzan, "In Search of Another Identity," 331.

144 Kužić, "Osmanlijski zapovjedni kadar," 188, 203, 205; *SDelC*, b. 20, Mart 1627, Padişahın mektubundan çeviri.

dahilinde pek sıkı olmadığını ileri sürmekte. Bu söylentilere rağmen, ailenin hem bulundukları muhitte hem de İstanbul'da geniş çevresi vardı.[145]

Mihale'nin anne babası kızlarının kaybolduğunu fark edince, akıllarına hemen kaçırılarak sınırın Venedik tarafına geçirildiği gelerek korktular. Sınır boyunca bu tip vakalara görece sık rastlanıyordu; iki yıllık bir dönem içinde on bir çocuk kaçırılmış, sadece ikisi fidyeyle kurtarılmıştı. Ciddi bir gelir kaynağı olan fidye için çocuk kaçırılmasının yanı sıra, kız kaçırmalar da bütün bölgede yaygındı ve aslında genellikle önceden kadının rızası alınarak, evlenme isteğine karşı çıkan anne babaları alt etmek amacıyla danışıklı yapılıyordu.[146] Sınır ötesine kaçma ve din değiştirme olayları da her gün karşılaşılan olağan durumlardandı; Venedikli yetkililer "bizim tebaamızdan din değiştirmek için Türkiye'ye giden, onların tebaasından da Hıristiyan olmak için devletimize gelen çok" diye bildiriyordu. "Kendi rızalarıyla" hareket ettikleri sürece din değiştirme vakaları hiçbir "rahatsızlıka neden olmuyor, "kimse sözünü etmiyor"du. Dolayısıyla, Ahmed Ağa "büyük kaygı içinde" kızını ararken Michiel'in hiçbir şey duymamış olması şaşırtıcı değil. Ancak, durumun vahametini anlar anlamaz, Michiel kızın yerini tespit etmek için "müsamahasız beyannameler" yayınladı.[147]

Çok geçmeden (yaşı hiç belirtilmeyen) kızın zorla "kaçırılmadığı," kendi iradesiyle "Hıristiyan olma niyetiyle babasının evinden kaçtığı" anlaşıldı. Mihale evi terk ettikten sonra Venedik topraklarına geçmiş ve sınır boyunca dizili kalelerden birine sığınmak istemişti. Garnizondakilerin yardımıyla, Michiel'in bilgisi olmaksızın, Mihale gizlice Lissa (Vis) adasına götürüldü.[148] Lissa sığınmak için birebirdi; küçük ve dağlık bir yapıya sahip olan

---

145 Kužić, "Osmanlijski zapovjedni kadar," 197, 202–3; Tomić, *Grada za istoriju pokreta,* 1, 35, 38; Horvat, *Monumenta Uscocchorum,* 1:102.

146 Cesco, "Il rapimento a fine di matrimonio," 393–95; Lopasic, "The Turks of Bosnia," 15; Wolff, *Venice and the Slavs,* 163–65; Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule,* 106–7.

147 *SDelC,* b. 15, 18 Şubat 1621 (MV); *PTM,* b. 929, 15 Mart 1622; "Relazione di Alvise Barbaro," *CRV* içinde, 4:312; Marani, *Atti pastorali di Minuccio Minucci,* 52–53, 59–60.

148 *SDelC,* b. 15, 18 Şubat 1621 (MV); *SDelC,* b. 15, 12 Ocak 1621 (MV); *BAC,* b. 108, Şubat 1622.

ada Spalato'nun 65 kilometre batısındaydı ve "çok az", "çok fakir" sakinleri üzüm bağları ve şeftali bahçelerinde çalışıyordu.[149] Mihale, Lissa'da altmış yaşında, evli ve çocuksuz bir adam olan Francesco Peroviç'in evine götürüldü. Peroviç, adanın soylu ailelerinden olmasa da saygıdeğer ve "talihin ona bahşettikleri sayesinde rahatı yerinde olan" bir kimseydi. Peroviç, genç kadını "kendi kızı gibi" kabul etti ve ona "bir baba şefkatiyle" yaklaştı.[150]

Ocak ayının ortalarında, evden kaçışından bir ay sonra, Mihale'nin yeri sonunda tespit edildi ve Spalato'ya geri götürüldü. Şehirdeki üç manastırdan birine, büyük ihtimalle Aziz Raynerius'a, yerleştirildi.[151] Şehrin en büyük ve itibarlı manastırı olan Aziz Raynerius, doğrudan Spalato başpiskoposunun denetimi altında bulunan on iki soylu rahibeye ev sahipliği yapıyordu.[152] Michiel'e göre bunun nedeni, "namusunun herhangi bir şekilde" ve bilhassa kaçarken ona eşlik eden baba evinin "genç Türk [uşağı]" ile olan ilişkisi münasebetiyle "zarar görmesini" engellemekti. Mihale'nin namusunu koruma meselesi ihtilafın seyri boyunca tekrar tekrar dile getirilecekti. Hıristiyan olmak için evini terk ettiği iddia ediliyordu, ancak bazı kaynaklar da bu uşak ile arasında bir aşk ilişkisi olabileceğine, hatta iki gencin evlenmeye niyetli olduğuna atfetmekte. Ahmed Ağa, kendi payına onu "dengi olmayan biriyle evlendirmeye" çalıştığını teslim etti; dolayısıyla, bir kez daha ailesinin genç bir kadının hayatına müdahale etme tehlikesi, sınır ötesine geçmeyle sonuçlanan bir süreçte başrol oynamış oluyordu.[153]

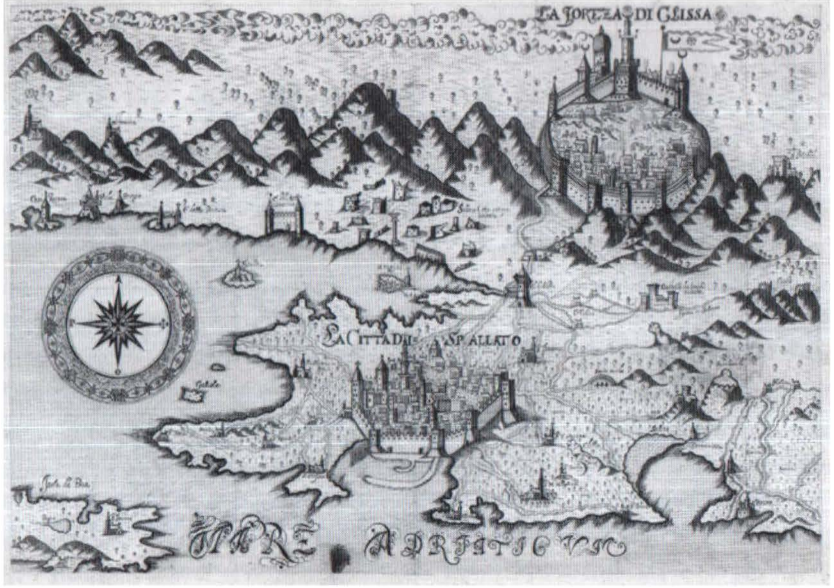
149 Novak, "Poljoprivreda na dalmatinskom," 98; "Relazione di Catherino Corner," *CRV* içinde, 7:259; BL, MS 8623, cc. 21r–v.

150 *PTM*, b. 929, 2 Nisan 1622; *SDelC*, b. 16, 12 Nisan 1622; "Itinerario di Giovanni Battista Giustinian," *CRV* içinde, 2:221.

151 *PTM*, b. 929, 15 Mart 1622; *SDelC*, b. 15, 18 Şubat 1621 (MV); *APC*, b. 18/10, c. 2v, 16 Nisan 1622.

152 ASVat, *Congregazioni romane, Concilio, Relationes dioecesium*, b. 759A, "Relatione del Procuratore del Arcivescovo di Spalato Francesco Crasso;" ASVat, *Congregazioni romane, Concilio, Relationes dioecesium*, b. 759A, "Relatio status Ecclesiae Spalatensis pro Anno 1609;" ACPF, *Visite e collegi*, b. 2, cc. 823–35, 19–21 Ocak 1623.

153 *PTM*, b. 929, 4 Mart 1622; *PTM*, b. 929, 15 Mart 1622; *SDelC*, b. 15, 18 Şubat 1621 (MV); *SDelC*, r. 18, c. 43r, 7 Haziran 1627.

Spalato ve Clissa, Christofaro Tarnowskij, *Clissa principal fortezza del Turcho nella nella dalmacia et Chiave dil Reg° di Bosna Lontano da Spallato miglia* 5 (Split[?], 1605). Newberry Kütüphanesi, Chicago

Kızının yerinin tespit edildiğinden ve Hıristiyanlığa dönme niyetinden haberdar olan Ahmed Ağa "son derece rencide" oldu ve onu görmeyi talep etti. Michiel bu talebe olumlu yanıt verince, Osmanlı ağası, karısı ve öteki aile üyeleri dininden dönme kararında kızlarına "karşı zor kullanılmadığından emin olmak" ve "dualarıyla" onu kararından caydırmayı denemek için Spalato'ya gittiler.[154] Mihale, göz korkutucu bir şekilde ailesi ve bazı Osmanlı yetkilileriyle yüzleşti. "Her defasında içtenlikle" eve dönmeyi reddetti ve Hıristiyan olmak istediğinde diretti, onu kararından vazgeçirme çabalarının hepsini "mertçe" bertaraf etti. Kararlı tavrı öyle etkileyiciydi ki, Ahmed Ağa'nın amiri olan Clissa kumandanı bir mektup yazarak kızının amacına ulaşmak adına içten bir tutkuyla hareket ettiği

154 *SDelC*, b. 15, 18 Şubat 1621 (MV).

ve kendi iradesiyle bu yola çıktığı konusunda tatmin olduğunu bildirdi. Mihale'in kesin kararıyla yüz yüze gelen anne babası Spalato'dan "allak bullak halde [ve] hiçbir şey söylemeden," fakat daha yüksek politik güçleri meseleye dahil etme planlarıyla ayrıldılar.[155]

Anne babasının şehirden ayrılışından sonra, Mihale "Hıristiyanlık inancının ilk ilkeleriyle" tanıştırıldı ve "Hıristiyan ve dindar coşkudan etkilendi," Michiel, vaftiz olma isteğine "gizlice olumlu yanıt verdi." Michiel ve Spalatolu asilzade Peregrino Capogrosso vaftiz babası oldular ve 23 Ocakta, Spalato'daki Aziz Domius katedralinde Başpiskopos Sfortia Ponzoni tarafından vaftiz edilerek yeni bir Hıristiyan ad benimsedi: Catterina.[156] Catterina'ya pek çok hediye geldi ve vaftiz törenine şenlikli kutlamalarla top atışları eşlik etti. Her ne kadar hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar için olağan olsa da, durumun hassasiyeti ve bilhassa gençlerin dininden döndürülmesine yönelik öfke göz önünde bulundurulduğunda, akılsızca yapılan bu kutlama Osmanlıları daha da hiddetlendirmekten başka bir işe yaramadı.[157]

* *

Michiel'in bu meseleyi gerektiği gibi yönetememesi Venedik'ten yoğun bir eleştiriye maruz kalmasına neden oldu. Senato onu, "Türkler için bu şiddet ve kadınların kaçırılması olağanüstü bir endişe kaynağıyken, böylesine büyük önem taşıyan, üstelik saraydaki lobimizi son derece rahatsız eden bir olayda gerektiği gibi" davranmamakla suçladı.[158] Mesele

155 *PTM,* b. 929, 15 Mart 1622; *APC,* b. 18/10, cc. 1c, 2v, 6 Nisan 1622; *BAC,* b. 108, Şubat 1622.

156 *SDelC,* b. 15, 18 Şubat 1621 (MV); FHL, *Matičnih Knjiga,* r. 1, c. 148r, 23 Ocak 1622; *PSM,* b. 114, 19 Eylül 1622; Gauchat, *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi,* 4:320.

157 *SDelC,* b. 15, 12 Ocak 1621 (MV); *PTM,* b. 929, 15 Mart 1622; *PSM,* b. 114, 19 Eylül 1622; Wratislaw, *Adventures of Baron Wenceslas Wratislaw,* 17–18; Matar, *Turks, Moors, and Englishmen,* 37; Lopasic, "Islamization of the Balkans," 175–76; Kaplan, *Divided by Faith,* 269–70.

158 *SDelC,* b. 15, 12 Ocak 1621 (MV).

çözülür çözülmez senato bunu sınır bölgesindeki din değiştirme vakaları için hazırlanan yeni bir protokolün dayanağı olarak kullandı; "Türklerin bu sınırlara çok yakın olması" nedeniyle, Dalmaçya'daki bütün Venedikli yetkililer bir "Türk"ü vaftiz etmeden önce bölgenin en üst kademe hükümet yetkilisinden izin almak zorunda kaldı.[159]

Senato endişelerinde haklıydı; başından beri bu olay normalde sakin olan Spalato sınırının diken üstünde durmasına neden oluyordu.[160] Mihale'nin kaçısının hemen ardından, komşu Trau şehrinden sekiz Venedikli misilleme olarak esir alındı. Osmanlıların sınıra yığma yaptığına dair uyarılar sürekli tekrarlanıyordu, "göz korkutucu yağmalar ve tebaamıza verilen zarar" ve söylentiler ağızdan ağıza yayılınca sancak beyi meseleyle bizzat ilgilenmek üzere Livno'dan Clissa'ya geldi. Bölgeye altı bin asker ve şüvari yığabileceğinden ve sayıca yetersiz olan Venediklilerin bununla boy ölçüşmesi mümkün olmadığından, bunlar ehemmiyetsiz tehditler değildi.[161] Sözkonusu gerilimin, "bu tip olaylarda olağan olanı" doğurmasından korkan Venedik'in ordusu teyakkuza geçirildi ve *capitano del golfo*[162] Leonardo Foscolo altı zırhlı gemisini Osmanlılara "bir gözdağı" olması için Spalato'nun limanına demirledi.[163]

Senatonun eleştirisinin de açıkça ortaya koyduğu gibi, Michiel'in attığı yanlış adımlar bilhassa fevkalade dikkat çekiciydi, çünkü olaya Müslüman bir kadın karışmıştı. Aynı zamanda vuku bulan Türk Hasan'ın vurulması olayı kısa süreli yerel bir rahatsızlık yaratırken, Mihale Şatoroviç'in evden kaçması son derece ciddi bir meseleydi ve beş yıldan uzun bir süre sürüncemede kaldıktan sonra en nihayetinde Osmanlı ve Venedik ordularının yanı sıra bölgedeki ve iki imparatorluğun da başkentlerindeki en üst düzey

---

159 *SDelC*, b. 15, 18 Şubat 1621 (MV).

160 Novak, *Povijest Splita*, 2:1139.

161 BL, MS 8610, cc. 21v–22r, "Relazione di Giovanni Tiepolo"; "Relazione di Marino Mudazzo," *CRV* içinde, 6: 286. Spalato'nun müdafaa durumu için, bkz. BL, MS 8610, cc. 43v–46r, "Relatione di Dalmatia Alvise Mocenigo."

162 Venedik'in Adriyatik Denizi'ndeki seyrüseferden sorumlu körfez kaptanı.

163 *SDelC*, b. 15, 12 Ocak 1621 (MV); *SDelC*, b. 15, 18 Şubat 1621 (MV); *SDelC*, b. 16, 12 Mart 1622; *PTM*, b. 929, 15 Mart 1622; "Leonardo Foscolo," *DBI*, 49:455.

yetkililer olaya müdahil oldu. Kadın ve kızların, özellikle de belirli bir toplumsal statüden olanların karıştığı olaylarda farklı bir hassasiyet olduğu açıktı.[164] Venedikli yetkililer "kadınlara [karşı] şiddetin ve kadınların kaçırılmasının Türklerin gözünde sıradışı bir önem arz ettiğini" ve bu türden hareketlerin "genellikle can sıkıcı sonuçları olan tehlikeli huzursuzluklara neden olduğunu" tekrar tekrar vurguluyordu.[165] Venedik'in İstanbul'daki gün görmüş *bailo*su Giorgio Giustinian, Catterina'nın evden kaçışı hakkında yazarken bu konuda tek bir sözcük divan-ı hümayuna sızacak olursa "vezirin ve diğerlerinin canının çok sıkılmasına neden olacağı, çünkü [...] Türk kadınlarının, özellikle de genç kızların Hıristiyanlarca kaçırılması Türkler için kanunlarını ihlal eden en büyük ve alçak taşkınlıklardan biri"ydi.[166] Kadınların ve kızların kaçırılması istisnai olaylar olmasa ve hem Osmanlılar hem de Venedikliler tarafından yapılsa da, Ahmed Ağa'nın statüsü ve kaçırılan kişinin toplumsal cinsiyeti bir araya gelince bu olayı dikkatle yönetilmesi gereken özellikle hassas ve her an patlamaya hazır bir hadiseye dönüştürmüştü.

Michiel'in bu hassas meseleyi acemice ele aldığını gören senato, en üst düzey yetkililerinden biri olan ve yerleşik olduğu Korfu'dan bütün Venedik topraklarını ve Doğu Akdeniz'deki deniz kuvvetlerini idare eden *Provveditor General da Mar*[167] Giusto Antonio Belegno'yu göreve çağırdı.[168] Senato "Spalato'ya hızlı bir yolculuk etmesini" ve "kızı kaçıranları" tespit edip "onlara gereken cezayı vermek, kızı kurtarmak [ve] onu ana babasına kavuşturmak" üzere "çok gizli" bir soruşturma yürütmesini emretti.[169]

Spalato'ya vardığı günün ertesi olan 15 Martta, Belegno ve Michiel, "Clissa'daki evinden kaçırılan kızı geri almak için sancaktaki herkesin

---

164 Hardwick, "Did Gender Have a Renaissance," 344.

165 *SDelC*, b. 15, 12 Ocak 1621 (MV).

166 *APC*, b. 18/10, cc. 33r–36v, 1 Nisan 1622.

167 Venedik'in Doğu Akdeniz ve İon adalarındaki deniz kuvvetlerinin başı.

168 Milan, Politi ve Vianello, *Guida alle magistrature*, 142; Mocenigo, *Storia della marina veneziana*, 22. Belegno üzerine, bkz. "Giusto Antonio Belegno," *DBI*, 7:560–61.

169 *SDelC*, b. 15, 12 Ocak 1621 (MV).

elinde silah olduğunu" bildiren Clissa sancak beyi İbrahim Paşa'nın bir temsilcisiyle görüştü. Catterina ile ilk görüşmede kızlarının "iradesine ters şeyler söylemek zorunda bırakıldığını" düşünen ailenin ikinci bir defa kızlarıyla biraraya getirilmesini önerdi. Venedikli yetkililer bunu kabul ettiler, ama eğer sınırda yapılacak olursa kızın zorla alıkonacağından korkarak görüşmenin Spalato'da yapılmasında ısrar ettiler. Ayrıca, "kendi iradesiyle hareket ettiğinin bir kez daha saptanması için" bir Osmanlı yetkilisinin hazır bulunmasını talep ettiler.[170]

Buluşma 18 Martta, "çok saygıdeğer bir hanımefendi"nin evinde gerçekleşti. İbrahim Paşa'nın ricası üzerine, Catterina ve ailesinin "birlikte istedikleri kadar konuşmaları"na izin verilecekti. Ayrıca, "kızın arzu ettiği [...] neyse" saygı göstereceğini belirtti ve Belegno'ya da aynını yapmasını ısrarla tavsiye etti. Ancak Ahmed Ağa ve Haisecaduna "geceyi kızlarıyla birlikte geçirmeyi" talep edince taraflar oturur oturmaz toplantı bir sonuca bağlanmadan sona erdi. *Provveditore*[171] tam olarak ne olduğunu söylemediği "sağlık sorunları" nedeniyle itiraz etti, halbuki muhakkak asıl endişesi genç kızı sindirmelerine engel olmaktı. Catterina'nın anne ve babası buna hiddetlenerek Clissa'ya döndüler; ne var ki Belegno, sancak beyinin görevlilerini görüşmeye devam etmeye ikna etti. Bir kez daha nüfuzlu erkek sorgulayıcılarla dolu bir odaya alının geç kadın, "kimsenin onu kaçırmadığı ya da aklını çelmediğini [...] [ve] hayatı boyunca [...] bir daha asla Türklerin arasına dönmek istemediğini" belirtti. "Son derece tutarlı ve korkusuz bir biçimde, her zaman olduğu gibi, arzusunun hayatına bir Hıristiyan olarak devam etmek ve ana babasına da daha önce ifade ettiği gibi, asla eve dönmemek olduğunu" belirterek "aynı kelimeleri, kafasında çok net ve içinden gelerek söyler bir biçimde defalarca tekrar etti."[172]

---

170 *PTM,* b. 929, 3 Mart 1622; *PTM,* b. 929, 4 Mart 1622; *PTM,* b. 929, 15 Mart 1622.

171 Yetkili, amir; Venedik'in askeri, kamusal veya ticari faaliyetlerin yönetiminden sorumlu tutuğu kıdemli asilzade.

172 *PTM,* b. 929, 18 Mart 1622, İbrahim Paşa'nın mektubu; *PTM,* b. 929, 19 Mart 1622.

Catterina'nın tereddütsüz hali, anne babasının apar topar ayrılışı, Venediklilerin yoğun baskısı ve bizzat kendi görevlilerinin tanıklığı üzerine İbrahim Paşa'nın elindeki seçenek ya çatışmayı kızıştırmak ya da durumu kabullenmekti. Padişah tarafından sınır bölgesindeki asayişi muhafaza etmek ve "bölgedeki iki tebaaya da faydası dokunan karşılıklı ticareti "korumakla görevlendirilen İbrahim Paşa, meseleyi yerinde çözme yoluna gitti. "Şu andan itibaren o genç kadın hakkında konuşulmayacak" diye ilan etti ve Clissa kadısının bir hüccet yayımlayarak "büyük rezaletin" çözüme ulaştığını beyan etmesini sağladı.[173] Belegno'nun sancak beyinin soğukluk yaşanan süre boyunca verilip verilmeyeceği muğlak olan yıllık hediyesinin verilmesine rıza göstemesi, varılan kararın uygulanmasına yardımcı oldu.[174] Bu kararı değiştirmeye yönelik herhangi bir niyet varsa da Mayıs ayında Sultan II. Osman'ın suikaste uğramasının ardından yaşanan kargaşada yok oldu. 1622 yazında Catterina Şatoroviç hem Venedikli hem de Osmanlılı yetkililerin zihninden çoktan silinip gitmişti bile.[175]

Mesele çözümlenmiş gibi görünse de Venedikli yetkililer, "ana babasından herhangi bir talebi ve ihtilaf çıkmasına neden olacak tahrik unsurlarını engellemek için" genç kadını bir an evvel bölgeden göndermek istiyorlardı. Kendi talebi üzerine, Catterina, yakın bir ilişki kurduğu Francesco Peroviç'in Lissa'daki evine döndü. Burada yine çok kısa bir süre kaldı; ilkbahar sonunda Senato, kısmen Peroviç'in niyetiyle ilgili endişe duyulması ve kızın namusunun lekelenmesi tehlikesinden ötürü Catterina'nın "güvenilir bir refakatçi" eşliğinde Venedik'e nakledilmesini emretti. Lagüne geldiğinde, *provveditori sopra li monasteri*'den "statüsüne uygun bir mekâna yerleştirilmesinin temin edilmesi" istendi. Elena Civalelli gibi Catterina da, Venedik-Osmanlı sını-

---

173 *SDelC*, b. 15, 18 Şubat 1621 (MV); *PTM*, b. 929, 15 Mart 1622; *PTM*, b. 929, 25 Mart 1622; *PTM*, b. 929, 20 Mart 1622, İbrahim Paşa'nın mektubu; *PTM*, b. 929, 21 Mart 1622, İbrahim Paşa'nın mektubu; *BAC*, b. 108, Mayıs 1622, Clissa kadısının hücceti; Fabijanec, "Le développement commercial de Zadar et de Split," 67, 78.

174 DAZ, *Atti del provveditore generale*, r. 2, cc. 417r–418r; *SMar*, r. 34, c. 11v, 2 Nisan 1558; *SDelC*, b. 22, 9 Mart 1630.

175 *APC*, b. 18/9, cc. 33r–36v, 1 Nisan 1622; *APC*, b. 18/10, c. 2v, 16 Nisan 1622; *APC*, b. 18/12, cc. 4r–v, 25 Haziran 1622; Kramer, "Mustafa I," 7: 759–60.

rından gelen tehlike altındaki kızlar için Venedik'in en tercih edilen sığınağı olduğu anlaşılan Casa delle Zitelle'ye yerleştirildi.[176]

* * *

Eldeki kaynaklara göre, genç Osmanlı kızı yeni mekânına yerleşerek rahat etti. Catterina'nın yeni dinine gerçek bir inanç gösterdiği ve kararının içten, hatta büyük bir istek sonucu olduğu hem vaftizinden önce hem de sonraki ifadelerden anlaşılıyor. Başka bir dini benimsemeyi tamamıyla işlevsel, akılcı ve çıkarcı nedenlere yormaya yönelik bir eğilim mevcut; ancak Catterina ve diğer başka vakaların gösterdiği üzere,[177] başka bir dine gerçekten inanmak ve aynı zamanda bunda samimi olmak mümkündü; üstelik tek tek bu insanların hayatları için güçlü bir motivasyon kaynağı olabiliyordu.[178]

Beş yıl boyunca Catterina'nın hayatı olaysız geçti, yalnız zaman zaman onu seçtiği yoldan "vazgeçirmek için ellerinden geleni yapan" ana babasının gönderdiği mektuplar huzurunu kaçırıyordu. Ardından, 1627 Mayısının sonlarında, önceden hiçbir resmi uyarıda bulunmaksızın babası Zitelle'ye çıkageldi ve kızını görmeyi talep etti. Manastırın muhafızları yabancıların, bilhassa da erkeklerin içeri girmesinin yasak olduğunu ve bu talebini Collegioya iletmesinin daha yerinde olacağını söylediler. Ahmed Ağa buna ilkin "muazzam bir huzursuzluk"la karşılık verse de, çok geçmeden sakinleşti ve "kızının mutlu olup olmadığını, yüzünün gülüp gülmediğini" sormakla yetindi. Endişeli baba kızının iyi olduğu ve "kutsal dine inancının sarsılmazlığı" konusunda temin edildi.[179]

---

176 *PTM,* b. 929, 2 Nisan 1622; *SDelC,* b. 16, 12 Nisan 1622; *SDelC,* b. 16, 12 Mart 1622.

177 Gregory, *Salvation at Stake,* 15; Gregory, "To the Point of Shedding Your Blood," 77–82; Wickersham, "Results of the Reformation," 269–83. Osmanlı bağlamı için, bkz. Krstić, "Illuminated by the Light of Islam," 36.

178 Veinstein, "Sur les conversions à l'Islam," 165; Fiorani, "Verso la nuova città," 172; Rambo, "Theories of Conversion," 264.

179 *SDelC,* b. 20, 11 Haziran 1627; *SDelC,* b. 20, 3 Haziran 1627; Ellero, "Vergini christiane," 74.

Ertesi gün, Ahmed Ağa Collegionun huzuruna çıkarak kızıyla buluşmak için izin istedi. Bu talebini desteklemek üzere, kızının "[Venedikli] bir gavur Hıristiyan tarafından kaçırılarak Spalato'ya götürüldüğü, etrafının otuz-kırk sofu ve sayısız Hıristiyan kadınla sarılarak dininin [İslamın] iyi olmadığının telkin edildiğini, kiliseye götürülüp zorla haç öptürüldüğünü ve [sonra] uzaklaştırılarak Hıristiyan adı verildiğini" iddia eden Mart 1627 tarihli bir padişah fermanını sundu. Venedik'le ticaret yapan Osmanlı tacirler Clissa kadısı huzurunda kızın şu anda Venedik'teki bir hapishaneye kapatıldığına yemin etmişlerdi. Padişah iki devlet arasında süregelen "eski zamanlara dayanan dostluk ilişkisi" ve "huzur ortamını" anımsatarak Catterina'nın "alıkonduğu hapishaneden çıkarılıp serbest bırakılarak babasına dönmesinin sağlanmasını" talep ediyordu.[180]

Venedikli yetkililer bir kez daha karmaşık bir durumla karşı karşıya kalmıştı. Padişahın mektubu Catterina vakasının çok daha ciddi bir diplomatik meseleye dönüşme tehlikesi taşıdığını ortaya koyuyordu. Ancak Venedik'in ve yetkililerin itibarı da söz konusuydu. Devletin, vesayeti altındaki savunmasız bir çocuğu korumak için ahlaki ve dini bir sorumlulukları vardı; eğer velayeti babasına geçecek olursa mutlak surette yeniden İslam dinini benimsemeye zorlanacağı ve dinini değiştirmiş olduğu için ciddi bir cezaya göğüs germek zorunda kalabileceği ortadaydı.[181] Herhangi bir cevap vermeden önce Collegio, padişahın mektubunun neredeyse tamamıyla "hakikatsiz malumat" ile dolu olduğunu belirten eski *bailo* Giorgio Giustinian da dahil bazı şahsiyetlerden fikir alma yoluna gitti. Zitelle'nin yöneticileri de huzurlarına çıkarak kızın babasıyla yazıştığını ve "onu görmek için büyük arzu" duyduğunu bildirdiler. Gerçekten de Catterina babasının onu ziyaret etme niyetinden haberdardı ve gelişini dörtgözle bekliyordu; her "top atışı duyduğunda içten içe babasının geldiğini" düşünüyordu ve babasıyla görüştürülmezse "ümitsizliğe düşeceğinden" eminlerdi. Collegio ihtiyatla hareket etmeye

---

180 *SDelC,* b. 20, Mart 1627, Padişah'tan gelen mektubun çevirisi; *SDelC,* b. 20, 3 Haziran 1627; *SDelC,* b. 20, 11 Haziran 1627.

181 al-Misri, *Reliance of the Traveller,* 595–96; Derengil, "There Is No Compulsion in Religion," 550; Félix, "Children on the Frontiers of Islam," 64–65.

karar vererek Ahmed'in talebine, ziyareti "her ayrıntısını titizlikle yazıya dökecek" Venedikli yetkililer eşliğinde yapması şartıyla olumlu yanıt verdi.[182]

Böylece, 5 Haziran 1627'de Ahmed Ağa, damadı ve birkaç uşağı, beraberlerinde manastırın soylu yöneticileri ve iki Venedikli dragomanla birlikte Zitelle'ye girdiler. Hep birlikte manastırı dolaşarak iğne işi yapan kızları gördüler ve manastırın korosunu dinlediler. Ardından Ahmed geniş bir odaya alındı ve burada, beş yıldır ilk defa kızını gördü. Gözyaşlarına boğularak kızını kucaklayıp öptü ve ardından kendini sakinleştirdikten sonra "burada kendi rızasıyla mı yoksa zorla mı bulunduğuna" dair sorular sormaya başladı. Ona padişahın buyruğundan söz etti ve bu buyruk sayesinde "eğer arzu ederse" azat edilebileceğini söyledi, ne var ki Catterina gülerek başını salladı ve "cenneti yeryüzü için bırakmak istemem" dedi. Babası ve refakatçileri bir kez daha düşünmesi için ısrar ettiler; ona "annesinin ıstırabından ve [Ahmed Ağa'nın] ondan başka evladı olmadığından" söz ettiler ve babasının "yegâne vârisi olduğunu söylediler." Ahmed, eğer eve dönecek olursa "soylu bir kadın gibi muamele göreceğini, evleneceğini ve yüklü bir miras elde edeceğini" vaat etti. Catterina sabırla Venedik'te kendisine bir hanımefendi gibi muamele edildiğini ve "ruhunu kurtarmışken" bundan feragat etmeyeceğini anlattı.[183] Görüşme uzun sürdü ve baba kız birbirlerinden şefkatke ayrılarak ikinci bir defa görüşmek için sözleştiler.

İki gün sonra tekrar buluştular. Catterina babasını elinden tutarak ona manastırı ve bahçesini dolaştırdı, onun için çalıp söyleyerek babasını mest etti. Her ne kadar Zitelle'yi yere göğe sığdıramasa da, Ahmed Ağa içten içe kızının konumuna yaraşır bir muamele görmüyor oluşundan korkuyordu. Giysisinin yalınlığını ve hiç mücevheri olmayışını sorguladı, aldığı cevap manastırdaki bütün kadınların kendi tercihi sonucu benzer kıyafetler giydiği oldu. Kızının manastırdaki arkadaşlarının niteliği konusunda evhamlanıyordu, fakat Bosna'nın kraliyet hanesinden olan

182 *SDelC*, b. 20, 11 Haziran 1627; *SDelC*, b. 20, 3 Haziran 1627; *SDelC*, b. 20, 4 Haziran 1627; Vanzan, "In Search of Another Identity," 331.

183 *SDelC*, r. 18, cc. 39v–41v, 5 Haziran 1627.

ailesini yakından tanıdığı bir kızın da Zitelle'de kaldığını öğrenmek onu memnun etti. Kızının eğitimi konusunda endişelenen Ahmed Ağa ondan yazı yazma kabiliyetini göstermesini istedi; ayrıca "ellerini, parmaklarını ve tırnaklarını" inceleyerek annesininkilerden âlâ olduklarını, burada iyi muamele gördüğünün ve ona yaraşacak soylu ve saygıdeğer yaşam biçiminin sağlandığının kanıdı olduklarını beyan etti.[184]

Görüşmeleri esnasında, babasıyla Türkçe veya Slav dilinde konuşması için defalarca talepte bulunulmasına rağmen Catterina, dili hem ikisi hem de geçmiş ve şimdiki hayatı arasındaki sınırı belirleyen bir araç olarak kullanarak, bir tercüman vasıtasıyla İtalyanca konuşmayı sürdürdü.[185] Beş yıl önce babasının evinden kaçmasına neden olan meselelerin ilişkilerinde hâlâ bir gerilime neden olduğu açıktı. Ne var ki, birlikte geçirdikleri zamanın sonuna yaklaşırlarken, belki aradan geçen yılların ve babasının döktüğü gözyaşlarının ve ona karşı özenli tavrının da etkisiyle, Catterina nihayet yelkenleri suya indirdi. Sessiz bir köşede birlikte otururlarken, babasına Slav dilinde, "Baba, beni seviyor musun?" diye sordu. Kaybettiği kızını muhtemelen son defa gördüğü görüşme boyunca duyguları her an patlamaya hazır bir halde olan Ahmed, "kaşlarını kaldırdı" ve bir an için ağzını bıçak açmadı; sanki kızının sorusu onda bir şok etkisi yaratmıştı. Ardından sözcükler ağzından ardı arkası kesilmeden dökülmeye başlayarak "kızı bir çocukken ona dayattığı sevimsiz bir durumdan" ötürü duyduğu suçluluk duygusundan söz etti, muhtemelen onu zorla evlendirmeye çalışmasını kastediyordu ve evden kaçısına zemin hazırlayan olaylardan biri de buydu. Babasının sözlerinin tercümesi daha bitmeden Catterina gülmeye başladı ve baba evini terk etmesinin tek nedeninin bu olmadığını belirtti. Babasının vicdan azabını dindirmek için ve ailesiyle barışmaya istekli olduğunun bir göstergesi olarak, Catterina babasının ondan daha önce talep ettiği üzere eve dönmek istemediği takdirde en azından ona ve annesine daha yakın olan bir manastıra geçmesi arzusunu yerine getireceğini belirtti. Bu defa karşı çıkan Ahmed Ağa oldu, Zitelle'nin bir "cennet" olduğunu

---

184 *SDelC*, r. 18, cc. 41v–44r, 7 Haziran 1627.

185 Rothman, "Between Venice and Istanbul," 381–82.

ve "dünyada daha iyi bir yer olamayacağı için" burayı asla terk etmemesi gerektiğini söyledi. Sohbetleri sona ererken, Catterina babası için orgda bir parça çaldı; ona ipek çiçekler ve elleriyle yaptığı kutular hediye etti. Baba kız bahçede son bir kez yürüdüler ve birbirlerine son bir defa veda ettiler, ardından Ahmed manastırdan ayrıldı.[186]

Collegio huzurundaki son görüşmede, Ahmed, Catterina'nın kararıyla ilgili gönlünün rahat olduğunu ifade etti. "Kızımı bana anlatıldığından çok farklı bir halde gördüm: Güzel, sağlıklı ve erdemliydi; gayet geniş ve ferah bir mekânda birbirinden değerli hanımefendilerin bakımı altındaydı." Doç, Venedik'in kızına aynı itibarla bakmaya devam edeceği vaadinde bulundu ve bu teminatın üzerine tatmin olan Ahmed Ağa izin isteyerek ayrıldı.[187]

Babasının ayrılışının ardından Catterina Şatoroviç meselesi kapanmış gibi görünüyor. Venedikli yetkililer, fermanı fiilen kaale alınmayan padişahın tutumunda herhangi bir değişiklik olur ya da bir cevap gelir diye teyakkuz halinde kalmaya devam ettiler. Her ne kadar Osmanlılarla barışçıl ilişkileri muhafaza etmeyi arzu etseler de, "dinin gerekleri" nedeniyle ve "genç kadının kutsal dinimize olan sadakatindeki sarsılmazlıktan" dolayı, Venedikli yetkililer "sonucu her ne olursa olsun onu teslim etmeyeceklerinde" son derece kararlıydılar. Dalmaçya kıyısından bir Müslüman kızın inancı ve şerefini korumak isteyen resmi görevlilerinin onuru ve devletin itibarı, Venedik için sıradışı politik, diplomatik ve askeri kaynakları seferber edecek ve azımsanmayacak bir politik sermayeyi harcayacak denli önemliydi. Bu yatırım "Signoriamızın diyaneti ve Tanrı'ya olan hürmetine uygun" addediliyordu. Başka bir deyişle, Venedik'in dini bütün şöhreti, Tanrı adına yaptıklarıyla ayrılmaz bir biçimde iç içe geçmişti; şehrin, kurumların ve yöneticilerin itibarıysa kadınlarının şerefini savunmasıyla yakından ilişkiliydi.[188]

---

186 *SDelC,* r. 18, cc. 41v–44r, 7 Haziran 1627.

187 *SDelC,* b. 20, 2 Haziran 1627; ayrıca Vanzan, "In Search of Another Identity," 331.

188 *SDelC,* b. 20, 11 Haziran 1627; *SDelC,* b. 9, 19 Şubat 1599 (MV); *SDelC,* b. 9, 26 Mart 1598; *SDelC,* b. 9, 31 Ekim 1597.

Venediklilerin tarafında bu ihtiyatın gereksiz olduğu anlaşıldı. Padişah tarafından gönderilen mektup Ahmed'e azımsanmayacak bir üstünlük sağlamıştı ve meseleyi istese pekâlâ daha fazla tırmandırabilirdi, ancak Venedik'e gelişinin nedeninin gerçekten de isteği doğrultusunda kızını zorlamak değil, kendi rızasıyla mı burada kaldığını anlamak olduğu anlaşılıyor. Kızının mutlu olduğunu ve iyi bakıldığını kendi gözleriyle görmek, kızının beş yıl önce verdiği karardan hâlâ memnun olup olmadığını anlamak istemişti. Zitelle'de sürdüğü yaşamın niteliğini gördüğü zaman Catterina'yı kurtarma çabasından tamamıyla vazgeçti, imparatorluğun gönderdiği mektubu alarak Clissa'ya geri döndü. Ahmed Ağa'nın eylemleri de, Suor Deodata'nın babası gibi, kafamızdaki kendi iradesini çocuklarına zorla kabul ettiren despot aile babası anlayışına ters düşüyor ve tam aksine erken modern dönemde anne babalar için geçerli öğüdün "ebeveynler çocuklarına zorbalıkla değil, adalet ve sarsılmaz bir sevgiyle yaklaşmalıdır" olduğunu, hatta bu anlayışın dini sınırları bile aştığını düşündürtüyor.[189] İki baba da emin olmak için ilk başta kendi iradelerini kızlarına kabul ettirmeye gayret etse de nihayetinde ikisi de kızlarının üzerinde denetim kuramadığını fark ederek irade sahibi evlatlarıyla uzlaşmanın yolunu aradı.

Baba kız arasında daha sonra bir ziyaret ya da iletişim olduğuna dair başkaca bir kanıt yok, ne var ki iyi ayrıldıklarını göz önünde bulundurarak irtibat halinde kaldıklarına inanmayı tercih ediyorum. Catterina'nın ilk başta niyeti "sıkı ve kuralcı" bir manastıra girmek olsa da, sonraları Zitelle'yi terk ederek Biancolini adında bir Venedikliyle evlendi ve yedi çocuğu oldu. Catterina'nın isminden bahsedildiğini son olarak 1660'ların başında çocuklarına muhtemelen hiç tanımadıkları dedeleri Ahmed Ağa'dan Dalmaçya'da miras kaldığı zaman görüyoruz.[190]

---

189 Davis, "Boundaries and the Sense of Self," 59.

190 *SDelC,* b. 20, 3 Haziran 1627; Kužić, "Osmanlijski zapovjedni kadar," 195, 211.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Maria Gazzadini ve Kızları Ayşe, Emine, Hatice

1637 Martının sonlarında, Venedik'in Akdeniz donanmasının dev kalyonları Milos adasının at nalı biçimindeki körfezine çapa attı. Kırk bir yaşındaki Kaptan Pietro Mocenigo'nun[1] kumandasındaki donanmanın görevi, takım adaların, ya da çağdaşlarının kullandığı isimle Ege Denizi adalarının korsanlarla kaynayan sularında Venedik gemilerini korumaktı. Donanmanın limandaki sekizinci gününde geceyarısı kaptanın gemisine "kalyondan" birkaç "silahlı adamın eşliğinde" dört kadın çıktı. Olayın vuku bulduğu saat dışında bunda bir gariplik yoktu; Venedik gemileri genellikle yolcu da taşırdı, hatta kaptanın gemisinde halihazırda birkaç kadın yolcu konuktu. Ne var ki, bu dört kadın normal birer yolcu olmaktan uzaktı ve Milos'tan kaçışları normalde barışçıl olan Venedik-Osmanlı ilişkileri için ciddi bir tehlike haline gelecek bir çatışmaya neden oldu.[2]

Milos, Ege Denizi'nin batıya açıldığı noktada konumlanmıştır. Küçük bir ada olmakla birlikte mineral yatakları bakımından zengindir ve adanın meşhur beyaz değirmentaşlarının da kaynağı olan sarp dağların egemenliği altındadır.[3] Dağlar adanın ortasındaki "tahıl, üzüm, bakliyat," pamuk ve

1 *Barbaro,* 5:189; Mocenigo, *Storia della marina veneziana,* 23.

2 *SDC,* b. 118, cc. 474r–476v, 1 Ağustos 1637; *BAC,* b. 364, Eylül 1637; *PTM,* b. 1375, 20 Temmuz 1637; *CMarP,* b. 5, cc. 35–36.

3 *Turcograeciae,* 207; Randolph, *The Present State of the Islands in the Archipelago,* 32–34; Dankoff ve Leslie, *Evliya Çelebi in Albania,* 143; Lithgow, *The Totall Discourse of the Rare Adventures,* 84; Miller, *The Latins in the Levant,* 616.

meyve yetişen verimli ovanın etrafını sarar.[4] Milos'un en çarpıcı doğal özelliği, antik zamanlardan bu yana seyyahlar, tacirler ve hacılar için bir durak noktası işlevi gören "cesur limanı"ydı.[5] Ada, konumu ve siyasi otoritenin istikrarsız olduğu Akdeniz'in değişken sınırları yüzünden, aynı zamanda korsanlar için de bir üs teşkil ediyordu.[6] Çaresiz sakinlerinin isteği üzerine, on altıncı yüzyılın ortalarında Osmanlı hakimiyetine geçmiş olsa bile Milos azımsanmayacak bir özerkliğe sahipti;[7] hatta, "ada Osmanlı hâkimiyeti altındaki bütün yerlerden daha özgürdü, işin aslı sadece sözde bağımlıydı."[8] Milos'un Osmanlı derebeyleriyle bağlantısı, yıllık haraç ödemesiyle (bütün gayri Müslim tebaalardan alınan vergi, adada yaşayanlar tarafından pay edilip toplanıyordu) politik, askeri ve resmi görevleri üstlenen memurlarla kısıtlıydı.[9]

Osmanlı hâkimiyeti altında, Milos'un nüfusu üç bin ila dört bine yükseldi.[10] Nüfusun hemen hepsi Ortodokstu, biraz Katolik, daha da az

---

4 ACPF, *Visite e collegi,* b. 17, cc. 72v–73r; Tournefort, *Relation d'un voyage,* 61; Borromeo, *Voyageurs occidenteaux dans l'empire ottoman,* 1:145; Armao, *In giro per il mar Egeo,* 259–61.

5 Bruce, *Journal of a Voyage into the Mediterranean,* 53; Piacenza, *L'egeo redivio,* 273–74; Frazee, *The Island Princes of Greece,* 43; Borromeo, "Les Cyclades à l'époque ottomane," 128.

6 Vacalopoulos, *The Greek Nation,* 85–90; Randolph, *The Present State of the Islands in the Archipelago,* 32–34; Boschini, *L'Arcipelago,* 1–2, 28–29; Zachariadou, "The Sandjak of Naxos," 331, 332; Slot, *Archipelagus Turbatus,* 1:24–25, 122.

7 Lamansky, *Secrets d'état de Venise,* 2:72; *SDC,* b. 107, Temmuz 1628, Padişahın Milos Kadısı'na emri; Frazee, *The Island Princes of Greece,* 11–42, 63, 86–89; "Djazair-i Bahr-i Safid," *EI2,* 2:521.

8 Bruce, *Journal of a Voyage into the Mediterranean,* 54.

9 Vatin, "Îles grecques," 72–73, 86–87; Slot, *Archipelagus Turbatus,* 1:14, 24–25, 91–92, 100–101, 286–87; Zachariadou, "The Sandjak of Naxos," 329–30, 337; Roth, *The Duke of Naxos,* 75–89; Borromeo, "Les Cyclades à l'époque ottomane," 133–34; Randolph, *The Present State of the Islands in the Archipelago,* 32–34. Karşılaştırmalı bir bağlam için bkz. İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest," 104–29.

10 Armao, *In giro per il mar Egeo,* 258; Slot, *Archipelagus Turbatus,* 1:25; Hasluck, "Depopulation in the Aegean Islands," 156–60, 172–75; Lendaki, *E katastrophe tes Melou,* 29; Sphyroeras, "Metanasteuseis kai epoikismoi Kykladiton," 172.

Müslüman vardı.[11] Evliya Çelebi adanın bütün sakinlerinin "imansız" olduğunu bildirmiş, 1628'de adaya gelen bir başka seyyah ise "adada yalnızca iki Türk" saymıştı, vali, kadı ve "onlarla birlikte birkaç uşak."[12] Adada bellibaşlı iki şehir vardı. Biri limanın yakınındaki Apanokastro, diğeri beş kilometre kadar içeride, adanın ortasındaki ovaya kurulu Milos (Paleochorion olarak da bilinir). Milos şehri Rum ve Katolik piskoposların yanı sıra kadıya ve "birkaç Türk"e de ev sahipliği ediyordu.[13]

Limanını övmenin yanı sıra, (kaçınılmaz surette erkek olan) seyyahlar daima Milos'un kadınları hakkında da yorumda bulunurdu. Jean Thévenot adalı kadınları "yabancılara karşı çok sevecen" olarak tasvir etmişti. Phillipe du Fresne-Canaye daha açıktı; "gemi yanaşır yanaşmaz genç kızlar anneleriyle birlikte kıyıya akın ederek yabancıları sevgiyle karşılar ve bitmez tükenmez okşamalarla onları kızlarla birlikte işlerini görmeye davet ederler."[14] Reinhold Lubenau, Miloslu kadınlar için "Rumeli'nin hiçbir yerinde görmediğim denli iffet fakiri" der.[15] Cizvit Michele Albertino da "bin türlü günah ve kötülüğün hüküm sürdüğü"nü aktarır.[16]

O nedenle, Kaptan Mocenigo'nun serdümeni Gratia Giobia ile bir refakatçisi şarap tayını almak için kıyıya çıktığında Maria Gozzadini

11 Borromeo, *Voyageurs occidenteaux dans l'empire ottoman,* 1:144; Balta, "The Ottoman Surveys of Siphnos," 54; Carayon, *Relations inédites des missions de la Compagnie de Jésus,* 126; Kasdagli, *Land and Marriage Settlements in the Aegean,* 27.

12 Bruce, *Journal of a Voyage into the Mediterranean,* 53–54; Evliya Çelebi, *Seyahatname,* 9:260.

13 *Turcograeciae,* 207; Armao, *In giro per il mar Egeo,* 259–60; Frazee, *The Island Princes of Greece,* 43, 89; Vacalopoulos, *The Greek Nation,* 278.

14 Thévenot, *Voyage du Levant,* 174–75; du Fresne-Canaye, *Le voyage du Levant,* 171–72; Randolph, *The Present State of the Islands in the Archipelago,* 32–34; Slot, *Archipelagus Turbatus,* 1:22.

15 Vingopoulou, *Le monde grec vu par les voyageurs,* 232; Slot, *Archipelagus Turbatus,* 1:25; Vacalopoulos, *The Greek Nation,* 89, 276; Angelomatis-Tsougarakis, "Greek Women," 340–48. Başka bir örnek için bkz. Piacenza, *L'egeo redivio,* 277.

16 *SOCG,* b. 184, c. 45v.

adında, üç kızıyla yaşayan Miloslu bir kadının evine yönlendirilmeleri pek şaşırtıcı değil. Şarap satışıyla ilgili konuştuktan sonra, Maria adamları kendisine ve çocuklarına—on yedi yaşındaki Ayşe, dokuz yaşındaki Emine ve dört yaşındaki Hatice'ye—Milos'tan kaçmaları için yardım ederek "hayırsever bir iş yapmaya" davet etmek suretiyle bambaşka bir alışveriş teklif etti.[17]

Maria otuz yedi yaşındaydı ve Hasan Ağa adında, Osmanlı'nın Milos'ta mukim askeri yetkilisi olan Rodoslu bir yeniçerinin dul kalan karısıydı. Sifno adasında doğan Maria, on dördüncü yüzyıldan beri küçük Kea, Thermia ve Sifno adalarına hükmeden Gozzadini ailesindendi. 1613'ten önce bir zaman, muhtemelen Osmanlı'ya ait bir kalyon filosu 1609'da bölgede sık görülen korsanlık faaliyetlerine cevaben Sifno adasının gözünü korkuttuğunda, ailesiyle birlikte Milos'un bir mil kuzeyindeki Kimolos (ya da Argentiera) adasına taşınmıştı.[18]

Maria on üç yaşında kaçırılarak Milos'a götürüldüğünü ve zorla kocasıyla evlendirildiğini iddia ediyordu.[19] Osmanlı İmparatorluğu'nda bazı bölgelerde kız kaçırmalar yaygın olsa da Osmanlı kanunu bunun için sert cezalar koşuyordu,[20] o yüzden bu evliliği Maria'nın ailesinin ayarlamış olması daha muhtemel. Dini otoriteler farklı dinlerden kimselerin "şeytani birlikteliği"ni aforoz etme, Hıristiyanlık inancına göre gömmeyi reddetme gibi tehditlerle engellemeye çalışsa ve kilise kanunu bu evlilikleri yasaklasa da, kızlarını Müslüman erkeklerle evlendiren Ortodoks ailelerin sayısı az değildi.[21] O zamanlarda yaşayanların kaydettiğine göre, Rumlar "kızlarından birini büyük düşmanları olarak gördükleri

---

17 *CMarP*, b. 5, cc. 2, 15, 29–30, 35–36.

18 Slot, *Archipelagus Turbatus*, 1:25, 115, 134, 261, 2:381 n.73; Miller, *The Latins in the Levant*, 587–606.

19 *CMarP*, b. 5, cc. 1–2, 10, 15; *BAC*, b. 364, 15 Temmuz 1637.

20 Peirce, "Seniority, Sexuality, and Social Order," 185; Semerdjian, *Off the Straight Path*, 38–39; Lopasic, "The Turks of Bosnia," 15.

21 Viscuso, *Sexuality, Marriage, and Celibacy*, 112–14; Viscuso, "Marriage between Christians and Non-Christians," 271; Viscuso, "An Orthodox Perspective on Marriage," 313; Levin, *Sex and Society*, 101–5; *SOCG*, b. 184, cc. 300r–v.

Katolik mezhebinden biriyle evlendirmektense bir Türkle evlendirmeye daha isteklidir."[22] Gayri Müslim aileler başarılı karma evlilikler sayesinde daha iyi bir konum elde edebiliyor, babalar drahoma ödemekten ve damat hediyesinden kurtulabiliyor, üstelik genellikle damattan da başlık parası alıyordu.[23] Ortodoks ve Müslümanlar arasında isteyerek yapılan evlilikler de, genellikle ebeveynlerin onayını alamasa da, yaygındı.[24] Ancak, Maria'nın durumunda, her ne kadar kaçırılmamış olması muhtemel olsa da, kendi iradesi dışında evlenmeye zorlanmış olabilir.[25] Bölgedeki birkaç Osmanlı yetkilisinden biri olan Hasan Ağa ile bellibaşlı Rum ailelerinden birinin kızının evliliğinden iki tarafın da menfaat sağlayacağı ortada; ancak Maria'nın tam aksini hissettiğine şüphe yok.

Evliliği isteyerek de olsa, zorla da olsa, Maria asla İslam dinini benimsemedi ve eldeki bütün bilgilere bakılırsa, kendini Hıristiyanlık dinine adayarak yaşamaya devam etti. Nipoligo ve Kimolos adalarında birkaç kilisenin inşa edilmesi için maddi yardımda bulundu ve "içinde daima Hıristiyan topraklarına gitmek için bir arzu vardı." Kızlarını babalarının bilgisi olmaksızın vaftiz ettiğini ve onları gizliden gizliye Hıristiyan olarak yetiştirdiğini iddia etti. Ne var ki, fıkıh kızlarını Müslüman olarak görüyordu ve kızlar da babalarının diniyle yetiştirildiklerini kabul ediyorlardı. Emine durumu, "görünüşte Türk ibadetlerini yerine getiriyor gibi yapıp gizlice Hıristiyan ibadetlerini yerine getiriyorduk," şeklinde ifade etmişti.[26]

Maria ve kızlarının yaşadığı deneyim bir kez daha erken modern Akdeniz'de, özellikle de Balkanların melez nüfusları arasında dinler

---

22 Bassano, *Costumi et i modi particolari,* 52; Faroqhi, *Subjects of the Sultan,* 102.

23 Vryonis, "Byzantine and Turkish Societies and their Sources of Man-power," #3, 143; Cassia, "Religion, Politics, and Ethnicity in Cyprus," 22–23; Derengil, "There Is No Compulsion in Religion," 548.

24 Kasdagli, "Gender Differentiation and Social Practice," 72.

25 Kasdagli, *Land and Marriage Settlements in the Aegean,* 214, 236–37; Angelomatis-Tsougarakis, "Women in the Society of the Despotate of Epirus," 474.

26 *CMarP,* b. 5, cc. 2–3, 7, 12–13, 17, 32, 37; *BAC,* b. 364, 15 Temmuz 1637; Faroqhi, *Subjects of the Sultan,* 102; "Saghir," *EI2,* 8:821–27.

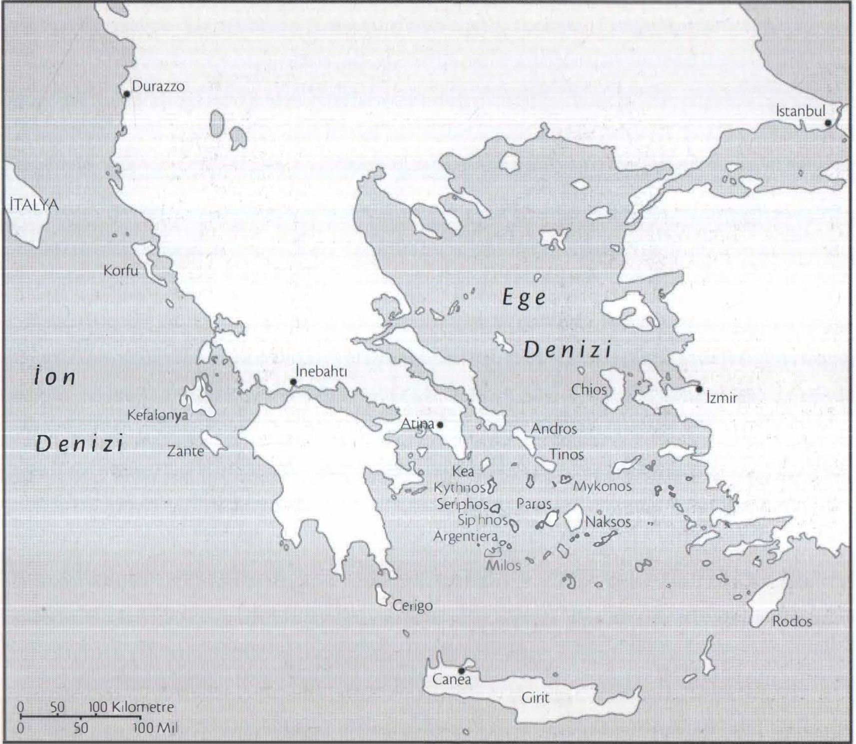
Miloslu Kadınlar, Joseph Pitton de Tournefort, *Relation d'un voyage du Levant* (Amsterdam: Aux dépens de la Compagnie, 1718)

arasındaki sınırların ne kadar muğlak olduğunu bir kez daha ortaya koyuyor.[27] Bulgaristan'da, Müslüman Pomaklar Hıristiyan ibadetlerini muhafaza ediyor, Hıristiyan azizlere tapıyor, ekmekten kapı çerçevesine haç işaretini kullanıyor ve köy papazlarından aldıkları takdis edilmiş su bulunduruyorlardı. Aynı şekilde, Bosnalı Müslümanlar da evlilik, doğum, vaftiz ayinlerinde Müslüman, Hıristiyan ve pagan unsurları bir araya getirmişlerdi; Hıristiyan bayramlarını takip ediyor ve Hıristiyan azizlere itibar ediyorlardı.[28] Bakire Meryem'e duyulan derin saygı, Müslüman ve Hıristiyan kadınlar arasında "bir köprü vazifesi görüyor"du; türbeler ve kutsal mekânlar iki dinin müritlerince paylaşılıyordu; melez cemaatlerde

---

27 Morris, "Mediterraneanization," 30–31.

28 Lopasic, "The Bulgarian Moslems, or Pomaks," 123–24; Lopasic, "The Turks of Bosnia," 17–21; Tóth, "Between Islam and Christianity," 241; Minkov, *Conversion to Islam in the Balkans,* 102–5; Zachariadou, "Co-Existence and Religion," 120.

Ege ve İon denizleri

yerel geçit törenleri ve bayramlar düzenli olarak Hıristiyan, Müslüman ve hatta Yahudi katılımcıları çekiyordu.[29] Korfu başpiskoposu, Müslümanların cüzam hastalığına karşı çocuklarını vaftiz ettirdiklerine çok rastlandığını yazıyordu, ayrıca çağdaşları Osmanlı hâkimiyeti altındaki Balkan Hıristiyanlarını dinlerini "unuttukları" için kınıyordu.[30] Hıristi-

29 Perry, "Contested Identities," 182; Kamen, "Strategies of Survival," 217; Faroqhi, *Subjects of the Sultan*, 183; Burke, "Civilizations and Frontiers," 138. Ayrıca bkz. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*.

30 *It VII* 882 (8505), cc. 34r–v, "Descritione dell'Imperio Turchesco;" Vacalopoulos, *The Greek Nation*, 33.

yanlık içi dini çizgiler de aynı ölçüde belirsizdi. Korfu'da insanlar ayrım yapmaksızın hem Latin kilisesine hem de Ortodoks din adamlarına gidiyor, her ikisine de maddi yardımda bulunuyordu, yine aynı şekilde dini kurumlar da dini merasimlerini sıklıkla birbirlerinin kiliselerinde yerine getiriyordu. Bir resmi yetkili "Katolik ve Rum kiliseleri arasındaki farkı bilmeyen ya da anlamayan pek çok çiftçi ve sıradan insan" hangisi olursa "gidip günah çıkarıyor" diye bildirmişti. Korfu'daki Katolik kadınlar genellikle Ortodoks mezhebine mensup erkeklerle evlenir, "kocalarına uyum sağlamak için cumartesi günleri et" yer ve "diğer seremonileri yerine getirir," üstelik böyle yapmaları için dinen özel bir izne sahip olduklarına inanırlardı.[31] Maria'nın kızları gibi duygularını gizlemek de çok yaygındı; "ikili inanç" olarak da bilinen gizli Hıristiyanlıkla açığa vurulan bu gizleme eğilimine Balkanların ve Rum adalarının tamamında rastlanıyordu.[32] Kısacası Maria'nın ailesi dinen iki arada bir derede kalma hususunda yalnız değildi.

1634'te, Hatice'nin doğumundan kısa bir süre sonra, kocasının ölümü Maria'yı zor bir durumda bırakmıştı.[33] Müslüman bir erkeğin Hıristiyan karısı olarak, Milos'taki konumu zaten eşikteydi; cemaatin Rum liderlerin elinde kadı dışındaki "Türkler"in adada ikamet etmesini yasaklayan bir ferman vardı ve kadınlara gitmeleri için defalarca ısrar etmişlerdi.[34] Dul kalmasıyla bu sorunlu konum daha da çetrefilli bir hal aldı; fıkıh, kız çocukları dokuz yaşına gelinceye dek kadınlara *hidana*[35] hakkını veriyordu, bundan sonra erkekler "çocuğun çıkarlarını temsil" etmekte daha muktedir görülüyordu. Baba, karısından daha önce ölürse kanuni vesayet normalde en yakın erkek akrabasına geçiyordu; bazı durumlarda çocuk rüştünü ispat edene kadar vesayet anneye verilse de bu hak yeniden

31 *SOCG*, b. 206, cc. 326r, 328r–329v, 540v–41r.

32 Skendi, "Crypto-Christianity in the Balkan Area," 227–46; Cassia, "Religion, Politics, and Ethnicity in Cyprus," 21–22.

33 *CMarP*, b. 5, cc. 12, 15.

34 *CMarP*, b. 5, c. 40; *PTM*, b. 1375, 20 Temmuz 1637.

35 İslam hukukunda annenin küçük çocuklarına erkekler için yedi, kızlar için dokuz yaşına kadar bakma hakkı.

evlenmekle ya da "ahlaka mugayir davranış" sonucu kaybedilebiliyordu.[36] Hasan Ağa'nın en yakın akrabası, Chios'ta ikamet eden Mustafa adında bir erkek kardeşti ve aileyle irtibat halinde olsa da yeğenlerinin velayetini almaya çalıştığına dair herhangi bir belge yok.

Velayet meselelerinden daha önemlisi, Maria'nın en büyük kızı Ayşe'nin durumuydu. Babası Ayşe'yi dokuz yaşında Milos'un kadısı Mustafa Efendi'yle evlendirmişti. Ege bölgesindeki Ortodoks kızlar için çok küçük bir yaş sayılsa da,[37] fıkıh evlenme yaşı için bir alt sınır belirlememişti. Dokuz, ergenliğe girilen yaş olarak düşünülüyordu, bu da bir kızın evlenebileceği anlamına geliyordu; ne var ki küçük evli kızların cinsel olgunluğa erişene dek anne babalarının evinde kalmaya devam etmesi olağan bir durumdu.[38] Ayşe de muhtemelen bu durumdaydı; evliliklerinin üstünden sekiz yıl geçmiş olmasına rağmen, fıkıh kız "cinsel ilişkiye girebilecek" erişkinliğe ulaştığında erkeğin evlilik hakkını iddia etmesine izin verse de, Maria "bir mucize eseri" Mustafa Efendi'yle birlikteliklerinin tamamına ermediğini beyan etmişti.[39] Muhtemelen ailece Milos'tan ayrıldıktan sonra Maria'nın yeniden evlenmesini kolaylaştırmak için söylenen Ayşe'nin bekâretinin bozulmadığı iddiası hayli olasılık dışı görünüyor.

Ayşe'nin kocası Mustafa Efendi hakkında çok şey bilmiyoruz. Kadı olduğu için imparatorluğun pek çok medresesinden birinde şeriat ve fıkıh eğitimi görmüş ve kadılık mevkisi için rekabet etmiş olmalıydı. Kadılık, Osmanlı yasal sisteminde çok arzu edilen ve az bulunan bir mevkiydi ve "hayatın akla gelebilecek her alanı"nda faaliyet gösteriyordu.[40] 1637'de Mustafa Efendi kariyerini sağlamlaştırmış durumdaydı; Tuna bölgesinde

36 Tucker, *In the House of the Law*, 124–43; Tucker, "The Fullness of Affection," 232–38; Faroqhi, "Crime, Women, and Wealth," 9.

37 Kasdagli, *Land and Marriage Settlements in the Aegean*, 231–32.

38 Akyılmaz, "Woman According to the Ottoman Law of Family," 628; Esposito, *Women in Muslim Family Law*, 15; Tucker, *In the House of the Law*, 155–56; Lewis, *Everyday Life in Ottoman Turkey*, 100.

39 *CMarP*, b. 5, c. 10.

40 Iskowitz, *The Ottoman Empire and Islamic Tradition*, 43; İnalcık, "Decision Making in the Ottoman State," 14–15; Gerber, *State, Society, and Law in Islam*, 15–18, 76, 173.

ve Milos'ta geçirdiği belki sekiz ila on yıl da dahil takım adaların çeşitli yerlerinde görev yapmıştı.[41] Mustafa kadı olarak, adanın en önemli devlet memuruydu ve azımsanmayacak bir kanuni ve idari bağımsızlıkla güce sahipti. Ayrıca, Milos'un civarındaki başka birkaç küçük adanın sorumluluğu da ondaydı.

İmparatorluğun bir ucundaki Ortodoks bir adada yaşayan Müslüman bir kızın evlilik seçeneklerinin ne kadar kısıtlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Ayşe'nin Mustafa ile başgöz edilmesi bulunmaz bir fırsattı. Ancak, buna rağmen evlilik ilişkisinin hiç yakın olmadığı anlaşılıyor. Mustafa gelininden azımsanmayacak derecede yaşlıydı, resmi görevleri nedeniyle mütemadiyen Milos'un dışına çıkıyordu, bu nedenle belki de genç karısıyla gerçekte asla birlikte yaşamadılar. Ayşe ya da ailesiyle ilgili pek bilgi sahibi olmadığı da görülüyor; sorulduğunda karısının yaşını bile bilememiş.[42]

Ancak, evliliğin dağılmasına yol açan unsur Mustafa'nın Karadeniz'de yeni bir görev yerine yapılan ve askıda olan tayiniydi. Genellikle, Osmanlı kadıları adli yolsuzluğu engellemek için düzenli olarak tayin edilirlerdi.[43] Maria ve kızlarının kaçabilmesi, Mustafa'nın yeni görev yeri için yola çıkarak Ayşe'yi geçici olarak adada bırakması sonucunda mümkün olmuştu. Ev eşyalarının çoğunu alarak Chios'taki erkek kardeşi Mustafa'ya bırakmıştı. Niyeti, Ayşe'nin kaçmasına engel olmak ve onu kendisiyle birlikte Karadeniz'e gelmeye mecbur bırakmaktı.[44] Teorik olarak, Ayşe'nin önünde kanunen birkaç seçenek mevcuttu: Ailesinden ayrılmayı kabul etmeyebilirdi, ergenlik döneminde kocasını reddedebilirdi ya da hul boşanması talep edebilirdi.[45] Müslüman âleminde boşanma olanakları

---

41 ASV, *Commemoriali,* r. 28, c. 133v, Eylül 1637; *SDC,* b. 118, cc. 333r–334r, 29 Mayıs 1637.

42 *SDC,* b. 118, cc. 333r–334r, 29 Mayıs 1637; *It VII* 1085 (8522), cc. 61v–65r, 28 Mayıs 1637.

43 İnalcık, "Decision Making in the Ottoman State," 14–15; Jennings, "Kadı, Court, and Legal Procedure," 136–38.

44 *SDC,* b. 118, cc. 511r–519v, 14 Ağustos 1637; *SDC,* b. 118, cc. 474r–476v, 1 Ağustos 1637; *CMarP,* b. 5, cc. 10–11; *BAC,* b. 364, 15 Temmuz 1637.

45 Gerber, *State, Society, and Law in Islam,* 148; Peirce, "Seniority, Sexuality, and Social Order," 190; Zilfi, "Muslim Women in the Early Modern Era," 244–45.

Hıristiyanlığın hâkim olduğu yerlere nazaran daha fazlaydı, fakat Müslüman bir kadının istemediği bir evliliği sonlandırmasının önünde hiç de azımsanmayacak engeller vardı. Hul boşanmasında, kadın evliliğin sonlandırılması için adım atabilirdi, ne var ki kocasının da razı olması gerekiyordu ve bu da genellikle bir tür tazminat karşılığında mümkün oluyordu. Erkekler hukuk sistemine başvurmaksızın boşanabilirken, hul boşanmasının mahkeme yoluyla yapılması gerekiyordu. Ayşe, hem boşanmaya razı olması gereken hem de karar mercii olan yerel kadıyla evli olduğundan yasal seçenekleri de fiilen kısıtlıydı.[46] Sonunda, boşanmakla uğraşmak yerine kaçmaya karar verdiler; "çünkü," diye anlatıyordu Maria, "[Ayşe'nin] kocası Mustafa Efendi'nin dönüp onu alacağını bildiğimden, senelerdir yapmak istediğim üzere kızlarımla kaçtım." Milos'ta bir gün daha kalmak yerine "şehit olmayı" tercih ettiğini söylüyordu.[47]

Mustafa'nın adada olmayışı ve Venedik donanmasının demirlemesi bir araya gelince, Maria ve kızları için ideal bir durum meydana geldi. İçinde bulundukları vaziyete üzülen serdümen Giobia, Kaptan Mocenigo'yla onlar adına konuştu ve kaptan onları gemiye almayı kabul etti.[48] Kendini Venedik'in Milos'taki sefiri addeden Filippo Benin, Maria'nın kaçışı sayesinde "kaydadeğer şahsi menfaat" elde edeceği ümidiyle adadan kaçışlarını tertip etmek için aracılık etti. Gerçekte ise, bu olayın ardından ortaya çıkan "karışıklık" için Milos'un cemaat liderleri en sonunda Benin'i sorumlu tuttular.[49] Pulimina ve Fiorenza adlı iki uşak eşliğinde kaptanın kalyonuna çıkan kadınlar serdümene ait, geminin ana direğine yakın olan "en konforlu" kamarasına yerleştiler. Beraberlerinde içinde giysi ve başka şahsi eşya bulunan birkaç çanta getirmişlerdi, ancak ertesi

46 Esposito, *Women in Muslim Family Law,* 32–33; Tucker, *In the House of the Law,* 79; Zilfi, "We Don't Get Along," 274–75.

47 *CMarP,* b. 5, c. 11.

48 *CMarP,* b. 5, cc. 2, 15, 29–30, 35–36; Mocenigo, *Storia della marina veneziana,* 32.

49 *PTM,* b. 1192, 28 Eylül 1637; *SDC,* b. 118, cc. 511r–519v, 14 Ağustos 1637; *SDelC,* b. 29, 4 Kasım 1637; *SDelC,* r. 24, c. 80v, 31 Ekim 1637; *SDelC,* b. 30, 3 Nisan 1638.

gün kaptanın izniyle gemi tayfasından birkaç kişi başka eşya sandıkları getirmek için kıyıya çıktı.[50]

Ters rüzgârlar donanmayı Milos'ta birkaç gün daha kalmaya zorladı, bu süre boyunca kadınları uşaklar ve adanın seçkin kimseleri ziyaret ettiler.[51] Rüzgârlar döndüğünde, donanma yakınlardaki Candia'ya doğru yelken açtı. Kadınlar, Venedik'e doğru yeniden denize açılmadan önce burada Canea yakınındaki bir manastırda kaldılar. Cerigo açıklarında ters rüzgârlar gemileri yeniden Milos'a dönmek zorunda bıraktı, kaptan hususi yolcularından dolayı tatsız bir olayın yaşanmasını engellemek için donanmayı ana limanın dışına demirledi. Yine de, adanın bazı ileri gelenleri çok geçmeden kaptanın gemisine çıkarak Osmanlı yetkililerinin "bunun [ada] sakinlerinin rızasıyla yapıldığını" düşünmemeleri için kadınların evlerine dönmesini talep ettiler. Mocenigo ilk başta "kalyonlarda herhangi bir kadının olmadığını" iddia etse de, ziyaretçileri Maria'yla konuştuklarını söyleyince, "lime lime edilse de" onları teslim etmeyeceğini söyleyerek karşı çıktı.[52] Kadınlar gemiden inmediler ve kısa süre sonra donanma yeniden Adriyatik'e doğru yelken açtı.

* * *

Milos'tan ayrıldıktan üç ay sonra Temmuz başında, Maria ve kızları müstahkem Korfu adasına vardılar. 1386'dan beri Venedik hâkimiyeti altında olan Korfu'nun belki elli bin nüfusu vardı ve önemli bir ticaret ve tarım merkeziydi.[53] İki devasa kalesi adayı askeri bakımdan "Hıristiyan âleminin kilit noktalarından biri" haline getirmişti.[54] Gemiden

50 *SDC*, b. 118, cc. 474r–476v, 1 Ağustos 1637; *CMarP*, b. 5, cc. 4, 8, 13, 15, 17, 32, 36.

51 *CMarP*, b. 5, c. 40.

52 *SDC*, b. 118, cc. 474r–476v, 1 Ağustos 1637; *BAC*, b. 364, Milos kadısı Hasan Efendi'nin hücceti.

53 Pagratis, "Tracce della presenza francescana in Levante," 102; Miller, "The Ionian Islands under Venetian Rule," 217, 229; Lane, *Venice*, 198, 362; Pagratis, "Trade and Shipping in Corfu," 172–73.

54 Sherley, "Discourse of the Turkes," 19; It VII 1217 (9448), cc. 213r–v, "Relazione dell'Isola di Corfu."

inmeden önce, kadınlar Kaptan Mocenigo'yla görüşerek onları gemisine aldığı ve maddi destekte bulunduğu için teşekkür ettiler. Mocenigo "muhtaç [olduklarını] bilerek" onlara son bir defa para, bir fıçı şarap, ekmek ve yağ hediye etti.[55] Kıyıya çıktıklarında, Korfu'daki ana şehrin merkezinde, Maria'nın serdümen Giobia'ya para vererek buldurttuğu bir eve yerleştiler.[56]

Bütün anlatılarda gördüğümüz üzere, Akdeniz o zamanlarda birbirine bağlı mikrobölgelerden oluşan bir bölgeydi. Göç üzerine çalışan araştırmacılar, erken modern çağı "hayli hareketli" olarak tasvir etmiştir.[57] Her ne kadar eski araştırmalar Akdeniz'i hareketliliğin önünde bir engel olarak görse de, yakın zamanda yapılan çalışmalar Akdeniz'i esasen hareketliliğe olanak sağlayan "birleştirici bir deniz" olarak betimlemekte.[58] Akdeniz'in adalardan, nehirlerden, lagünlerden, kıyı şeritlerinden ve "sahil kesimindeki birbirine kenetli düzlükler"den oluşan "akışkan tabiatı" "insanların yerinden edilmesi"nin istisna olmadığı, "halkların davranışlarına ve dimağlarına" derin kök salmış bir mekân yaratıyordu.[59] Bu hareketlilik Venedik ve Osmanlı imparatorluklarının hüküm sürdüğü yıllarda iyiden iyiye aşikârdı;[60] özellikle de anakarada ve adalarda yaşayan gezgin Rum nüfusu arasında.[61] Akrabalık ilişkileri, duygusal bağlar, "politik koşullar," hatta en basitinden ekonomik gereksinimlerin hepsi göç kararının

---

55 *CMarP,* b. 5, cc. 5, 38.

56 *CMarP,* b. 5, cc. 5, 14, 33–34.

57 Bade, *Migration in European History,* 1–2; Moch, *Moving Europeans,* 22–59; Forbes, "Early Modern Greece," 111–12.

58 Isaacs, "Introduction," xi; Braudel, *Mediterranean,* 1:47–49, 85–102; Horden and Purcell, *The Corrupting Sea,* 377–400.

59 Sutton, "Liquid Landscapes," 85, 103; Galasso, "La mobilità delle persone nel mediterraneo," 209; Purcell, "Fixity," 78.

60 Dursteler, *Venetians in Constantinople,* 61–102; McGowan, "The Age of the Ayans," 646–52; Adanır, "The Ottoman Peasantries," 291.

61 Forsén, "Regionalism and Mobility in Early Modern Greece," 238–40; Malliaris, "Population Exchange and Integration of Immigrant Communities in the Venetian Morea," 98–104; Sphyroeras, "Metanasteuseis kai epoikismoi Kykladiton," 172.

alınmasına etkili olabiliyordu. Toplumsal cinsiyet ve ailevi itibar da birer unsurdu; elimizdeki belgeler, tarihsel olarak kadınların, bilhassa şehir merkezlerine doğru hareketinin dullar arasında artış gösterdiğini ortaya koyuyor.[62] Bu minvalde—ve Fatma, Deodata, ve Catterina Şatoroviç'in hikâyeleriyle bağlantılı olarak—bakıldığında, Maria'nın ailesiyle birlikte başka bir yere gitme isteği öyle pek alışılmadık görünmüyor.

Oraya daha önce gitmişliği olsun olmasın, Korfu'nun Maria için yabancı bir yer olmadığı aşikârdı; kısa sürede burada karşısına çıkan politik, dini ve toplumsal yapıları idare etmekte büyük başarı gösterdi. Adaya gelişinin hemen ertesi olan 15 Temmuzda Maria "şehrin ileri gelen centilmenlerinden biri" olan (ve yakında damadı olacak) Santo Burlion'un kendisini adanın Katolik kilisesinde uzun yıllar hizmet veren başpiskopos Benedetto Bragadin'le yapılacak bir görüşmede temsil etmesini sağladı.[63] Maria ve kızlarının durumuna ilişkin gergin görüşmelerin akabinde baş gösteren meselelerin çoğunu şüphesiz önceden sezen Burlion, anne ve kızlarının hikâyesini, bilhassa Milos'tan kaçışlarını haklarında en olumlu intiba bırakacak bir dille anlattı. Başpiskoposun duyduğu anlatı, Maria, kızları ve destekçilerinin sonraki aylar boyunca sürdürülecek soruşturmalarda tekrar tekrar değindikleri bazı kilit noktaların altını çiziyordu: Her şeyden önce kadınların hepsi Hıristiyandı ve dinlerine sarsılmaz bir sadakatle bağlıydılar; ikincisi, Milos'u kendi iradeleriyle terk etmişlerdi; ve üçüncüsü, —sonradan çıkabilecek önemli hukuki meseleleri de öngörerek—büyük yokluk içindeydiler ve Hıristiyan âleminde yaşamak için "pek çok değerli malı" gönüllü olarak gerilerinde bırakmışlardı. Milos'tan üç tacir ve serdümen Giobia'nın da aralarında olduğu birkaç tanık başpiskoposun huzuruna çıkarak hikâyedeki ayrıntıları doğruladılar. Bragadin'in duyduklarından etkilendiği açıktı ve "gerektiği yerde kullanılmak üzere" Maria'nın masraflarının karşılanması için resmi bir mektup hazırlanması emri verdi.[64]

---

62 Sutton, "Liquid Landscapes," 88–89; Oris ve Ochiai, "Family Crisis in the Context of Different Family Systems," 58–60.

63 *PTM,* b. 1375, 20 Temmuz 1637; *PTM,* b. 1192, 30 Ağustos 1637; Karsten, "Die Gleichschaltung der Eminenzen," 242.

64 *BAC,* b. 364, 15 Temmuz 1637.

Bragadin'in huzurunda davasını savunması için adanın Latin Kilisesi'ne bağlı cemaatinin saygın bir üyesi olan Burlion'u seçmesi, Maria'nın politik sezgilerinin ne denli kuvvetli olduğunun bir göstergesi. Hayatı boyunca Ortodoks inanca göre ibadet etmişti ve kendini son derece dinine düşkün, gönülden inanan biri olarak tanımlıyordu (bu iddiasından şüphe etmeyi gerektirecek hiçbir sebep de yok). Bu nedenle, Korfu'ya gelişiyle birlikte, adanın tıpkı Maria gibi Rum Ortodoksu olan nüfusunun çoğunluğuna önderlik eden *megas protopapas*[65] ile görüşerek doğuştan parçası olduğu bu dini cemaatle uzlaşmanın yolunu arayacağını farz etmek mantıksız sayılmazdı.[66] Ancak Maria bunun yerine davasını, küçük bir Katolik nüfusa önderlik etmesine rağmen yine de Korfu'daki en prestijli ve nüfuzlu resmi din görevlisi olan Başpiskopos Bragadin'e duyurmayı tercih etmişti. Bragadin 1632'de, otuz iki yaşındayken V. Paul tarafından başpiskoposluğa getirilmişti ve kendinden öncekiler gibi Venedik'in önemli bir soylu ailesinden geliyordu. Bu da Korfu'yu yöneten resmi görevliler üzerinde belirgin bir nüfuza sahip olmasını ve Venedik'te önemli irtibatlarının bulunmasını sağlıyordu; eğer içinde bulunduğu hassas durum tırmanacak olursa, ki bu olasılığın aşikârlığını haklı olarak görmüş olmalıydı, bunların ikisi de Maria'nın işine yarayabilirdi.[67]

Maria'nın başpiskoposun desteğini alma kararı, o nedenle son derece mantıklı görünüyor; Bragadin'in böylesine gelişigüzel bir incelemenin ardından Maria'nın davası için ağırlığını koymaya bu kadar istekli oluşunu anlamak daha zor. Öncelikle, Maria'nın ruhani durumu mevzubahisti. Müslüman erkekler ve Ortodoks kadınlar arasında karma evlilikler alışıldık olsa da, özellikle "sınır bölgeleri"nde[68] papazların bu

65 Rum Ortodoks mezhebinde başpapaz.

66 Miller, "The Ionian Islands under Venetian Rule," 218–19; Hofmann, "La chiesa cattolica in Grecia," 165; Pagratis, *Ekklesia kai krato sta venetika nesia tou Ioniou Pelagous*, 72; Gerouki, *Les excommunications à Corfou*, 46–52.

67 Pagratis, "Tracce della presenza francescana in Levante," 102; Pagratis, *Ekklesia kai krato sta venetika nesia tou Ioniou Pelagous*, 66–67; Tsitsas, *Venetokratoumene Kerkyra*, 38.

68 Faroqhi, *Subjects of the Sultan*, 102; Zachariadou, "Co-Existence and Religion," 123–24.

uygulamaya bakışı genel olarak çok olumsuzdu.[69] Bragadin'in çağdaşı, Antivari başpiskoposu Marino Bizzi bu türden ilişkiler içindeki kadınların "Tanrı'nın huzurunda kepazelik içinde yaşadığı"nı düşünüyordu. Kimi papazlar münferit durumlarda anlayışla yaklaşsa da, farklı dine mensup biriyle evli kadınlar ne olursa olsun "dini ayinlerden ve kiliseye gelmekten [...] [ve] günah çıkarmaktan men ediliyordu, çünkü çocuk doğurdukları için işlenen günaha rıza göstermişlerdi." Hıristiyan cenaze töreniyle gömülmeleri de yasaktı.[70] Gayet yaygın olmasına rağmen, bu ilişkiler "erken modern dönemde" özellikle sınırları belirgin bir biçimde çizmekle yükümlü dini ve politik elitler için rahatsızlık verici bir fenomen"di. Dönmeler ve farklı dine mensup kimselerle evli olan "insanların dine sadakati tam ve sarsılmaz değildi" ve varlıkları "dinler arasındaki sınırların o kadar da keskin ya da sızdırmaz olmadığı" gerçeğini daha da görünür kılıyordu.[71]

İkincisi, Bragadin'in yaptığı, sahip olduğu *megas protopapas* konumunu kötüye kullanıyormuş gibi algılanabileceğinden, eylemi olası politik sonuçlara gebeydi. Genel olarak, Korfu'daki iki Hıristiyan cemaat arasındaki ilişki dostaneydi: İki tarafın papazları da bayram günlerinde birbirlerinin tören alaylarına ve ayinlerine katılıyordu ve genellikle birbirlerinin cenazelerine gidiyorlardı. Bazı Rum kiliselerinin Latin sunakları vardı ve Cassiope'de bir grup Rum keşiş başpiskoposa tabiydi.[72] Ne var ki, Korfu'daki iki kilise arasında politik güç bakımından bir dengesizlik vardı ve Trento Konsilinin ardından geçen yıllarda Roma papalığının Doğu Kilisesi'ne karşı daha agresif bir politika benimsemesi sonucu denge daha da bozuldu. Venedikli yöneticiler, dini çatışma ihtimalini ortadan kaldırmak amacıyla Rum tebaalarına karşı politik menfaat güden bir hareket tarzı benimsediler

---

69 Laiou, "Christian Women in an Ottoman World," 246–47; Wickersham, "Results of the Reformation," 273.

70 Elsie, *Early Albania*, 79, 96.

71 Kaplan, *Divided by Faith*, 268, 278–93.

72 *SOCG, b. 206, cc. 328r–329v; Pagratis, Ekklesia kai krato sta venetika nesia tou Ioniou Pelagous*, 64; Hofmann, "La chiesa cattolica in Grecia," 167.

ve ileriye dönük bir strateji izleyerek dini imtiyazlarını savundular.[73] İhtilafa yol açabilecek bu olası nedenlere rağmen, Maria bir kez daha engellerle başa çıkmayı başardı; ancak kızlarıyla birlikte bu kadar çabuk ve rahatça asimile olmaları, belgelerde tam olarak değinilmeyen bir altmetin olduğunu düşündürtüyor.

Bu buluşmadan daha bile önce, Maria ve kızları karaya çıktıktan bir gün sonra, şehrin bazı "ileri gelen yurttaşları" iki büyük kızına evlenme teklifinde bulunmuşlardı. Toplam nüfusun yüzde birinin yarısından az, sadece 130 ila 150 Korfulu yurttaş aile olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bunlar aslında münasip teklifler sayılırlardı.[74] Maria'nın ailesi, eğer bu açıdan bakmayı seçecek olursak, gelen evlilik teklifleri sayesinde büyük bir servete konabilirdi. Korfu'nun en nüfuzlu ailelerinden Orlando Calichiopoulo, Maria'ya talip oldu. Maria şaşırtıcı bir şekilde teklifi reddederek, erken modern dönemde ekonomik statüsü yüksek pek çok kadın gibi, dullukla birlikte gelen görece hareket özgürlüğünü tercih etti.[75] Evlenmek yerine adanın en eski ve en önemli dini kurumlarından biri olan "Azize Antivouniotissa Manastırı"na girmeyi seçti. Rahibe Macaria adını aldı, en küçük kızı Hatice de Catterina adıyla manastırda ona katıldı.[76] Artık Anna adıyla tanınan Emine, Zorzi sülalesinin on yedi yaşındaki oğlu Dimo Trivoli'yle sözlenmişti.[77] Trivoli, "Korfu'nun en önemli [ailelerinden] birine mensup"tu ve önemli idari mevkileri elinde bulunduruyordu.[78] Evlilik iki buçuk yıl sonra, 1640'ta Anna on

73 Pagratis, *Ekklesia kai krato sta venetika nesia tou Ioniou Pelagous,* 51, 64–71; Arbel, "Roman Catholics and Greek Orthodox," 80–85; Peri, "L'«incredibile risguardo» e l'«incredibile destrezza»," 599–625.

74 Karapidakis, *Civis fidelis,* 121–22.

75 Baernstein, "In Widow's Habit," 787; King, *Women of the Renaissance,* 57–58.

76 *PTM,* b. 1375, 20 Temmuz 1637; *PTM,* b. 1192, 30 Ağustos 1637; *CMarP,* b. 5, c. 14; Sturdza, *Grandes familles de Grèce,* 243–45.

77 Rangabé, *Livre d'or,* 253–57; Marmora, *Della historia di Corfu,* 312–13; Sturdza, *Grandes familles de Grèce,* 439–40.

78 Pagratis, *Hoi ektheseis ton Veneton,* 378; *PTM,* b. 1375, 20 Temmuz 1637; *PTM,* b. 1192, 30 Ağustos 1637; Karapidakis, *Civis fidelis,* 225; *CMarP,* b. 5, c. 26.

birine girerek evlenmek için daha kabul edilebilir bir yaşa geldiğinde gerçekleşti.[79]

Artık Hıristiyan ismi Margherita'yla bilinen Ayşe, istemediği bir evlilikten kurtulmak için İslamı benimseyen pek çok kadının aksine, Hıristiyanlığa geri döndü. 17 Temmuzda, Korfu'ya gelişinden yalnızca birkaç gün sonra Santo Burlion'la evlenerek Mustafa Efendi'yle olan evliliğinden feragat etti.[80] Katolik mezhebine mensup olan Burlionlar, adadaki kökleri en azından on beşinci yüzyıla uzanan, ticaret ve gemicilikle uğraşan bir aileydi.[81] Aynı zamanda, üyeleri en yüksek idari mevkileri işgal ettiğinden politik nüfuza da sahiptiler.[82] Burlion ailesinin serveti Santo'yla doruğa ulaştı. 1590 civarında doğan Santo, yirmi yaşındayken Korfu'nun Büyük Konsiline girdi; burada hemen farkına varılan politik kabiliyetleri onu genç yaşında giderek daha önemli sorumluluklar almaya yöneltti.[83] İki defa Korfulu bir Katoliğin arzu edebileceği en yüksek mevki olan "mutemet"liğe seçildi, Margherita'nın geldiği 1637 yılında ise çoktan evlenip dul kalmıştı bile.[84] Ne var ki, Santo'nun talihi döndü ve Margherita'yla birlikteliklerinden sağ kalan erkek vâris olmadı. 1650'de öldüğünde, azınlık mahallesindeki evi açık artırmayla 430 dukaya satılan bir "kamu borçlusu"ydu.[85]

Maria'nın kızlarını böyle hızlı bir biçimde nitelikli kişilerle evlendirmesi, Calichiopoulo'nun büyük talih sayılabilecek evlilik teklifini reddetmesi ve bunların üstüne bir de normalde azımsanmayacak miktarda bir ruhani

---

79 ANK, *Grandi protopapa,* b. 2, c. 236r, 16 Şubat 1640.

80 *PTM,* b. 1375, 20 Temmuz 1637; *PTM,* b. 1192, 30 Ağustos 1637; ANK, *Grandi protopapa,* b. 2, c. 202r, 17 Temmuz 1637.

81 *EK,* b. 13, c. 270r; *EK,* b. 5, c. 281r; Pagratis, "Sources for the Maritime History of Greece," 139.

82 Karapidakis, *Civis fidelis,* 224; Rangabé, *Livre d'or,* 14.

83 *EK,* b. 9, f. 1, c. 5r; *EK,* f. 5, c. 115r; *EK,* f. 6, c. 17r; *EK,* b. 13, cc. 144r, 153v, 173r–v, 192r–v.

84 *EK,* b. 15, cc. 15r, 35r; *EK,* b. 16, f. 6, c. 17v; *EK,* b. 16, f. 8, cc. 2v–3r; *EK,* b. 17, f. 6, c. 43r; *EK,* b. 17, f. 9, c. 15r; ANK, *Grandi protopapa,* b. 2, c. 202r, 17 Temmuz 1637.

85 Giotopoulou-Sisilianou, *Presveies tes Venetokratoumenes Kerkyras,* 602–4; *EK,* b. 16, f. 7, c. 7r; *EK,* b. 17, f. 3, c. 20v.

drahoma ödemesini gerektirecek prestijli bir manastıra kolayca girebilmeyi başarması hayret uyandırıcı,[86] hatta ailenin iddia edildiği üzere çıkmazda olan mali durumu düşünüldüğünde, soru işaretleriyle dolu. Korfu'ya geldikleri andan itibaren, Maria ve kızları sürekli Milos'tan yalnızca kıyafetleri ve birkaç parça şahsi eşyayla kaçtıklarında ve bu nedenle maddi olanaklarının kısıtlandığında diretiyordu. Ancak hem Korfu'da hem de Venedik'te ekonomik durumlarıyla ilgili hatırı sayılır bir şüphe vardı. Kimi yetkililer kadınların "böylesine kolay koca bulmaları ve koruma elde etmeleri" gerçeğine işaret edip, bunlar Maria'nın iddia ettiklerinin "aksini gösteriyor" diyerek ciddi şüpheleri olduğunu ifade ediyordu. Bunun üzerine senato, "mallarının mülklerinin olup olmadığını [...] kısacası, söz konusu olabilecek menfaatleri" öğrenmek için kadınların ve yeni kocalarının mali durumunun soruşturulması emri verdi.[87] Soruşturma, Maria'nın bir yerlerde para sakladığına dair kesin bir kanıt elde etmedi, ancak "değeri olan" birtakım şahsi eşyayı tespit etti, başka bazı raporlar da en azından kendi masraflarının bir bölümünü karşılamaya yetecek kadar malı ve nakdi olduğunu ortaya koyuyor.[88]

Kadınların "drahomasız" olması, Korfu'nun asilzadeleri genel olarak "yoksul ve biraz tembel" olarak görüldüğünden ve bilhassa taliplerden en azından birinin, Santo Burlion'un, ciddi mali sorunları bulunduğundan onlarla evlenmek için koşturan erkeklerin saikleriyle ilgili de soru işaretleri doğmuştu.[89] Erken modern dönemde Rum ve Latin nüfusun bulunduğu bütün Akdeniz coğrafyasında, "drahoma olmadan evlenmek neredeyse akla hayale sığmayacak" bir şeydi.[90] O nedenle, hem Burlion'un hem

86 Evangelisti, "Wives, Widows, and Brides of Christ," 245–46.

87 *SDelC,* r. 24, c. 39v, 18 Ağustos 1637.

88 *SDC,* b. 118, cc. 474r–476v, 1 Ağustos 1637; *CMarP,* b. 5, cc. 4, 14; *PTM,* b. 1375, 20 Temmuz 1637.

89 *PTM,* b. 1375, 20 Temmuz 1637; BMCV, *Donà delle Rose,* b. 153, c. 2r, "Relazion di Giovanni Contarini."

90 Sarti, *Europe at Home,* 63; Laiou, "Christian Women in an Ottoman World," 247; Kasdagli, "Gender Differentiation and Social Practice," 74–85; Hartnup, *On the Beliefs of the Greeks,* 133.

de Trivoli'nin bu hakkından feragat etmesi hayli alışılmadık olmakla birlikte, durumdan şüphelenen senatonun gözünde de hayli olanaksızdı. İkisi de kendi adına evlilik akdini "hayırsever bir iş yapmaktan başka hiçbir neden gözetmeden" yaptığını iddia etti.[91] Burlion ve Trivoli'nin genç kadınları Milos'a dönmekten kurtarma çabası içinde gerçek bir dindarlıkla hareket etmiş olmaları da kesinlikle olası. Ancak, sonuçta Maria'nın ya Milos'tan getirerek kendisi ve kızlarının drahomaları için kullandığı varlıklarını gözlerden uzak bir yerde sakladığı ya da en azından Milos'ta kalan varlıklarına güvenerek ödemelerini gelecek bir tarihte yapma vaadinde bulunduğu kuvvetle muhtemel.

Nasıl başarıldıysa başarılsın, Maria'nın kızlarını derhal evlendirme kararı çok akıllıcaydı, çünkü mesele büyük bir diplomatik anlaşmazlığa dönüştüğünde bu durum Venedik'in elini kuvvetlendirdi. Bu evliliklerin gerçekleşmesine izin vermek Venedik açısından Mocenigo'nun kadınları gemiye kabul etmesinden "çok daha kötü" bir hata olarak görünüyordu, çünkü "bu eylemler doğası gereği geri dönülemez olduğundan kamu hukukunun uygulanmasına engel teşkil ediyor"du.[92] Venedik'in ataerkil hükümdarları zaten masum Hıristiyan kadınları Müslüman ellere geri gönderme fikrine soğuk bakıyordu, bu nedenle nizami Hıristiyan evlilikler yapmış olmaları ya da manastıra girmiş olmaları, her ne kadar kimi resmi görevli aklının bir köşesinde bu seçeneği tutmaya devam etse de, sınırdışı edilmelerini neredeyse imkânsız kılıyordu. Milos'a geri gönderilmelerine dair en ufak bir düşünceye dahi yer bırakmamak amacıyla, Margherita evliliğinin üstünden bir ay geçmemişken hamile olduğunu duyurdu.[93] Doğru olsun olmasın (düğünlerinin üstünden ne kadar kısa bir süre geçtiği ve Burlion'un vârisi olmaksızın öldüğü gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, hikâyenin uydurulmuş olması akla yatkın geliyor) hamilelik iddiası Maria'nın cephesinden gelen bir başka zekice hareketti, böylece kendisinin ve üç kızının Milos'a geri götürülmemesini temin etmiş oldu.

---

91 *CMarP*, b. 5, cc. 25–26, 39.

92 *It VII* 1085 (8522), cc. 119r–123v, 14 Ağustos 1637.

93 *SDelC*, b. 24, c. 60v, 19 Eylül 1637; *PTM*, b. 1192, 30 Ağustos 1637.

Kadınlar artık yeni hayatlarında huzur içinde temiz bir sayfa açabilmeyi umarken, gelecekleri için verilecek mücadele aslında yeni başlıyordu. Erken modern Akdeniz'de haberler görece yavaş iletiliyordu, fakat Milos'taki olay nihayet duyulduğunda hem Venedik'te hem de İstanbul'da telaşlı bir hareketlenmeye neden oldu; vaka Roma'dan dahi ilgiyle takip ediliyordu.[94] Kadınların kaçışı, lagünde azımsanmayacak bir kurumsal tepkiye neden oldu—Signoria yargı yetkisine sahip sayısız yüksek görevliyi *stato da mar*'ındaki işler için seferber etti; kadınların sığınacağı manastırlar seçildi; Venedikli ulaklar bölgenin deniz ve kara yollarında mekik dokudu; gemi ve kafilelerin izlediği rotalar değiştirildi ve kaydadeğer mali kaynaklar sarf edildi.[95] Bütün bu hareketlenmenin nedeni, kadınların kaçışıyla ilgili net bir anlayışa sahip olmak ve bu konuda ne yapılacağına karar vermekti. Durum, bazı nüfuzlu Osmanlı yetkililerinin derinlemesine müdahil olduğu İstanbul'da farklı vuku buldu, ancak sonuçta meseleyle daha özel olarak, resmi kanalların dışında ilgilenildi.

Osmanlı ve Venedik'ten gelen tepkilerin kesişme noktasındaki kişi, Venedik'in İstanbul'daki en üst diplomatik temsilcisi *Bailo* Alvise Contarini'ydi. *Bailo* hem diplomat hem sefaret yetkilisi olarak görev yapıyordu ve Venedik'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki önemli politik ve ticari menfaatlerini savunmakla yükümlüydü. Görevinin hassasiyetinden ve öneminden ötürü, çağdaşları *bailo*luğu Venedik'in diplomatik teşkilatı içindeki en önemli mevki olarak görüyor, bu mevkinin "büyük azim ve sağgörü sahibi birine gereksinim duyduğunu" düşünüyorlardı.[96] Maria'nın kaçtığı haberi ulaştığında, *Bailo* Contarini Osmanlı başkentine henüz yerleşmişti. Sarayda yeni olsa ve otuz dokuz yaşında bu mevki için görece genç sayılsa da, Contarini'nin halihazırda engin bir uluslararası tecrü-

94 *SSVe,* b. 60A, c. 219v, 31 Ekim 1637; Dursteler, "Power and Information," 605–6.

95 *SDelC,* r. 24, cc. 231r–v, 27 Haziran 1637; *It VII* 1085 (8522), c. 65v, 13 Haziran 1637.

96 Lollino, *Vita del cavaliere Ottaviano Bon,* 8–9; Dursteler "The *Bailo* in Constantinople," 2–5.

besi vardı ve Venedik'in diplomatik teşkilatında yükselen bir yıldızdı.[97] Milos meselesi, sarayın benzersiz diplomatik ortamında yeni *bailo*nun kabiliyetini sınayacak ilk büyük imtihan olacaktı.

Contarini, olayı ilk olarak Mayıs sonunda, Milos'taki Venedik konsolosu Filippo Benin'in 29 Mart 1637 tarihli mektubu sayesinde duydu. Benin Maria'nın kaçışına ilişkin ayrıntılı bir açıklama sunarken, kadınların "kendi iradeleriyle" kaçtıklarını ve "bütün mal varlıklarını [...] ve yaklaşık 2000 real"i Milos'ta bıraktıklarının altını çiziyordu. Kaçışlarına yardım ettiğinin anlaşılmaması için yalan olduğu anlaşılan bir beyana başvuran Benin, kızların Müslüman olduğundan da, Ayşe'nin kadının karısı olduğundan da haberi olmadığını iddia etti.[98]

Benin'in ilk raporu eline geçer geçmez, 28 Mayısta Mustafa Efendi bizzat Venedik sefaretine geldi. Mustafa Efendi'nin anlattığı pek çok ayrıntı Benin'inkilerle uyuşuyordu, fakat iki önemli fark vardı. İlki, ve en önemlisi, kadınların adayı terk edişinin sorumluluğunu tamamıyla Venedik'e yükledi ve karısının ve ailesinin "kalyonlardaki kişilerce [...] götürüldüğünü [...] [ve] baştan çıkarıldığını" ileri sürdü. İkinci olarak Venediklilerin ayrıca ona ait olan "giysiler, mobilya ve meblağı çok yüksek ev eşyası" gibi demirbaşı da beraberlerinde götürdüklerini iddia etti. Bu suçlamalar çok ciddiydi ve Contarini'nin dragomanları bunun özellikle kadınların namusunu ilgilendiren "benzer konularda son derece kıskanç ve son derece zalim" olduğu söylenen reform yanlısı Sultan IV. Murad'ın ahlaki meselelere verdiği önem nedeniyle "yıllardır görülen en utanılacak dava" olduğunu düşünüyorlardı.[99]

İlk buluşmalarında, Contarini, Mustafa'nın ona anlattığı durumdan haberi yokmuş gibi davrandı ve kadınların Livornolu korsanlar olan Aziz Stephen'ın Şövalyeleri tarafından kaçırılmış[100] ya da kayın-

97 *It VII* 1085 (8522), c. 45v, 23 Mayıs 1637; "Alvise Contarini," *DBI*, 28:82–91; "Relazione di Alvise Contarini," in *Berchet*, 1:330.

98 *SDC*, b. 118, cc. 329r–332r, 29 Mart 1637.

99 *SDC*, b. 118, cc. 333r–334r, 29 Mayıs 1637. IV. Murad döneminde yapılan reformlar için bkz. Zilfi, "The Kadizadelis," 256–58; Baer, "Honored by the Glory of Islam," 99–149.

100 Fischer ve Villani, "People of Every Mixture," 97.

validesinin "[kızların] kanına girip [...] onları kaçmaya ikna etmiş" olabileceğine dair fikirlerini dile getirdi. Mustafa "[Contarini'nin] ağzını derhal kapattı" ve olayların kendi anlattığı şekilde meydana geldiğini destekleyen ve yeni kadı tarafından tasdik edilen Milos'tan getirdiği beyanları önüne koydu.[101] Contarini bu yasal belgelerin saray için büyük önemi taşıyacağını biliyordu, ayrıca Mustafa da kendi "avantajlı" durumunun gayet net farkındaydı. Ancak kadı "şerefine ve varlığına kasteden bu olaydan duyacağı utanç ve göreceği zararın herkesçe duyulmasına mani olmak için" bu meseleyi padişahın divanına taşımaktansa özel olarak çözmeyi tercih ettiğini belirtti. Bu durum, sürüncemeli ve yılan hikâyesine dönmesi muhtemel diplomatik bir mücadelenin başlayacağını bekleyen Contarini için umulmadık bir fırsat sunuyordu ve teklifini hemen kabul etti. Ancak, çiçeği burnunda bir *bailo* ve "bu [türden] eziyetlerle hiç karşılaşmamış" bir yetkili olarak Contarini böylesine hassas bir meselede senatonun talimatlarını almadan hareket etmeyi kabul etmedi. Mustafa anlayış gösterse de süreci hızlandırmak için olağandışı bir ulak gönderilmesi için ısrar etti, çünkü bir kez daha yinelediği üzere, "kendi şahsi şerefiyle karısının ve baldızlarının namusu" söz konusuydu.[102]

Kadınların adadan kaçışının ardından devam eden yoğun diplomatik *pas de deux* [eşli dans] esnasında şeref ve namus tekerrür eden konulardı; kadınların namusu, Mustafa'nın ve aynı zamanda Venedik ve Osmanlı imparatorluklarının da şerefi söz konusuydu. Osmanlı kadısı tekrar tekrar karısının kaçmış olmasından dolayı "şerefine zarar veren [...] bu felaketten ötürü üzüntüsünü belirtiyor"du; aynı şekilde Venedikli yetkililer de kadınların namusunu, kadının ve Venedik devletinin şerefini korumaya fazladan bir ihtimam gösteriyordu.[103] Şeref ve utanç mutlaka ki akademisyenlere uzun yıllardır acı çektirmekte olan bir *couple infernal* (belalı

101 *SDC*, b. 118, cc. 577r–579v, 19 Eylül 1628.

102 *SDC*, b. 118, cc. 333r–334r, 29 Mayıs 1637; *SDC*, b. 118, cc. 511r–519v, 14 Ağustos 1637.

103 *SDC*, b. 118, cc. 333r–334r, 29 Mayıs 1637; *SDC*, b. 118, cc. 511r–519v, 14 Ağustos 1637; *It VII* 1085 (8522), cc. 106v–110r, 1 Ağustos 1637.

ikili). Antropologlarca yükü kaydadeğer bir biçimde boşaltılmış olsa da,[104] tarihçiler bu kavramlarda analitik bir fayda görmeye devam ediyor.[105] Erken modern çağda kadınların namusunun cinsellikle doğrudan bağlantılı olduğunu ileri sürüyorlar—evlilik öncesi bekâret ve sonrasında iffet sahibi olmak, itibarın belkemiği olarak görülüyordu.[106] İlginç olan şu ki, o zamanlarda dininden dönmenin kadınların namusunun lekelenmesiyle eşit görüldüğünü kanıtlayan belgeler mevcut.[107] Erkeklerin şerefiyse, tam aksine, cesaret, dürüstlük ve statüyle ilişkilendiriliyordu. Bunun merkezinde erkeklerin "karılarının iffetini ve sadakatini, kızlarının bekâretini" sağlamaları, "yani işin aslı onlara tabi olan kadınların cinsel hayatlarına" hükmedebilir olmaları vardı.[108] Annibale Romei'nin on altıncı yüzyılda kaleme alınan önemli bir ilmi eserde yazdığı üzere, kadın "kabahat işlediyse kocasının kusuru yüzündendir."[109] Kadınlar eril şerefin temeliydi; namuslarına leke sürülmesi erkeklerin itibarını zedeliyordu.

---

104 Cassia, "Navigating an Anthropology of the Mediterranean," 88. Antropolojik tartışmalar için, pek çok örnek arasından bkz., Peristiany, *Honour and Shame;* Herzfeld, "The Horns of the Mediterraneanist Dilemma;" Herzfeld, "Honour and Shame;" Gilmore, *Honor and Shame and the Unity of the Mediterranean;* Pina-Cabral, "The Mediterranean as a Category of Regional Comparison," 399–404; Lever, "Honour as a Red Herring."

105 Strocchia, "Gender and Rites of Honour," 39; Kollmann, *By Honor Bound,* 20–24; Burke, "Civilizations and Frontiers," 133; Horodowich, *Language and Statecraft in Early Modern Venice,* 212; Bryson, *The Point of Honor in Sixteenth Century Italy,* 1–14; Muir, *Mad Blood Stirring,* 247; Burke, *Historical Anthropology of Early Modern Italy,* 13–14; Povolo, *L'intrigo dell'onore,* 265.

106 Povolo, L'intrigo dell'onore, 358–61; Dean, "Gender and Insultinan Italian City," 218–24; Strocchia, "Gender and Rites of Honour," 54; Cohen, "Honor and Gender in the Streets of Early Modern Rome," 598–600.

107 *SDC,* b. 32, cc. 167v–168r, 13 Ekim 1590.

108 Kollmann, *By Honor Bound,* 26; Ruggiero, "Più che la vita caro," 755–56; Roper, *Oedipus and the Devil,* 65, 107–9; Nye, *Masculinity and Male Codes of Honor,* 9–10; Cavallo and Cerutti, "Female Honor and the Social Control of Reproduction," 81, 89; Weinstein, *The Captain's Concubine,* 149; Bryson, *The Point of Honor in Sixteenth Century Italy,* 12.

109 Romei, *The Courtiers Academie,* 126–27.

Mustafa'nın bu davranışı, şerefin kültürler arası bir değer olduğunu gösteriyor; benzer tutumlar Müslüman Akdeniz'de de yaygındı. En azından belli toplumsal düzeylerde "toplumsal cinsiyet ayrımı"yla muhafaza edilen "mütevazılık ve iffet" Müslüman kadınların namusu açısından da olmazsa olmaz niteliklerdi ve karıların, kız kardeşlerin, annelerin ve kızların fazileti hem kendi itibarları hem de aile erkeklerinin itibarı için elzemdi. Bir erkeğin evinin namusu, itibarının esasını teşkil ediyordu; üstelik fıkıh, hane erkeklerini aile üyelerinin usulsüzlüklerinden ötürü cezalandırıyordu.[110]

Akdeniz'in dört bir köşesinde, erkeklik şerefinin toplum içinde belirli bir yeri vardı; o da ailevi ve ticari başarıdan, iktidar kanallarından geliyordu. Başka bir deyişle, itibar, "şerefin özüydü." Floransa'da politik mevkiler *onori* (şeref) olarak adlandırılıyordu ve bu kamusal görevlerin ifası, hem şahsi hem aile şerefinin tesis ve muhafaza edilmesi açısından hayati önem taşıyordu.[111] Yine benzer bir şekilde, Osmanlı hâkimiyetindeki Balkanlarda, padişah Bosna paşasına huzuru bozup "halel" getirecek "hatta belki şerefini kaybetmene" neden olacak her türlü faaliyete karşı tetikte olması öğüdü verebiliyordu.[112] Hükümdarlar ve tebaaları arasındaki ilişkiye yansıyan erken modern şeref anlayışının hayli vesayetçi bir vasfı vardı; aradaki ilişki bir babanın ailesine, özellikle de karısı ve kızlarına karşı sorumlu olmasına benziyordu.[113]

Hükümran elitler o nedenle devletlerinin itibarını müdafaa ederek kendi şereflerini koruyor ve yükseltiyorlardı. Venedik'te hakaret, dine küfretme ve dedikodu hem şahsi şerefe hem de şehrin itibarına tehdit olarak görülüyor ve bu kişiler hakkında cezai takibat yapılması asayişin

---

110 Peirce, *Imperial Harem,* 271; Peirce, *Morality Tales,* 354; Peirce, "Seniority, Sexuality, and Social Order," 18, 185–87.

111 Horodowich, *Language and Statecraft in Early Modern Venice,* 118; Muir, *Mad Blood Stirring,* 165–66; McLean, *The Art of the Network,* 59–60; Horodowich, *Language and Statecraft in Early Modern Venice,* 117–18.

112 BL, MS 8604, cc. 66r–71v.

113 Adams, "The Rule of the Father," 238–39; Hanley, "Engendering the State," 8–9; Brewer, *By Birth or Consent,* 19–20; Adams, *The Familial State,* 3–4, 29.

korunması açısından elzem addediliyordu.[114] Venedik'in bireyin ve ailenin itibarına, dolayısıyla da cumhuriyetin şerefine zarar veren cinsel suçlarla ilgili yasal takibat yoluna gitmesinde de yine şeref ve asayişi tesis etme kaygısı vardır. Evrimleşerek değişen kanunlar ve yargı organları, suçu engelleme ve "toplumsal olarak kabul edilebilir bir intikam yolu sağlayarak" toplumu yeniden dengeleme vasıtasıyla şerefi korumak için hükümeti güçlendirme amacı taşıyordu.[115] Kadınların namusunun korunması ya da temizlenmesi büyük önem arz ediyordu ve bu giderek kadınların faziletinin koruyucusu olan baba ve kocaların yerini alan devletlerin ve bunların hükümran elitlerinin görevi olarak görülmeye başlandı. Venedik'te asilzade yargıçlar ve papazlar şehrin "bir sınıf olarak soyluluğun şerefini, saflığını ve seçkinliğini" bünyesinde toplayan pek çok manastırın ve rahibesinin güvenliğini sağlamakla görevlendirildiler.[116] Bu durum aynı zamanda terk edilmiş kadınları, fahişeleri, dulları, yetimleri ve fazileti tehdit altında yoksul kızları kanatları altına alan Casa delle Zitelle ve Convertite gibi yeni kurumların çoğalmasıyla da kendini belli ediyordu.[117]

İslami yönetimlerde kadınların namusunun korunması "öncelikli bir mesele"ydi ve hükümran elitlerin kadınların cinsel edebini ve çocuklarının meşruiyetini "himaye etmek için ahlaki bir zarureti vardı."[118] Padişahın kadınların namusunun koruyucusu rolüne yüklenen ehemmiyet, on altıncı yüzyılın ortalarında kaçırılıp dini değiştirilen, evlendirilen ve Catherine de' Medici'nin nedimesi olan iki Osmanlılı genç kızın hadisesinde açıkça görünmektedir. Yirmi yıldan uzun bir süre defalarca girişimde bulunulsa da, ancak III. Murad iki kadın serbest bırakılmadan Fransa'nın politik ve

---

114 Horodowich, *Language and Statecraft in Early Modern Venice,* 2–12, 57–58, 95–118.

115 Ruggiero, *Boundaries of Eros,* 17–22, 47, 72, 92.

116 Sperling, *Convents,* 69.

117 Chojnacka, "Women, Charity, and Community," 70; Pullan, "La nuova filantropia," 10–34; Bock, "Women's History and Gender History," 9; Ferrante, "Honor Regained," 47–64; Cohen, "Convertite e Malmaritate."

118 Baer, "Islamic Conversion Narratives of Women," 428.

ticari kapitülasyonlarını yenilemeyi reddettiğinde bırakıldılar.[119] Milos vakasındaki kayıtların yeterince açık ortaya koyduğu üzere, Venedikli yetkililer Osmanlıların kadınların namusuna verdiği önemden bütünüyle haberdardı; bu bilgiyle Venediklilerin kendi şahsi şereflerini ve dolayısıyla devletinkini kadınların himaye edilmesiyle bağdaştıran bakış açıları bir araya getirildiğinde, Venedik'in Maria ve kızları meselesinin üstesinden gelirken takındığı tutum çok daha anlaşılır hale geliyor.

* *

Venedik kaynaklarının topyekûn seferber edilmesi, *Bailo* Contarini'nin Mustafa Efendi'yle ilk görüşmesini nakleden 29 Mayıs tarihli mesajı Haziran ayının sonunda lagüne ulaşıncaya dek tamamıyla başlamamıştı. Mesajın gelişi, hadise Venedik-Osmanlı ilişkilerine ciddi bir tehdit teşkil ettiğinden, telaşlı bir hareketliliğe neden oldu. Signoria derhal kapsamlı bürokrasi ağını etkin hale getirerek üç görev belirledi: Öncelikle, kayıp kadınları bulun; ikinci olarak Milos'tan ayrılmalarına gerçekte neyin sebep olduğunu öğrenin ve üçüncü olarak hadiseyi mümkün olduğunca sessiz bir biçimde çözün. Bundan sonra nasıl hareket edileceğine dair talimatlar hem *stato da mar*'daki bütün yetkililere hem de İstanbul'daki *Bailo* Contarini'ye gönderildi.

Contarini ve senato, Maria ve kızlarının kaçışının gizli tutulabileceğini umuyordu, ancak, bekleneceği üzere meselenin ciddiyetinden ötürü haber çabuk yayıldı. Venedik donanması yolcularıyla birlikte ilk yola çıktığında, Milos'un yeni kadısı Hasan, Sifno adasındaydı. Kadınların kaçtığını duyar duymaz Milos'a döndü ve olayla ilgili bir soruşturma yürüttü. Bulguları Venediklilerin anlattığı hikâyeyle son derece uyuşuyordu, ancak arada önemli bir fark vardı: Hasan'ın sorguya çektiği Milosluların hepsi kadınların zorla götürüldüğünü iddia ediyordu. Hasan vakanın ciddiyetini bütünüyle kavradı ve yeni elde ettiği kadılık mevkisini kay-

119 Skilliter, "Catherine de' Medici's Turkish Ladies-in-Waiting;" Setton, *The Papacy and the Levant,* 4:836–41. Ayrıca bkz. Weiss, "Commerce, Conversion, and French Religious Identity," 285–86.

betmekten korkarak Ege Denizi'ndeki başka Osmanlı yetkililerden kendi hareketlerini destekleyen beyanlar topladı.[120]

Hadise, İstanbul ve Ege'deki uluslararası cemaatlerce iyi tanınan Rodos'un Hıristiyanlıktan dönme Bekir Paşa'sının kulağına Hasan'ın soruşturmasından da önce ulaşmıştı.[121] 1636'dan beri kaptanıderyanın daimi temsilcisi ve dolayısıyla Ege Denizi'ndeki en yetkili Osmanlı memuru olarak görev yapıyordu.[122] Bekir Paşa'ya gelen raporda kadınların "kahpe Hıristiyan" ellere kaçışından Milos'un birkaç önde gelen kişisinin sorumlu olduğu belirtiliyordu. Bu bilgiye dayanarak, mayıs ayının başında *epitropi*[123] neler olduğunu açıklamak üzere saraya çağrıldı.[124] Bu, adada öyle büyük bir dehşete neden oldu ki Cizvit Michele Albertino birkaç hafta sonra adaya uğradığında, olanları Milosiular "kim olduğumuzu öğrenmeden adaya çıkmamıza izin vermediler" diye aktardı. Kadınlar kaçtığı ve ada temsilcileri o gün İstanbul'a yola çıktığı için şehir "altüst" olmuştu.[125]

Giorgio Tartaruchi öncülüğündeki yedi kişilik *epitropi* grubu Osmanlı başkentine temmuz ayında vardı. Sadrazam İran sınırındayken İstanbul kaymakamlığı görevini üstlenen amiri kaptanıderyanın yerine Karadeniz'e açılmış olan Bekir Paşa'yla buluşamadılar.[126] Onun yerine, onları gelmekte geç kaldıkları için kınayan ve neden "silah zoruyla durdurmak yerine kadınların götürülmesine izin verdiklerini" soran Bekir'in kâhyasıyla bir araya geldiler. Milosiular hadisenin gece karanlığında

120 Çevirileriyle birlikte Osmanlı belgeleri dizisi, *BAC* içinde, b. 364, ca. 10–28 Mayıs 1637.

121 Slot, *Archipelagus Turbatus*, 1:156; Paspati, "Life of the Patriarch Cyril," 482; Adler, *Jewish Travellers*, 331–33.

122 Slot, *Archipelagus Turbatus*, 1:156, 172, 213; Fodor, "The Organisation of Defence," 91.

123 Rum liderler, cemaat reisleri.

124 *It VII* 1085 (8522), cc. 106v–110r, 1 Ağustos 1637; Çevirileriyle birlikte Osmanlı belgeleri dizisi, *BAC* içinde, b. 364, ca. 10–28 Mayıs 1637.

125 *SOCG*, b. 184, c. 45v.

126 Hammer, *Histoire*, 9:156.

gizlice meydana geldiğini iddia edip "Venediklilerin dost olduğunu ve kalyonlarının [Milos'a] hep gelip gittiğini [ve] daha önce hiç böyle bir şey yapmadıklarını" söyleyerek kendilerini savunmaya çalıştılar. "Eğer Maltalı ya da Livorno'lu olsalardı onları durdururduk," dediler. Aldıkları cevap uğursuzdu: "Kadınların gitmesine göz yumduğunuz için işiniz bitti." Kâhya meseleyi kaptanıderya/kaymakama götürmeye cesaret edemediğini ileri sürdü ve gelenlere Bekir Paşa gelinceye kadar on-on beş gün ortalarda görünmemelerini salık verdi, "o zaman bir yoluna bakarız." Sözlerini bir uyarıyla sonlandırdı, "Sakın ola *bailo* sizi görmesin."[127]

Kâhyanın ihtarına rağmen, Tartaruchi ortak "menfaatler"ini görüşmek amacıyla gizlice Venedikli'yle buluştu. Elinde Milosluların raporuyla, *Bailo* Contarini onu daha iyi tanıma bahanesiyle kâhyayla bir buluşma ayarladı. Birkaç hediyeyle yumuşayan yetkili, hadise amirinin görev alanında vuku bulduğu için işe başkalarını da karıştırmanın gereksiz olduğunu ve Bekir Paşa'nın "pek bir zorlukla karşılaşmadan her şeyle ilgileneceği"nden emin olduğunu açıkladı. Ayrıca, kaymakamın yazmanı olanlara kulak misafiri olmuştu; fakat Contarini, en azından Bekir Paşa dönene kadar sessiz kalması için iki yüz real ödedi. Bu görüşmeler—ve kadının terk edilen kocası Mustafa Efendi'nin "şerefine ve mülküne [...] gelen musibet"ten yakınırken bir yandan da küçük bağışlar kolladığı düzenli ziyaretleri—esnasında *bailo,* "kadının da Bekir'in kâhyasının da" meseleyi hususi yollarla ve menfaatlerine olacak biçimde çözüme ulaştırmayı önemsedikleri kadar "kadınları önemsemediği"ne ikna olmuştu. Bilgi sahibi başka kaynaklar Mustafa Efendi'nin "otoritesi zayıf, silik ve paraya çok düşkün biri" olduğunu aktarıyordu.[128] Venedik'ten yönlendirilmeyi beklediği bahanesini ileri süren Contarini, durumu yaz boyunca kontrol altında tutmayı başardı, ne var ki zaman geçtikçe Mustafa Efendi giderek daha sabırsız bir hale geliyordu ve meseleyi divan-ı hümayunun huzuruna çıkaracağını söyleyerek Contarini'yi tehdit etmeye başladı.[129]

---

127 *SDC*, b. 118, cc. 474r–476v, 1 Ağustos 1637.

128 *It VII* 1085 (8522), cc. 106v–110r, 1 Ağustos 1637; *PTM*, b. 1192, 28 Eylül 1637.

129 *It VII* 1085 (8522), cc. 66v–67v, 13 Haziran 1637; *It VII* 1085 (8522), cc. 126v–128v, 29 Ağustos 1637; *SDC*, b. 118, cc. 535r–537v, 29 Ağustos 1637.

Kaçışlarının politik sonuçları ancak Maria ve kızları temmuz ortasında Korfu adasına vardığında belirginleşmeye başladı. 23 Temmuzda, Margherita'nın evlenmesinden birkaç gün sonra, *Provveditore dell'armata*[130] Zuane Mocenigo, karargâh olarak işlev gören İon limanına geldi. *Bailo* Contarini'den gelen bir mektup sayesinde İstanbul'daki durumdan haberdar olmuştu ve Korfu'da senatonun bu hassas meselenin nasıl ele alınması gerektiği konusunda talimatlar içeren mektuplarını buldu.[131]

Mocenigo derhal bir soruşturma başlattı. İlk önce hem akrabası hem de donanmada astı olan Kaptan Pietro Mocenigo'yu sorguya çekti. Kaptan, kendi adına muhakemesinde başarısız olduğunu anladığı halde bozuntuya vermemeye çalışarak "kadınların kalyonuna kendi istekleriyle ve sadece Hıristiyan olmak amacıyla geldikleri ve yanlarında hiçbir şey getirmedikleri"nde diretti. Ayrıca, Milosluların kadınların adayı terk etmesini istediklerini, çünkü kadı dışında bir "Türk"ün yaşamasına izin olmadığını ileri sürdü. İşin aslı, adalılar "o masum insanları Kutsal Kilise'nin koynuna" götürerek onlara "büyük iyilik" ettiğini söyleyerek kendisini övmüşlerdi. Mocenigo hatasını kabul ederek sözlerini bağladı: "Eğer bu meselenin Konstantinopolis'te zorluk çıkaracağına dair en ufak bir endişem olsaydı, Hıristiyanlık dinine hürmetim ağır bassa da kesinlikle [kadınları] taşımayı kabul etmezdim."[132] Dürüstlükle kendini savunsa da, Mocenigo Venedik'e geri çağrıldı ve kısa süre sonra yerine yeni biri atandı.[133]

Zuane Mocenigo ayrıca Maria ve kızlarını, uşaklarını ve Venedikli tayfa üyelerini mercek altına almak için birkaç gün sürecek bir duruşma düzenledi. *Provveditore*'nin sorgulama hattı sorguladığı kişilere göre fazla bir çeşitlilik göstermiyordu. İlk olarak, kadınların baskıyla ya da zorla mı kaçtıklarını anlamaya çalıştı. Tanıklık edenlerin hepsi kadınların kendi

130 Venedik'in Doğu Akdeniz'deki bütün kara ve deniz güçlerini yönetmekle mükellef kıdemli yetkili.

131 *PTM*, b. 1215, 24 Temmuz 1637.

132 *PTM*, b. 1375, 20 Temmuz 1637; *PTM*, b. 1375, 28 Mart 1637; *PTM*, b. 1215, 24 Temmuz 1637.

133 *SMar*, r. 312, 15 Haziran 1637; *PTM*, b. 1191, 5 Ocak 1637 (MV); *Barbaro*, 5:189.

istekleriyle gittiklerinde hemfikirdi. İkinci olarak, kadınların Milos'tan beraberlerinde ne götürdüklerini tespit etmeye gayret etti. Mocenigo eşyalarının tek tek belirlenerek bir döküm çıkarılmasını emretti, bunun sonucunda yalnızca şahsi kıyafetler ve birkaç küçük ziynet eşyası çıktı. Dimo Trivoli ve Santo Burlion da sorguya çekildi. Maria'nın yoksulluk iddialarını doğruladılar ve Anna ile Margherita'ya "bilezik, inci, küpe ve yüzükler" verdiklerini, "[o sırada] üstlerinde olan giysileri" temin ettiklerini iddia ettiler. Bu bulgulara rağmen, kadınların beraberlerinde para, mücevher ya da başka değerli eşyalar getirdiklerine ve bunları döküm yapılmadan önce sakladıklarına dair kuvvetli şüpheler silinmedi. Mustafa Efendi'nin ısrarlı iddiaları ve ayrıca Venedikli kaynaklardan ulaşan bazı raporlar da bu şüpheleri güçlendirdi.[134] Duruşmanın son odağı, Venedik'in vesayeti altındayken kadınların gördüğü muameleydi; aileye daima itibar gösterildiğini duymak Venedikli hükümranların rahat bir nefes almasını sağladı.[135]

Soruşturmanın hemen ertesi olan 1 Ağustosta, senatonun talimatı üzerine Mocenigo, Maria ve kızlarını Santo Burlion ve birkaç aile üyesi eşliğinde Candia'ya gönderdi. Bir kez daha kadınların güvenliği ve itibarının önceliği vardı. "Pek çok kalyon" onlara eşlik etmek üzere gönderildi, ayrıca Mocenigo, emanetleri için "en özenli nezaret koşulları"nı şahsen ayarladı. Venedikli yetkililere "en hürmetkâr muameleyi görmelerini" temin etmelerini ve "[kadınların] namusunun korunması için" her an tetikte olmalarını emretti.[136] Maria ve kızları ağustos sonunda Canea'ya vardığında, şehrin papazı bakımlarının sorumluluğunu şahsen üstlendi ve onları güvenli Santo Spirito manastırına yerleştirdi. Burada, bir yandan davaları sürüklenirken, "kendilerini aslında birer mahkummuş gibi düşünerek günlerini tiksinti ve memnuniyetsizlik içinde geçirdiler." Mütemadiyen "topraklarına geri gönderileceklerinden" korkuyorlardı ve

134 *CMarP*, b. 5, cc. 19–26; *It VII* 1085 (8522), cc. 119r–123v, 14 Ağustos 1637.

135 *PTM*, b. 1215, 3 Ağustos 1637; *PTM*, b. 1215, 24 Temmuz 1637; *CMarP*, b. 5, cc. 4–5, 8, 13–18, 37.

136 *PTM*, b. 1215, 3 Ağustos 1637; *PTM*, b. 1215, 24 Temmuz 1637; *PTM*, b. 1192, 30 Ağustos 1637; *CMarP*, b. 5, cc. 27–28.

bir noktada Maria ve Margherita "çaresizlik içinde," Milos'a ve İslama "dönmektense kendilerini öldürmeyi tercih edeceklerini" söyleyerek tehdit ettiler.[137]

Senato, en kıdemli ve tecrübeli iki görevlisi olan *inquisitori di Levante*[138] Marco Contarini ile Pietro Correr'in endişe verici kanuni, dini ve politik sonuçları ortaya çıkan bu davayı daha rahat ele alabilmeleri için Maria ve ailesinin Candia'ya geri getirilmesini istedi.[139] Sorgucuların zorlu vazifesi, Milos'ta ve aradan geçen aylar boyunca gerçekte neler olduğuna dair mümkün olduğunca net bir tablo ortaya koymaktı. Senato ve *Bailo* Contarini ile yakın işbirliği içinde, Maria, Margherita, Anna ve Caterina hakkında ne yapılacağına karar verilecekti.

Bir kez daha, *inquisitori*'nin en önemli amacı, "Milos'u terk etmelerine neden olanın sadece Hıristiyan dinine dönmek mi olduğu" yoksa, Mustafa Efendi'nin ve diğer Osmanlılı yetkililerin iddia ettiği gibi buna zorlanıp zorlanmadıklarını"[140] bulmaktı. Zuane Mocenigo'nun kısa soruşturması, kadınların isteyerek kaçtıklarını şüpheye yer bırakmayacak biçimde ortaya koyuyordu. Ancak, olayların bu anlatımına "büyük tezat oluşturan kanıtlar" da mevcuttu—kadınlar, gece vakti silahlı adamlar eşliğinde ortadan kaybolmuşlardı, ayrıca Pietro Mocenigo Milos'un cemaat liderlerince talep edildiği halde onları salıvermeyi reddetmişti. En zorlayıcı olanıysa, Osmanlı yetkililerin Mustafa'nın iddialarını destekleyen hüccetleriydi; Contarini ve Correr, bu belgelerin Osmanlı divanında Zuane Mocenigo'nun bulgularına çok ağır basacağını anladılar.[141] Bu belgelerin etkisini azaltmak için sorgucular Milos'a bir ajan gönderdiler, uygun kişiye verilen uygun bir hediye sayesinde bu kimse kadınların "kalyonlara

---

137 *PTM,* b. 1192, 30 Ağustos 1637; *PTM,* b. 1192, 17 Mart 1638; *PTM,* b. 1215, 25 Ağustos 1637; *PTM,* b. 1192, 6 Kasım 1637.

138 Venedik *stato da mar*'ında çeşitli idari görevlerle yükümlü devlet müfettişleri.

139 *CollRel,* b. 74, "Relatione degli Inquisitori in Levante Cappello, Correr, Contarini 1638."

140 *SDelC,* r. 24, cc. 26r–v, 27 Haziran 1637.

141 *SDC,* b. 118, cc. 511r–519v, 14 Ağustos 1637; *It VII* 1085 (8522), cc. 119r–123v, 14 Ağustos 1637.

[...] kimsenin yardımı ya da zorlaması olmadan kendi özgür iradeleriyle bindiler [...] [ve] sahip oldukları her şeyi gerilerinde bıraktılar" beyanını barındıran bir hüccet elde ettiler.[142]

Bu son Venedik sorgulamasında bir başka hayati mesele de kadınların dini statüsüydü. Maria Milos'ta geçirdiği yıllar boyunca adanmış bir Hıristiyan olmaya devam etti, fakat kızlarının durumu daha muğlaktı. Bütün tanıklar, kızların Müslüman gibi yetiştirildiğini belirtiyordu. Ancak Maria vaftiz edildiklerini ve gizliden gizliye Hıristiyan olarak yaşadıklarını iddia ediyor, kızları da bunu doğruluyordu. Kızların İslamı terk etme kararını isteyerek mi yoksa zorla mı verdikleri sorusu çok önemliydi; eğer kendi özgür iradeleriyle hareket ettilerse, "Cumhuriyet'in dine duyduğu hürmet, onları geri göndermemeyi gerektiriyor"du.[143] Teolojik açıdan anlaşılması güç bir meseleydi. Her ne kadar zorla dininden döndürmek herkesçe kınansa da, o dönemde anne babalarının bilgisi olmadan pek çok Yahudi çocuk vaftiz ediliyor ve din adamları da, isteyerek olsun olmasın bu vaftizlerin geçerli ve geri dönülemez olduğunu savunuyordu. Venedik kanunu on dört yaşın altındaki çocukları anne babalarının izni olmaksızın vaftiz edenlere cezai yaptırım getirerek bu tür hadiseleri engellemeye çalıştıysa da, ebeveynlerden birinin diğerinin haberi ya da izni olmaksızın gizlice vaftiz yaptırması durumunu göz önünde bulundurmadı.[144]

Venedikliler bu meseleleri çözmekle uğraşırken, Mustafa Efendi'nin gayet iyi bildiği üzere fıkıh, genç kızların dinsel kimliği ve kendisinin Margherita'yla evliliğinin yasal durumuyla ilgili net bir çerçeve sunuyordu. Daha küçük iki kızı, Anna ve Catterina'nın durumu için, Mustafa'nın savunduğu üzere, fıkıh âlimleri oybirliğiyle farklı dinden eşlerin çocuklarının "babasının diniyle doğduğu"na karar vermişti. Osmanlı Hanefi kanuni geleneğine göre, ergin olmayan çocuklar yedi yaşında bazı kısıtlı mali ve yasal haklara kavuşuyordu. Ergin olmama hali, "fiziksel olgunlu-

142 *PTM,* b. 1192, 28 Eylül 1637; *PTM,* b. 1192, 12 Ağustos 1637; *PTM,* b. 1192, 30 Ağustos 1637.

143 *SDC,* b. 118, cc. 511r–519v, 14 Ağustos 1637; *It VII* 1085 (8522), cc. 119r–123v, 14 Ağustos 1637.

144 Zorattini, "Battesimi," 172–73.

ğun başlaması ve kişinin kendi meseleleriyle ilgilenebilecek hale gelmesi"yle sona eriyordu, fakat uygulama zamana ve yere göre değişiyordu. Mustafa iki küçük kız "henüz ergin olmadığı" için, "uygun olduğunu düşündükleri dine geçebilecek durumda değiller" diye bastırıyordu.[145] Ergin olmayan çocuklar İslamdan resmi yollarla vazgeçseler ya da gayri Müslim annelerinin etkisinde kalarak kendilerini Müslüman görmeseler bile, kanun yine de doğdukları dinde kalmalarını şart koşuyordu. Reddecek olurlarsa ciddi cezai yaptırımlarla, hatta idam olasılığıyla karşı karşıya kalıyorlardı.[146]

Margherita'nın erginliğini kimse sorgulamıyordu, dolayısıyla din değiştirme kabiliyeti değil de Mustafa Efendi'nin karısı olması başka meselelerin gündeme gelmesine neden oldu. Akdeniz'de farklı dinden o kadar çok çift ve din değiştiren o kadar çok kimse vardı ki, bir eş dinini değiştirdiğinde diğer eşin durumunun ne olacağı konusu Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler arasında çokça tartışılıyordu.[147] İslam hukuku Müslüman erkeklerin başka dinden kadınlarla evlenmesine izin veriyordu ve bu tür evliliklere sık rastlanıyordu. Müslüman kadınlar, pek tabii, sadece Müslüman erkeklerle evlenebilirdi. Hıristiyan mezhepleri farklı dinden kimselerin evlenmesini katiyetle tasdik etmese de, bu evlilikleri mümkün kılmayı çoğu kez gerekli görüyordu.[148] Din değiştirmeyle ilgili de farklılıklar mevcuttu: Hıristiyanlar, genellikle din değiştirmenin evlilik bağını yok etmediği kanısındaydılar, fakat bu geçerli bir boşanma sebebi sayılabiliyordu.[149] Bellibaşlı dört Sünni hukuk öğretisine göre, eşlerden

---

145 *SDC*, b. 118, cc. 511r–519v, 14 Ağustos 1637; *It VII* 1085 (8522), cc. 119r–123v, 14 Ağustos 1637.

146 Félix, "Children on the Frontiers of Islam," 65; "Saghir," *EI2*, 8:825–26; Giladi, *Children of Islam*, 23, 52–53, 116; Ginio, "Childhood, Mental Capacity, and Conversion to Islam," 98–104. Fransa'da da vaftiz için rıza yaşı yediydi; Luria, *Sacred Boundaries*, 188–89.

147 Siebenhüner, "Conversion, Mobility, and the Roman Inquisition," 19; Heyberger, "Se convertir à l'Islam," 140; Shatzmiller, "Marriage, Family, and the Faith."

148 Kaplan, *Divided by Faith*, 278–79; Angelomatis-Tsougarakis, "Greek Women," 392–93.

149 Reid, *Power over the Body*, 147–48; Kedar, "Muslim Conversion in Canon Law," 321–25.

birinin dinini değiştirmesi ya da İslamı terk etmesi, kısa bir bekleme süresinin ardından evlilik bağının fesholmasına neden oluyordu. Bu nedenle, tıpkı Fatma gibi pek çok kadın, istemediği evlilikten kurtulabilmek için din değiştirme yoluna gidiyordu.[150] Ancak, Mustafa Hıristiyan olsun olmasın, Margherita'nın karısı kalması konusunda diretiyordu. Eğer, Maria'nın katiyetle iddia ettiği gibi Margherita bebekken vaftiz edildiyse, Mustafa'nın savunmakta haklı olduğu üzere, o halde onunla dokuz yaşında yaptığı evlilik hâlâ geçerliydi ve şeriat bir gayri Müslim'le evlenmesine izin verdiğinden ötürü kaçmış olması bu durumu değiştirmiyordu.[151]

Sonuçta, davanın politik ve diplomatik çıkarımları yasal nüanslarını gölgede bıraktı. Meselenin Venedik-Osmanlı ilişkilerinin bozulmasına yol açma olasılığından ötürü, Venedikli yetkililer nasıl devam edilmesi gerektiği konusunu sık sık tartışıyorlardı. Venedik'in Osmanlılarla uzun süredir kapitülasyonları vardı; bu da, Mustafa'nın tekrar tekrar değindiği gibi, bu davayı etkileyebilecek bir durumdu. Sınır ötesine kaçış vakalarıyla öylesine sık karşılaşılıyordu ki, kapitülasyonlar doğrudan suçluların ülkesine iadesi meselesinden bahsediyordu. Venedik topraklarına kaçan bütün Osmanlı vatandaşları "beraberlerinde götürmüş olabilecekleri" bütün eşya ve mallarla birlikte "derhal ve şahsen geri gönderilmeli"ydi. Aynısı ters yöne kaçan Venedik vatandaşları için de geçerliydi.[152] Ancak hem Venedik hem de İstanbul'daki yetkililerin bildiği üzere sınır hattındaki gerçeklik, kapitülasyonların yalın dilinin uyandırdığı izlenimden çok daha karmaşıktı. Mihale Satoroviç vakasında yaptıkları gibi, Venedikliler "[Osmanlılar ve Venedikliler arasındaki] dostluk düşünüldüğünde, vatandaşların bir taraftan öbür tarafa bu şekilde geçmesinin iki tarafta da şüphe" ya da endişe uyandırmadan gerçekleşen bir durum olduğunu söyleyip Maria ve ailesinin durumunun da iki devlet arasındaki sınır ihlallerini görmezden gelme teamülünün ışığında değerlendirilmesi gerektiği

150 Pearl, *Muslim Personal Law*, 209–11; Esposito, *Women in Muslim Family Law*, 34.

151 *SDC*, b. 118, cc. 511r–519v, 14 Ağustos 1637; *It VII* 1085 (8522), cc. 119r–123v, 14 Ağustos 1637.

152 Belin, "Relations diplomatiques," 416–17; Theunissen, "Ottoman-Venetian Diplomatics," 514–17; *SDC*, b. 118, cc. 577r–579v, 19 Eylül 1628.

savını öne sürmeye çalıştılar.[153] Ancak kadınların statüsü ve Mustafa Efendi'nin mevkisinden, ayrıca meselenin iki başkente de ulaşmasından ötürü Venediklilerin bu çabası nihayetinde başarısız oldu.

İstanbul'da bulunan *Bailo* Contarini, bu kördüğümü şerefiyle, ama aynı zamanda en az zorluk çıkaracak biçimde nasıl çözebileceği konusunda karara varmakta zorlanıyordu. Senatoyla irtibatlarında belirttiği bir seçenek, kadınların Milos ve Mustafa'ya dönmesini sağlayıp meseleyi kökünden çözmekti. Yahut, "bu meselenin halkın yararına çözül[ebileceği]" tek yolun kadınların hiçbir yerde bulunamadığını "ve sırra kadem bastıklarını" söylemek olacağı fikrini ileri sürdü, "ne yazık ki belki de böyle olmuş olsaydı daha iyi olurdu, böylece Cumhuriyet'in koynunda yılan beslememiş oluruz, en azından bu meselenin anısı silinene dek." Bu plan, Contarini'ye göre, Venedik'in "halkın bu kimselere karşı saygısını kaybetmemesini sağlayacak" ve aynı zamanda ciddi politik sonuçlarla karşı karşıya kalmasına mani olacaktı.[154] Ne var ki, sonuçta Contarini'nin pragmatik bakış açısına olumlu yaklaşan az oldu. Yaz ve sonbahar başını kapsayan bir süre içinde, Venedikli yetkililer "halkı memnun etmek" uğruna kadınların teslim edilmemesinin *La Serennissima* için "çok zor" bir diplomatik ve politik durum yaratacağının gayet farkında olsalar da, Maria ve kızlarının Milos'a geri gönderilmeyeceği konusunda bir fikir birliğine varıldı.[155]

Genç kadınları sınır dışı etme konusundaki isteksizlik kısmen Venedik'in erkek yöneticilerinin kadınları (ve çocukları), dolayısıyla şehrin şerefini ve itibarını korumak zorunda olduklarını hissetmelerinden ileri geliyordu. Bu vesayetçi tutum, kadınların dinselliğine dair onları "dindarlığa daha yatkın" olarak görmekle birlikte başıbozuk, iradesiz, güvenilmez, aklı kıt ve irrasyonel olarak düşünen şizofrenik erken modern görüşlerden besleniyordu.[156] Genel olarak, bu eğilimlerin kadınları kâfir

153 *SDC,* b. 118, cc. 648r–649v, 14 Kasım 1637.

154 *SDC,* b. 118, cc. 511r–519v, 14 Ağustos 1637; *It VII* 1085 (8522), cc. 119r–123v, 14 Ağustos 1637.

155 *SDC,* b. 118, cc. 577r–579v, 19 Eylül 1628.

156 Peters, *Patterns of Piety,* 7, 154; Wiesner-Hanks, "Women's Response to the Reformation," 148–51; Weber, *Teresa of Avila and the Rhetoric of Femininity,* 19–25.

düşüncelere[157] ve "Müslümanların baskılarına" daha savunmasız kıldığı, dolayısıyla dönmeye daha yatkın oldukları[158] düşünülüyordu. Bu ruhani tehlike, Venedik'in Akdeniz'i eşikte ve güvenilmez bir mekân olarak görmesiyle (bu düşüncelerin benzeri Müslümanların kendi kadınlarının zayıf inancına karşı dârülharb tehlikesinden korkmalarında görülebilir) daha da vurgulanıyordu.[159] Erkekleri de kadınları da arzulayan karikatürleştirilmiş şehvet düşkünü "Türk" resmi[160] Akdeniz'i pek çoklarının zihninde "Türk yaşam biçiminin serbestliğinin [...] bir azizi şeytana çevir[ebileceği], fahişelik, sodomi, hırsızlık ve başka her türlü nefret uyandıran ahlaksızlığın" kol gezdiği bir yer haline getirmişti.[161] Bu nedenle, hükümranlar kadınların bu bölgeye seyahat etmesine engel olmaya, diplomatlarsa evlerine dönmek durumunda bırakmaya çalışıyorlardı; ruhu kurtarma peşindeki mezhepler onları kurtarmaya öncelik veriyorlardı.[162] Margherita ve kardeşleri irtidad suçu işlediklerinden, kadınların geri gönderilmesi daha da düşünülemez bir hal almıştı, çünkü irtidadın cezası "İslama dönene dek

---

157 Davis, "Women on Top," 147–48; Davis, *Society and Culture in Early Modern France,* 65; Lewis, "The 'Weakness' of Women," 84; Wiesner-Hanks, *Gender, Church, and State,* 85.

158 Dursteler, *Venetians in Constantinople,* 93–94; Topping, "Patriarchal Prejudice and Pride in Greek Christianity," 9–11; Mantran, *Istanbul au siècle de Soliman le Magnifique;* 168; Clissold, "Christian Renegades and Barbary Corsairs," 509–10.

159 Lewis, *Islam and the West,* 49–50; "Takiyya," *EI2,* 10:134–36; Perry, "Behind the Veil," 42; Perry, "Moriscas and the Limits of Assimilation," 279.

160 Vitkus, "Trafficking with the Turk," 45–48; Stanivukovic, "Cruising the Mediterranean," 65–68; Vitkus, "Early Modern Orientalism," 223–24; Matar, *Turks, Moors, and Englishmen,* 112–27; Davis, *Christian Slaves, Muslim Masters,* 125–27; Clissold, *The Barbary Slaves,* 42–47; Colley, *Captives,* 128–30; Schick, "Christian Maidens, Turkish Ravishers," 279. Bu görüşlerin ortaçağdaki kökleri için bkz. Daniel, *Islam and the West,* 158–85.

161 Nicolay, *The Navigations,* 8r; *CollRel,* b. 4, cc. 81v–84v, "Relazione di Lorenzo Bernardo." Ayrıca bkz. *SDC,* b. 70, c. 214r, 13 Kasım 1610.

162 Bennassar ve Bennassar, *Les chrétiens d'Allah,* 235; Mantran, *Istanbul au siècle de Soliman le Magnifique,* 168; Weiss, "Commerce, Conversion, and French Religious Identity," 276.

üç günde bir" dayak yenen hapis cezasından ölüme kadar gidiyordu.[163] Venedik için, Maria ve kızları madden ve manen tehlikede olduğu gibi, şehrin ve hükümran elitlerin de şerefi söz konusuydu.

Düşünüp taşınma ve müzakereler aylarca sürdü. Yaz sonuna doğru Mustafa Efendi iyice sabrını yitirmişti ve nihayet meseleyi divana taşımaya karar verdi. *Bailo* Contarini bu girişimi bertaraf etmek amacıyla, zaman kazanmak için reddedilmiş kocaya hediyeler verip küçük meblağlar ödemek de dahil bütün diplomatik maharetini kullandı. Eylül ortasında, meselenin çözümleneceğinden kuşkusuz ümidini kesen ve artık yeni kadılık görevine başlaması gereken Mustafa, iki bin reale meselenin tatlıya bağlanacağı "haberini saldı." Hâlâ senatonun nasıl hareket edilmesi gerektiği konusundaki kararını bekleyen Contarini, "bu çetrefilli mesele"yi çözüme kavuşturmak üzere inisiyatifi ele aldı. Anlaşmayı nihayetinde beş yüz reale ve iki takım elbiseye bağladı.[164] Buna mukabil, Mustafa "söz konusu Venedik kalyonlarının kaptanları hakkındaki bütün iddialarından vazgeçtiği"ne ve kadınların kaçırılmayıp "adı geçen Hıristiyan Maria'ya uyarak kendi istekleriyle terk ettikleri"ne dair yeminli bir beyan verdi.[165]

Gecikmeli iletişimden ve Venedik'in meselenin bütünüyle çözüme ulaştığından emin olmak istemesinden ötürü Maria ve kızları Canea'da birkaç ay daha tutuldular. Contarini'nin davanın yeniden alevlenmesini engellemek için aralarında Bekir Paşa'nın da bulunduğu başka birkaç Osmanlı yetkilisine daha yedi yüz real vermek durumunda kalması bu davranışın ne kadar yerinde olduğunu gösterdi. Ayrıca Mustafa'nın da pazarlığın dışında bırakılışından kaynaklanan hiddetini bastırmak için Bekir'e azımsanmayacak bir meblağ ödemesi gerekmişti. Kasım ayında Maria ve kızlarına Santo Spirito manastırını terk etme ve şehirde daha

---

163 al-Misri, *Reliance of the Traveller*, 532, 595–96; Ginio, "Childhood, Mental Capacity, and Conversion to Islam," 98; Warrraq, *Leaving Islam*, 17–23; Derengil, "There Is No Compulsion in Religion," 550; Lewis, *The Crisis of Islam*, 55, 141.

164 *SDC*, b. 118, cc. 535r–537v, 29 Ağustos 1637; *It VII* 1085 (8522), cc. 126v–128v, 29 Ağustos 1637; *SDC*, b. 118, cc. 577r–579v, 19 Eylül 1628.

165 ASV, *Commemoriali*, r. 28, c. 133v, Eylül 1637; ayrıca *SDC*, b. 118, cc. 583r–584r, 19 Eylül 1637; *BAC*, b. 364, "Tradottione di Scrittura di quietanza che fa un Kadi da Milos."

özgürce dolaşma izni verildi. Aralık sonunda Korfu'daki "[yeni] evlerine özgürce dönmeleri" için izin verildi, fakat kötü hava şartları nedeniyle ancak bizzat *inquisitori di Levante*'nin yakın koruması altında Mart 1638'de denize açılabildiler. 5 Nisanda, Milos'tan kaçışlarının üstünden neredeyse tam bir yıl geçmişken, Maria ve kızları nihayet Korfu'ya döndüler.[166]

İstanbul'da yeniden rahat bir nefes alan *Bailo* Contarini son bir rapor hazırlayarak meseleye nokta koydu. Kadınlar "hem bedenlerini özgür kılan hem de ruhlarını özgür kılmalarını sağlayacak yolu temin eden Venedik Cumhuriyeti'nin refahı için muazzam bir dua etme gereği içindeydiler."[167] Tabii, bu sadece kısmen doğruydu. Margherita, Anna, ve Catterina, yeni hayatları için en az Venedik kadar annelerine de minnet borçluydu. Belgeler ayrıntıları vermese de, devasa Korfu kalesinde bulunan topun altındaki limana girerlerken, ailesini bir arada tutmak ve kızlarını "imansızlık kusmuğu"ndan[168] kurtarmak için akıllıca attığı adımların sonuca ulaşmasından ötürü, Maria'nın iç rahatlamasıyla karışık bir tatmin anı yaşadığını hayal edebiliriz.[169]

---

166 *It VII* 1085 (8522), cc. 191v–192r, 12 Aralık 1637; *It VII* 1085 (8522), cc. 198r–v, 9 Ocak 1637 (MV); *SDC*, b. 118, c. 709v, 12 Aralık 1637; *PTM*, b. 1192, 17 Mart 1638; *PTM*, b. 1192, 5 Nisan 1638; *PTM*, b. 792, 12 Ocak 1637 (MV); *SDelC*, r. 24, c. 99v, 29 Aralık 1637; *SDelC*, r. 24, cc. 61v–62r, 23 Eylül 1637.

167 *SDC*, b. 118, cc. 648r–649v, 14 Nov 1637; *PTM*, b. 1192, 6 Kasım 1637.

168 Burada İncil'e gönderme yapılıyor: "Köpek kendi kusmuğuna döner" Petrus 2:22—çn.

169 *CMarP*, b. 5, c. 11.

Sonuç

Bu sayfalarda sunulan yaşam özetleri, en temel düzeyde, basit birer hikâye işlevi görüyor. Eğer başarılı olduysam, uzak, fakat ümit ederim ki bütünüyle yabancı olmayan bir geçmişi aydınlatan akıcı hikâyeler. Kitapta geleneksel tarihsel monografi yaklaşımını benimsemektense, kadınların deneyimlerini öne çıkararak kendi savlarımı ve çözümlemelerimi daha dolaylı geliştirmeyi tercih ettim. Her ne kadar anlatı her zaman bir savı aktarmak için en iyi araç olmasa da, buradaki "zengin anlatılar" vesilesiyle erken modern Akdeniz'in kültürel dünyasını daha kapsamlı anlamamızı sağlayacak yapılara ve zihniyetlere temas etmeye çalıştım.[1]

Kitabın kahramanlarının kadınlar olduğu aşikâr: Beatrice/Fatma Michiel, Elena/Suor Deodata Civalelli, Mihale/Catterina Şatoroviç ve Maria Gozzadini ile kızları Ayşe/Margherita, Emine/Anna ve Hatice/Catterina. Ancak, pek çok açıdan, bizzat Akdeniz bütün hikâyelerde başlı başına bir karakter; denizin "akışkan tabiatı" ve üzerindeki adaların, yarımadaların ve kıyıların kuru topraklarından oluşan arka plan hikâyelerin gelişiminde merkezi bir rol oynuyor.

Akdeniz üzerine çalışan bir akademisyenin eseri olarak, elinizdeki kitap engin tarihsel bilgi ve içerdiği hayal gücü açısından yirminci yüzyılda yayımlanmış en zengin kitaplardan Fernand Braudel'in *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*'ndan,[2] Peregrine Horden ve Nicholas Purcell'in aynı ağırlıkta olup daha yakın bir zamanda yayımlanan ve Braudel'inki kadar önem taşıyan hacimli çalışması *The Corrup-*

---

1 Burke, "History of Events and the Revival of Narrative," 240–42.

2 Braduel, F. (1993) *2. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

ting Sea: A Study of Mediterranean History'ye giden uzun bir tarihyazımı geleneğinin içine giriyor. Son derece kapsamlı ve binlerce yıllık bir süreci göz önünde bulunduran disiplinlerarası yaklaşımlarıyla bu etkili kitaplar, her şeyden önce tarif edilmesi zor bir konuyu ele alarak Akdeniz'in bütünlüğünü sorguluyor—acaba deniz ve üzerindeki sınırlar analitik bir bütün işlevi mi görüyor ve eğer öyleyse çeşitlilik gösteren bu bölgeyi birleştiren ve incelenmesini meşru kılan unsurlar neler? Bu tutku dolu, "Olympia tanrılarına yaraşır" tarihyazımı manifestolarının ardından, akademisyenler genellikle Akdeniz'e *dair* olmaktan çok Akdeniz'de *geçen* çok daha mütevazı hikâyeler kaleme aldılar. Bütün bu uğraşlar belirli bir bölgeyi, şehri ya da başlığı dar bir süzgeçten geçiriyor ve daha geniş bir konu olan Akdeniz'in bütünlüğünü nadiren irdeliyor.[3] Birbirlerine olan yakınlıklarına rağmen, Akdeniz'in araştırılmasına yönelik bu iki yaklaşımın—Akdeniz'e *dair* ve Akdeniz'in *içinde* geçen hikâyeler—birbirleri üzerindeki etkileri genelde sınırlı kalmıştır.

Burada bir yandan mikro ölçekte yerel olanın üzerine odaklanırken bir yandan da olayları daha geniş, makro ölçekte bir Akdeniz bağlamı içine yerleştirerek bu iki tarihyazımı akımını bir araya getirmeye çalıştım. İçindeki hikâyelerin Venedik'ten İstanbul'a, Balkanlardan Ege'ye; yapılan bazı atıf ve karşılaştırmaların Romanya, Fransa, İspanya ve Kuzey Afrika'ya uzandığı düşünüldüğünde kitap coğrafi açıdan Akdenizlidir. Akdeniz'in birliği tartışmasına açıkça değinmese de, barındırdığı müthiş çeşitlilik ve karmaşıklığa rağmen müştereklikIerin Akdeniz'i analiz için kullanışlı bir araç haline getirdiği görüşünü temel varsayımlarından biri olarak kullandığı için de Akdenizli sayılabilir. Şahsen Akdeniz'i, milli tarihyazımının ayırt edici özelliği olabilen dar bir *campanilismo*nun[4] ötesine geçmemize, çoğu zaman İslama ve Hıristiyanlığa dair algılarımızı çarpıtan dinsel ötekiliğin fazla abartılışının üstesinden gelmemize ve onun yerine daha birbirine bağlı, çokyüzlü ve karmaşık bir Akdeniz

3 Abulafia, "What Is the Mediterranean," 9–13; Abulafia, "Mediterraneans," 64; Kamen, "Strategies of Survival," 206.

4 İtalyanca *campanile*, yani çan kulesi kelimesinden türeyen terim, kısıtlı bir alanı kapsayan dar bir bakış açısına işaret eder—çn.

dünyasını fark etmemize imkân sağlayan "bir etkileşim, karşılaşma ve değiş tokuş sahası" olarak görüyorum.[5] Kültürlerötesi ve dinlerötesi bağlamda toplumsal cinsiyet meselesini mercek altına alan bu hikâyeler, Akdenizli kadınların araştırma konusu olarak pek ilgi görmemiş hayatlarına vakıf olmamızı, hatta daha bile ileri giderek erken modern Akdeniz'in genel anlamda nasıl bir yer olduğuna ve denizin insanların tecrübelerini nasıl şekillendirdiğine dair fikir edinmemizi sağlıyor.

Dolayısıyla, en temel düzeyde, bu anlatılar Akdenizli kadınlarla özel olarak ilgilenmekle telafi edici bir rol üstlenmiş oluyor: Dalmaçya'daki Venedik-Osmanlı sınırının iki tarafında iki genç kız, Osmanlıların hâkimiyeti altındaki bir Rum adasından kaçıp Venedik'in hâkimiyeti altındaki bir başka adaya gitmek isteyen Hıristiyan bir anne ve Müslüman kızları ve son olarak saray-ı hümayunun koridorlarında ilerleyen Venedikli bir anne ve eş. Hikâyeler, bizim için anahatlarıyla bilinmezliğini koruyan yaşlı ve genç, Müslüman ve Hıristiyan kadınlara ait. "Sıradan kadınlar" değiller; fakat kraliçe, azize, büyük edebi ya da sanatsal şahsiyetler veya mühim erkeklerin eşleri ya da anneleri gibi "muhterem kadınlar" olmadıkları da ortada. Daha ziyade, çoğu Akdenizli kadın gibi, genel olarak müstesna olmayan, görünmez, zamanla unutulmuş kadınlar.[6] "Silinip gitmiş" hayatları, kısmen kadınların genellikle "sistematik olarak resmi kayıtlar dışında bırakılmış" olmalarının bir sonucu; hele ara bölgelerde yaşamış kadınlar üzerine çalışıyorsanız bu zorluk daha da büyük bir engel olarak karşınıza çıkıyor.[7] Bu unutulup gitmiş hayatları yeniden inşa etmeye yarayan kaynakların bulunması çok zor; bu kadınların hikâyelerini yeniden inşa etmek için bölgenin dört bir yanına dağılmış haldeki arşivleri taramak, hem Akdeniz tarihyazımıyla hem de muhtelif milli tarih literatürüyle haşır neşir olmak, ayrıca Akdeniz'in Babil'i aratmayan dil çeşitliliğiyle başa çıkabilmek gerekiyor. Sosyal sermayeleri sayesinde politik ve dini kurumların ilgisine mazhar olup arşivlerde bir

5 Burke, "Civilizations and Frontiers," 136; Burke, "Passing through Three Crises," 99.

6 Davis, "Women's History," 83.

7 Colley, *The Ordeal of Elizabeth Marsh,* 291; Scott, "The Problem of Invisibility," 5.

parça yer alma talihine erişmemiş olsalardı, bu kadınlar hakkında da, tıpkı pek çokları gibi, hiçbir bilgimiz olmayacaktı. Bu haliyle bile, üç vakada da düş kırıklığı yaratan eksik noktalar varlığını koruyor ve bugüne ulaşan belgelerin cevabını vermemize imkân tanımadığı sorular yanıtlarını bekliyor.

Bu nedenle kitaptaki hikâyeler azımsanmayacak bir öneme sahip, çünkü haklarında görece çok az bilgiye sahip olduğumuz Akdenizli kadınların hayatlarını günışığına çıkarıyor. Akdeniz çalışmaları son yıllarda büyük gelişme kaydetmiş olsa da, toplumsal cinsiyet özelinde, özellikle de Atlantik dünyasının zengin literatürüyle karşılaştırıldığında, yetersizliğini koruyor.[8] Toplumsal cinsiyet üzerine Venedik, İber Yarımadası, Balkanlar, Osmanlı İmparatorluğu gibi belirli bölgelere odaklanan çalışmalar da bol, fakat daha geniş Akdeniz bağlamında hemen hiçbir çalışma yok.[9] Mütevazı bir kapsamı olsa da, elinizdeki kitap toplumsal cinsiyet konusunu Akdeniz'i temel alarak temsil etme yönünde bir ilk çabayı temsil ediyor. Bütün hayat hikâyeleri kendine özgü ayrıntılarla yeniden yaratıldıktan sonra daha geniş bir Akdeniz bağlamı içine yerleştirildi. Bu geniş açı yaklaşımı sayesinde yakalanan perspektif, Akdeniz'de toplumsal cinsiyete dair tarihyazımsal boşluğu doldurmaya katkı sağlamakla kalmıyor, dahası, çok dar bir noktaya odaklanıldığında anlaşılması güç hale gelebilecek zengin ve yeni fikirlere gebe görüntüleri de açığa çıkarıyor. Akdeniz'in dört bir yanında yaşamış bu kadınların hayatlarına detaylıca ve karşılaştırarak baktığımızda, evlilik, boşanma, annelik, çocukluk, aktörlük, ataerki, namus, dini kimlik, gerçek hissiyatını gizlemek durumunda kalma, dininden dönme ve sınırları kendi menfaati için kullanma deneyimlerinin pek çok benzerlik gösterdiğini görürüz. Bu müşterek bileşenler, Akdeniz ve üzerinde yaşayan kadınlara dair, bölgeyi uzlaşması imkânsızmış gibi görünen karşıt bloklara ayırmak

---

8 See Twinam, "Women and Gender in Colonial Latin America," 187–237; Benjamin, *The Atlantic World,* 420–64.

9 Hurlburt, "Columbus' Sister." Akdeniz bağlamında toplumsal cinsiyet meselesini ele alan bir yaklaşım denemesi sadece Sperling ve Wray tarafından yapıldı, *Across the Religious Divide: Women, Property, and Law in the Wider Mediterranean (ca. 1300–1800).* yakın zamanda çıkan bu yenilikçi derleme, kadınların deneyimlerinin sadece küçük bir parçasını ele alıyor: drahoma ve veraset.

için fazlasıyla kolay bir biçimde konan kesin sınırları aşan daha katmanlı ve akışkan bir anlayışa gereksinim duyulduğunu düşündürtüyor.

Akdeniz'deki adaların ve yarımadaların fiziki alanı, alabildiğine uzanan kıyı şeritleri ve iç kesimleri, kara ve su yolları, her bir kadının deneyimi açısından önemli bir rol oynuyor. Braudel, Akdeniz'i "düzenli ve gelişigüzel bağlantılardan oluşan muazzam bir ağ" olarak tasvir etmişti,[10] bu duruşu Horden ve Purcell de benimseyerek "görece daha kolay olan deniz yolu irtibatıyla" bağlantılı olma halini bölgenin bütünlüğü açısından vazgeçilmez bir bileşen addederek tanımı daha etraflıca dile getirdiler.[11] Bu bağlantılılık beraberinde kaçınılmaz bir biçimde hareketliliği getirmişti; "insanların hiç durmadan dolaşım halinde olması," Akdeniz yaşamının tanımlayıcı niteliklerinden biriydi.[12] Bu bağlılık ve hareket halindelik, tecrit ve ayrılığın değil; "yaygın biçimde paylaşılan tutum ve değerler" kültürünün şekillendirdiği bir Akdeniz yaratmıştı. Bu bulgu, dini ve politik sınırları çizen, birbirinin ezeli rakibi olan büyük medeniyetlerin mücadele alanı olan denize dair geleneksel bakışın yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılıyor.[13] Sınırlar önceleri zihinlerde ikili bir kültürel ayrılık mekânı görünümü uyandırıyorken, son zamanlarda yapılan çalışmalar bu bölgelerin kültürel irtibatın sürdüğü, ortak bir noktada buluşulan melez kuşaklar olduğunu, salt çatışma ve ayrılığın, dolayısıyla asimilasyon veya uzlaşmanın hüküm sürdüğü yerler olamayacak denli karmaşık olduğunu vurgulamaktadır.[14] Bu yeni Akdeniz, "sınırlarında bariyerler değil karşılıklı etkileşim olan", "hudutsuz", "merkezsiz" bir "geçiş mekânı"dır.[15]

---

10 Braudel, *Mediterranean,* 1:276–77.

11 Horden and Purcell, *The Corrupting Sea,* 5; Horden and Purcell, "The Mediterranean," 733–39; Horden and Purcell, "Four Years of Corruption," 356–64; Morris, "Mediterraneanization," 32, 37–38; Brummett, "Visions of the Mediterranean," 35, 38.

12 Subrahmanyam, *Mughals and Franks,* 213; Molho, "Review of *The Corrupting Sea,*" 490; Purcell, "The Boundless Sea," 20–21.

13 Morris, "Mediterraneanization," 37–38.

14 Edwards, *Families and Frontiers,* 4–5; Power, "Frontiers," 2–3, 20.

15 Purcell, "The Boundless Sea," 20–22; Faroqhi, *Subjects of the Sultan,* 279–80.

Böyle olduğu, çelişkilerle dolu Akdeniz bakışını, yalnızca sanat, mimari ve kartografiden mutfak, bilim ve askeri teknolojilerdeki değil, toplumsal pratikler ve toplumsal cinsiyete, namusa ve dine yönelik yaygın kültürel tutumlarda da "ortak örüntüler"in mevcut olduğu bir Akdeniz bakışıyla değiştiren—ya da daha doğrusu bu bakışla destekleyen—"post-Oryantalist akademisyenler"in çalışmalarında da açıkça görülmektedir. Öne çıkan bu yeni bakış "erken modern Akdeniz'de keskin dini ve kültürel sınırlar olduğunu kabul eden Oryantalist anlayış"ın temellerini güçlü bir şekilde sarsmıştır.[16]

Akdeniz'deki dinlerarası uzamın belli belirsiz ve geçirgen sınırları kitapta ele alınan kadınların deneyimlerinde de açıkça görülmektedir; dini kimlikleri ve pratikleri değişkendi, çeşitlilik gösteriyordu ve özgündü, fakat aynı zamanda müşterek ve umumiydi. Akdeniz'de "dinin mutlaklığı" genellikle çok zayıftı, Carlo Ginzburg'un meşhur değirmencisi Menocchio'nun dile getirdiği "Yüce Tanrı Kutsal Ruh'u herkese vermiştir, Hıristiyanlara da, sapkınlara da, Türklere de, Yahudilere de; onun gözünde hepsi değerlidir, hepsinin ruhu da aynı şekilde kurtulur"[17] görüşü yaygındı.[18] Politik ve dini merkezlerin çok uzağında meydana gelen bu tipik "uç" hadisede, inanç büyük bir değişkenlik ve belirsizlik göstermişti; bu da dindar elitlerin genellikle azımsanmayacak bir kaygıya kapılmasına sebep olmaktaydı.[19] Bu ortamda toplumsal ve bireysel dini kimlikleri tanımlayan ve belli eden teolojiden ziyade pratiklerdi.[20] Siyasi otoriteler, engizisyonlar ya da müftülükler ortodoksluk limitlerini belirleyip dav-

---

16 Krstić, "Illuminated by the Light of Islam," 38–39; Burke, "Civilizations and Frontiers," 137; Bulliet, *The Case for Islamo-Christian Civilization,* 32; Ortega, "Pleading for Help," 333.

17 Carlo Ginzburg, *Peynir ve Kurtlar— Bir 16. Yüzyıl Değirmencisinin Evreni*, Metis Yayınları, çeviren: Ayşen Gür, sayfa 39.

18 Ginzburg, *The Cheese and the Worms,* 49–51; Schwartz, *All Can Be Saved,* 1–9; Ibarra, "Reflexiones sobre la conversión al Islam," 195; Martin, *Venice's Hidden Enemies,* 28.

19 Bulliett, *Islam: The View from the Edge;* Bulliet, *The Case for Islamo-Christian Civilization,* 138–46.

20 Kamen, "Strategies of Survival," 214–20.

ranışlara, kıyafetlere, yemeklere ve sosyal adetlere ilişkin sabit, değişmez sınırlar çizmeye çalışmış olabilir, ama gerçekte bu sınırlar geçirgendi ve her yöne çekilebiliyorlardı.

Akdeniz'deki bağlantılılık, kitapta konu edilen kadınların hepsinin hayatında asli bir rol oynamıştır. İkamet ettikleri deniz, adına "yakın ayrılık" diyebileceğimiz "görece yakınlık [...] fakat aynı zamanda net bir ayrılık" teşkil eden benzersiz bir coğrafi bağlam doğurmuştur.[21] Diğer bir deyişle deniz, hem üzerindeki unsurları birleştirip hem ayırmakla, fiziki ve psikolojik göçü hem hayal etmeyi hem de gerçekleştirmeyi mümkün kılan aşina bir yabancılık yaratmıştır. Denizin üzerindeki fiziki, politik ve kültürel hudutların hepsi, sınırların ötesine geçmek isteyen kadınların harekete geçmek ve hayatlarını yeniden düzenlemek için normalde ellerinde kısıtlı güçlerin olduğu şartlarından kurtulmada kullanabilecekleri birer dayanak noktası işlevi görüyordu.

Catterina Şatoroviç'in kaçışı neredeyse belli belirsiz bir hudutun öbür yanına elini kolunu sallayarak yürümekten ibaretti; üstelik dil, kültür ve öteki tarafta karşısına çıkan insanların hepsi tamamıyla tanıdıktı. Ege ve İon denizlerindeki adalarda mekik dokuyan Maria ve kızları da aynı şekilde tanıdık kültürel mekânlarla karşılaştı. Fatma'nın kaçışı çok daha ileriye atılmış bir adımdı, fakat o da Osmanlı başkentindeki fevkalade çeşitliliğin içinde Venedik topraklarından gelmiş dönmelerin ve göçmenlerin arasında aşinalık buldu ve kabul gördü. Bu kadınların sınırlararası hareket etmek yoluyla failliklerini ortaya koymaları için seyahat edebilme ve bir sınırın ötesinde, bir dağın ardında ya da bir başka adada karşılaşılabilecek şeyleri anlayabileceğini, hatta burada yolunu bulabileceğini düşünebilme kabiliyeti elzemdi.

Kadınların fail olduklarını ve kendi hayatları üzerinde Stephen Greenblatt'ın "şekillendirici güç" olarak tasvir ettiği gücü kullandıklarını söylemek kuşkusuz ne yeni bir şey ne de bambaşka bir anlayışa vesile oluyor.[22] Braudel ve pek çoklarının öncülük ettiği yapısalcı görüşlerden azımsanmayacak denli etkilenen faillik kavramı, yirminci yüzyılın ikinci

21 Abulafia, "What Is the Mediterranean," 26.

22 Greenblatt, *Renaissance Self-Fashioning,* 256.

yarısında toplumsal tarihin yükselmesinden bu yana hararetli bir biçimde tartışılmakta. Failliğe ilişkin meselelerden bir nebze doygunluk duyan kimi akademisyenler kavramın belirsizliğine ilişkin tereddütlerini dile getirmiş ve haklı olarak bu belirsizliğin modern öncesi dünyada "seçeneksizliğin ne denli yaygın olduğu"nu ve doğaları gereği gündelik hayatta hemen seçilebilen—ve özellikle kadınlar üzerindeki—sayısız kısıtlamaları muğlaklaştırabileceğini ifade etmişlerdir.[23] Bu kesinlikle önemli bir düzelti, ben de metin boyunca bu kusurlara değinmeye özen gösterdim, ancak erken modern dönemde yaşamış kadınların deneyimlerini faillikle ilişkili meselelere, özellikle de henüz gelişmemiş Akdeniz toplumsal cinsiyet çalışmaları alanı dahilinde, başvurmadan açıklığa kavuşturabileceğimize ve anlayabileceğimize kani değilim.

Geçtiğimiz birkaç on yıl boyunca tarih alanındaki araştırmalar erken modern dönemde farklı farklı mekânlarda yaşamış kadınların failliklerinin kapsamına ve araçlarına dair zengin ve kapsamlı bir literatür üretti.[24] Elinizdeki araştırma, kadınların ev ve aile; dini mezhepler ve kurumlar; mahkeme salonları ve iktidar kanalları; pazar yeri ve taşra; sanat, müzik ve edebiyat alanları içinde yaşadıkları deneyimlerin ve üstlendikleri rollerin ne denli uçsuz bucaksız ve karmaşık bir mahiyeti olduğunu ortaya koyuyor. Böylesine zengin ve çeşitlilik gösteren bir literatürü özetlemek mümkün değilse de, araştırmacılar, karşılarında bitmek tükenmek bilmezmiş gibi görünen toplumsal, kültürel, dini ve politik engeller olmasına rağmen, erken modern dönemde yaşayan kadınların önünde "geniş bir hareket alanı" olduğunda ve "kendi kaderlerinin etkin failleri" olduklarında neredeyse istisnasız bir biçimde hemfikir.[25] Burada anlatılan kadınların hikâyeleri, Akdeniz'deki sınırların kesişim noktasındaki kadınların yaptığı seçimlere, kurulu düzeni altüst etmek için ellerinde ne gibi yöntemler

23 Dayton, "Rethinking Agency, Recovering Voices," 827 n.1, 842–43; Johnson, "On Agency," 113–16; Scully, "Marriage or a Career," 857.

24 Aktörlük üzerine son derece geniş bir literatür mevcut. Başlangıç noktası için bkz. Hurlburt, "Columbus' Sister," ve Seeff ve Hartman, *Structures and Subjectivities.*

25 Zilfi, "Introduction," 5; Scully, "Marriage or a Career," 857.

bulunduğuna ve bunları kaçma, kendilerini savunma ve koz niyetine kullanma biçimlerine ışık tutarak bu söyleme katkıda bulunuyor.

Fatma'nın başından geçenler, erken modern dönem için çok olağan sayılan birtakım koşullar altındaki bir kadının hikâyesidir: annelik, dulluk ve mutsuz bir evliliğin içine kısılıp kalmışlık. Ancak Fatma, içinde bulunduğu duruma tam da Akdeniz'e özgü bir tepkiyle karşılık verdi. Öncelikle, Venedik ve Osmanlı imparatorlukları arasındaki politik ve dini sınırları ikinci kocasıyla arasındaki sorunlu ilişkiden kurtulmak için kullandı. Ardından dinini değiştirdi ve üçüncü evliliğini bir Osmanlı yetkilisiyle yaptı, bu sayede Osmanlı iktidarının merkezi olan harem-i hümayuna girme hakkı elde etmekle kalmayıp statüsünü, zenginliğini ve nüfuzunu da hatırı sayılır ölçüde artırdı. Son olarak, yeni konumunu hem kendine hem de Venedik'te bıraktığı iki oğluna menfaat sağlamak için koz olarak kullandı. Bazı açılardan, Fatma'nınki tipik bir dönme hikâyesi olarak görülebilir: Teolojik değil, gayet pragmatik bir biçimde ekonomik ve toplumsal nedenlerle "Türk olan" ve görünüşte İslamı benimseyerek "inancına sırtını dönen" bir Hıristiyandı.[26] Ancak onun hikâyesini benzersiz kılan iki özellik var.

Öncelikle, 1500 ila 1650 yılları dininden dönenlerin altın çağıydı; sayılarının yüz binlere ulaştığı tahmin ediliyor ve bu, "kaygıyla karışık büyük bir merakı cezbeden sansasyonel bir konu"ydu.[27] Buna rağmen, dönme kadınlarla ilgili neredeyse hiçbir şey yazılmamıştır.[28] Bunun nedeni, kısmen, dönmelikle ilgili araştırmaların neredeyse tamamının, ağırlıklı olarak erkeklerin yer aldığı engizisyon belgelerine dayanıyor olması.[29] Bu kaynaklarda kadın dönmeler çok daha seyrek su yüzüne çıkıyor; bunun

26 Politi, *Dittionario toscano*, 667; *Le dictionnaire de l'Académie françoise*, 2:122; Bailey, *Universal Etymological English Dictionary*, s.y.

27 Rostagno, *Mi faccio turco*, 27; Scaraffia, *Rinnegati*, 8; Bennassar, "Conversion ou reniement," 1349–50.

28 Vitkus, "Early Modern Orientalism," 215; Shatzmiller, "Marriage, Family, and the Faith," 235, 260.

29 Bkz. Bennassar ve Bennassar'ın klasik yapıtı, *Les chrétiens d'Allah;* also Rostagno, *Mi faccio turco;* Scaraffia, *Rinnegati;* ve Clissold, "Christian Renegades and Barbary Corsairs."

nedeni de kısmen, ikna olmamıza yetecek kadar çok belgelendiğinden, kadınlardan çok daha fazla erkeğin dinini değiştirmiş olması. Ancak, kadınların nüfusuna geçirildiği topraklarda çocukları ve kocasıyla olan bağlarından dolayı, doğdukları dine dönmeye daha az eğilimli olmaları ya da bunun için imkânlarının daha kısıtlı olmasından dolayı ve ayrıca kültürel baskılar ve tutumlar kadınların evlerini terk etmelerini de geri dönmelerini de erkeklere nazaran daha zor kıldığından—ancak gördüğümüz gibi imkânsız değildi—bu dengesizlikte toplumsal cinsiyetin rolü büyüktü. Dolayısıyla erkeklerin kaçması (ya da yakalanması) mantık olarak kadınlara kıyasla daha olağan ve aleniydi.[30] Ayrıca, kadın dönmelerin doğdukları cemaatlere yeniden karışması daha kolaydı, çünkü İslamı (ve nadiren de olsa Yahudiliği) benimseyen erkeklerin sünnet olması gibi dönme olduklarını ele veren herhangi bir harici işaret taşımıyorlardı.[31] Daha az sayıda kadın dönme olduğundan ve doğdukları dini cemaate dönenlerin sayısı daha da az olduğundan, bu kadınların deneyimleri, Hıristiyan cemaate yeniden kabul edilmek isteyen dönmelere ilk muamelede bulunan engizisyona ait kayıtlarda nadiren yer alıyordu. Eğer sırf bu kaynaklara dayanacak olursak, evlerini, ailelerini ve dinlerini temelli terk etmiş kadınların hayatları hakkında asla bir fikir edinemeyiz. Bu nedenle, dönme kadınların hayatlarını gün ışığına çıkarmanın en zorlu yanlarından biri, uygun belgesel kaynaklara ulaşmaktır. Burada aktarılan hikâyeler engizisyon kaynaklarından değil, çok çeşitli diplomatik, politik, dini belgelerden, noterliğe ait ve tarihi kayıtlardan geliyor; hatta, zaman zaman mektup ve beyanname suretleri gibi "ilk ağızdan anlatı" biçimlerinin yer aldığı nadir belgelerden bilfiil kadınların kendi sesleri süzülerek ulaşıyor.

Dolayısıyla, en temel düzeyde, Fatma kadın dönmelerin genellikle görmezden gelinen deneyimlerini derlememiz için bize yardımcı oluyor. Fatma'nın hikâyesi aynı zamanda toplumsal cinsiyetin dönmelerin din

30 Wiesner-Hanks, "Women's Response to the Reformation," 166–67; Bennassar, "Conversions, esclavage, et commerce des femmes," 102.

31 Baer, *Honored by the Glory of Islam,* 189–92; Woodberry, "Conversion in Islam," 22.

değiştirme sebeplerinde nasıl bir rolü olduğunu da gösteriyor. Erkeklerin dönme sebepleri çeşitli ve karmaşık olsa da, genellikle daha fazla toplumsal hareket kabiliyeti ve finansal kazanç umuduyla bu yola başvuruyorlardı ve Osmanlı dünyasında bunları elde etmenin daha kolay olduğuna dair yaygın bir algı mevcuttu. Dinlerini değiştirmelerinin bir başka sebebi de, bunu memleketlerinde karşılaştıkları toplumsal, politik ve ekonomik zorluklardan kaçmanın bir vasıtası olarak görmeleriydi.[32] Tam aksine, Fatma'yı din değiştirmeye iten şartlar, araştırmacıların farazi olarak başka mekânlarda yaşayan kadınlar arasında tespit ettiği örüntülerle örtüşüyor.[33] Bunlar genellikle karmaşık ailevi meselelere odaklıydı—eli sıkı ya da ihmalkâr kocalar, mutsuz bir evliliği feshetmenin imkânsızlığı, kızlarını istemedikleri kimselerle evlenmeye zorlayan ya da kaygılarıyla sıkan anne babalar gibi. Şüphesiz ki bunlar sadece kadınlara özgü meseleler değildi; Fatma vakasının gösterdiği üzere sosyoekonomik ve politik meseleler, sadece erkeklerin din değiştirmesinde rol oynamıyordu. Din değiştirmek karmaşık ve çok bileşenliydi; bu kararı almada iç içe geçmiş pek çok unsurun etkisi vardı. Kadınların tarihi salt aile tarihiyle denk olmasa da, çoğu kadının hayatında yer alan kültürel ve biyolojik gerçeklikler evle ilgili meselelerin—evlilik, boşanma, drahoma, çocuk yetiştirme—bu vakaların her birinde kilit bir rol oynamasına neden olmakta.[34]

Fatma'nın hikâyesindeki pek çok tema, Maria Gozzadini ve üç kızının başından geçenlerde de aynen akseder. Hakkında daha az bilgiye sahip olduğumuz bir süreç olan Müslüman kadınların irtidadıyla ilgili ayrıntılı bilgiler verdiği, farklı dinlere mensup kimselerin evlenmesi ve bu evliliğin Akdeniz'in aile yapısına olan etkisini ortaya koyduğundan bilhassa farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Miloslu kadınlar için Rum

32 Scaraffia, *Rinnegati,* 4–5; Bennassar ve Bennassar, *Les chrétiens d'Allah,* 228–50; Bennassar, "Conversion ou reniement," 1363–64.

33 Kıyaslamalar için bkz. Shatzmiller, "Marriage, Family, and the Faith," 255; Greene, *A Shared World,* 93–94; Baer, "Islamic Conversion Narratives of Women," 426–27; Povero, *Missioni in terra di frontiera,* 161–62, 303–4; Siebenhüner, "Conversion, Mobility, and the Roman Inquisition."

34 Wiesner-Hanks, *Gender, Church, and State,* 3, 6; Kessler-Harris, "What Is Gender History Now," 101–2.

adalarının akışkan sınırları birer kaçış koridoru vazifesi görüyordu; evlilik ve manastır kurumları memleketlerine geri dönmelerini engelleyen birer kale duvarıydı. Maria'nın hikâyesinde su yüzüne çıkan toplumsal cinsiyet ve namus kesişiminin diğer hikâyelerle de bağlantısı var. Erkek egemen politik kurumların vesayetçi tutumu kadınları (ve çocukları) kırılgan ve zayıf, dolayısıyla din değiştirmeye daha meyilli addediyordu. Din ve şeref, Venedik'in hükümran elitlerinin Maria ve kızlarının (ayrıca Catterina Şatoroviç ile Deodata'nın da) kırılgan olduğunu düşündükleri inançlarını korumalarını gerektiriyordu; bunun karşılığında ciddi bir politik bedel ödemeleri söz konusu olsa dahi. Kızların derhal evlenmesi, Maria'nın da manastıra kapanması, kurumsal müzakereleri etkilemek ve eski kocaya ve eve dönmemek için kadınların, yetkililerin üzerlerinde hissettikleri bu şeref yüküyle kasten oynadıklarını göstermektedir. Toplumsal tutumlar ve yapılar kadınları madun kılıyorsa, kadınlar da toplumsal cinsiyet yapılarını kendilerine fayda sağlayacak biçimlerde altüst etmek ve eğip bükmek için belirli bir güç kullanabiliyorlardı.[35]

Biri Zaralı soylu bir ailenin Hıristiyan kızı, diğeri bir Osmanlı yetkilisinin Müslüman kızı olan Deodata ve Catterina Şatoroviç vakalarında da iki genç kadın Dalmaçya'nın dini ve politik sınırlarının farklı taraflarındaydı, fakat yine benzer koşullarla karşı karşıyaydı ve ikisi de geleceklerini kendi elleriyle şekillendirebilmek için benzer yollara başvurdu. İkisi de Venedik-Osmanlı sınırını istemedikleri bir evlilik yapma tehdidinden kurtulmak için bir vasıta olarak kullandı; nihayetinde ikisi de ailelerinin üzerlerinde yeniden hak iddia etme girişimlerini savuşturmak ve ayrıca her ne kadar karşılığında elde edecekleri ciddi politik avantajlar olsa da, koruma altına aldıkları kızları teslim edip ruhani bir tehlikeye atmayı gururlarına yediremeyen Venedikli hamilerini onları manastırda tutmaya mecbur bırakmak için aynı dini kurumun, Casa delle Zitelle'nin duvarlarından faydalandılar. Bu iki vaka aileler ve evlatları arasında genellikle uzlaşılması imkânsız istek ve arzuların nasıl müzakere edildiğini gösteriyor ve hem Müslüman hem de Hıristiyan kızların içinde yaşadıkları kültürün yapıları ve kısıtlamaları içinde gencecik hayatlarının akışını kendi ellerine

35 Scott, "Gender," 1072–73; Restall, "He Wished It in Vain," 578–80, 586.

alabilmek için faillik üstlenebildikleri—etkileyici, ancak tamamen ayrıksı ya da emsalsiz olmayan—yollara dair fikir veriyor.

Bütün bu kadınların deneyimleri, özellikle de Fatma ile Gozzadini ailesininki, toplumsal cinsiyetin Akdeniz'in dini kimliğini nasıl şekillendirdiğini göstermektedir. Kadınların özü itibariyle erkeklerden daha dindar ve bu nedenle dönmeye daha dirençli oldukları görüşünün kökleri hem sosyolojik hem tarihsel literatüre uzanır.[36] Mısır'da hem Yahudi hem de Kıpti kadınlar "erkeklere kıyasla" İslamı benimsemeye daha dirençli bulunmuştur.[37] İspanya'da Moriscolar[38] ve Yahudi kadınların geleneği devam ettirmek ve "çocuklarını sosyalleştirmek"teki "annelik rolleri" nedeniyle din değiştirmeye daha dirençli oldukları ileri sürülmüştür.[39] Fransa'da Huguenot'lar,[40] Girit'te ise gizli Hıristiyan cemaatleri içindeki kadınlara da benzer roller atfedilmiştir.[41] Ancak, geç klasik Roma'dan, erken modern Valdocu[42] vadilere başka bağlamlarda araştırma yapan akademisyenler kadınların dinsel değişime açık olduğu, hatta bazı durumlarda erkeklerden bile istekli olduğu tezat durumları ortaya koymuştur.[43] Fransız Reformu'nda kadınların

---

36 De Vaus ve McAllister, "Gender Differences in Religion," 472; Miller ve Hoffman, "Risk and Religion," 63–64; Walter ve Davie, "The Religiosity of Women in the Modern West," 640–41.

37 Shatzmiller, "Marriage, Family, and the Faith," 236–37.

38 İspanya tarihinde inançlarını gizleyerek vazftiz edilmeye razı olan ama ibadetlerini sürdüren Endülüs Müslümanları—çn. Perry, "Contested Identities," 179, 181; Perry, "Behind the Veil," 39–44; Perry, "Moriscas and the Limits of Assimilation," 274–75. Ayrıca bkz. Fournel-Guérin, "La femme morisque en Aragon," 528, 533–34.

39 Meyerson, "Aragonese and Catalan Jewish Converts," 138; Melammed, "Crypto-Jewish Women," 199–200, 208–9. Ayrıca bkz. Foa, "The Marrano's Kitchen," 14–15.

40 16. ve 17. yüzyıllarda Fransa'daki Protestan topluluklar—çn.

41 Bernos, "Conversion ou apostasie," 41; Skendi, "Crypto-Christianity in the Balkan Area," 232.

42 On ikinci yüzyılda Fransa'da ortaya çıkan ve Hz. İsa'nın yoksulluğunu ve sadeliğini örnek alan din hareketi—çn.

43 Stark, *The Rise of Christianity,* 95–128; Povero, *Missioni in terra di frontiera,* 304, 323.

dini hareketlere katılımında belirli bir kalıp tespit edilmemiştir, ayrıca bazı çalışmalar Osmanlı hâkimiyetindeki Akdeniz'de evlilikten kurtulmak için din değiştirmenin yaygın olduğunu ikna edici bir biçimde göstermiştir.[44]

Burada incelenen vakalar, yeni bir dini benimsemeye hem istekli olan hem de cesurca direnen kadınları ele alıyor. Fatma'nın yürümeyen ikinci evliliğinden kurtulmak, kendine ve oğullarına menfaat sağlamak için din değiştirme yoluna gittiği açık. Catterina Şatoroviç, babasının onu istemediği biriyle evlendirmesine göz yummayarak kendi isteğiyle Hıristiyan oldu; Deodata da aynı nedenden ötürü dinini değiştirmemek için direndi. Margherita artık istemediği bir evlilikten kurtulmak için din değiştirme yolunu seçerken, annesi Maria istemediği halde farklı dine mensup bir kocası olmasına rağmen yıllarca dinini değiştirmemek için direndi. Bu kadınlar dini seçimlerini gönüllü olarak ve bile isteye yapmışlardı, araştırmacıların sık sık kadınların başka bir dini benimsemesinde ayırt edici özellik olarak vurguladığı üzere bir kölenin çaresizliği ve mecburiyeti içinde değil.[45] Başka bir deyişle, Akdenizli kadınlar kendi inançları, menfaatleri, korkuları ya da zorunlulukları gereğince din değiştirmeye karşı da koyabilir, bunu tercih de edebilir. Akdenizli kadınların dininden dönmesi tek bir kalıpla açıklanamaz. Çoğu dönme "yepyeni ve net bir dini kimlik" sahibi olmaktan ziyade, "yeni bir dine uyum sağlamak ve eskisini muhafaza etmek" arasında bocalayarak "duygu karmaşası ve gerilim" yaşamıştır. Buradaki din değiştirmeler Hıristiyan geleneğinin Pavlus tarafından yürütülen ilk misyonerlik hareketinden farklıydı; son çalışmaların salt esrik bir hadise olmaktan ziyade "yeni ilişki biçimleri" eklemleyen bir ekonomik, kültürel, sosyal ve politik unsurlar matrisinin etkisi altındaki bağlamsal bir süreç, "bir geçiş" olarak tarif ettiği dönüşüme daha uygun düşüyorlar.[46]

---

44 Roelker, "The Appeal of Calvinism," 402; Davis, *Society and Culture in Early Modern France,* 81; Karant-Nunn, "The Reformation of Women," 180.

45 Bennassar, "Conversions, esclavage, et commerce des femmes," 101–2; Veinstein, "Sur les conversions à l'Islam," 165.

46 Mills ve Grafton, "Introduction," ix–xii; Rambo, *Understanding Religious Conversion,* 5, 7; Coleman, "Continuous Conversion," 17–18; Austin-Broos, "The Anthropology of Conversion," 2, 9; Hefner, "Introduction," 4, 17.

Dini kimliğin işlenebilir ve çok değerli olma özelliği, Fatma ile Maria ve kızlarının, Akdeniz'in dört bir köşesinde görüldüğü üzere, dinini gizli gizli yaşamaya devam etmesinde de açıkça görülmektedir. Politik ve dini elitler, dini ve politik kimliklerin belirsizliği ve geçirgenliğinden rahatsızlık duysalar da, erken modern Akdeniz'de pek çok insan açısından bu alışılmadık, hatta istisnasız sıkıntı veren bir durum değildi. Kitapta ele alınan kadınlar "dinler [...] arasında dengeli" ve kabul edilebilir bir yer bulmuşlardı; tıpkı erken modern dönemin yetkililerinin başını ağrıttıkları gibi, nerede başlayıp nerede bittiği belli olan bir dini homojenlik ve ortodoksluk arayışında olan modern bakış açımıza da meydan okuyorlar.[47] Bu kadınların deneyimleri, kadınların dinselliği hakkındaki köklü genellemelere temkinli yaklaşmamız gerektiğini ortaya koyuyor. Muhtemelen kadınlar din değiştirmeye erkeklere nazaran ne daha az ne daha fazla eğilimliydiler; kendi istekleriyle seçtiler, karşı koydular, ya da bazen zorunda bırakıldılar. "Besbelli daha sofu" oldukları "bir toplumsal kurgu"dan ibaretti ve doğuştan gelen, doğal farklılıklardan ileri gelmiyordu.[48]

Kitaptaki ana temalardan biri de Akdeniz'in ortak ritimleriydi; fakat bunu kabul ederken denizin "son derece karmaşık" karakterini, daha doğrusu "bütünlük içindeki çeşitliliği"ni de atlamamalı veya göz ardı etmemeli.[49] Hikâyelerimiz bu dinsel, kültürel ve politik farklılıklardan bir kısmını aydınlığa kavuşturuyor. Fatma için, Venedik'te boşanmanın zorluğu, bu emelinde muvaffak olabileceği Osmanlı İmparatorluğu'na gidişinin yolunu açmıştı. Diğer taraftan, İslam dünyasının aksine Hıristiyanlıkta kadınlar için dini kurumların varlığı, Catterina Şatoroviç ve Maria Gozzadini'nin istemedikleri ailevi durumlardan kurtulabilmelerinde önemli bir rol oynamıştı. Ayrıca, bu kadınların deneyimlerini daha geniş bir Akdeniz bağlamına yerleştirirken, birbirinden farksız, monolitik bir Akdeniz kadınını göz önüne getirmemekte fayda var. Son derece çeşitlilik

47 Siebenhüner, "Conversion, Mobility, and the Roman Inquisition," 7, 27–29.

48 Crawford, *Women and Religion in England*, 73–97; Eales, *Women in Early Modern England*, 87.

49 Molho, "Review of *The Corrupting Sea*," 488; Abulafia, "What Is the Mediterranean," 18–19, 26; Sperling and Wray, "Introduction," 19.

gösteren bu bölgede kadınların hayatları evlilik durumlarına, toplumsal sınıflarına, ekonomik koşullarına, yeteneklerine, dini mensubiyetlerine, ruhani sınıftan ya da manastırda olmasına, ailevi yapısına ve taşrada veya şehirde yaşıyor olmasına göre değişiyordu.[50]

Böylece son bir noktaya, yani müstesnalık ve temsiliyet meselesine geliyoruz. Carlo Ginzburg'un meşhur *Peynir ve Kurtlar*[51] kitabının önemli bir eleştirisinde, Paola Zambelli "Bir mi, iki mi, üç mü, bin Menocchio mu?" sorusunu yöneltmiştir.[52] Kuşkusuz bu, mikrotarihe yönelik bir eleştiridir— "istisnai bir bilgiye dayalı paradigmayı" nereye kadar "detaylandırabiliriz"?[53] Aynı soruyu bu kitaba da yöneltebiliriz: "Bir mi, iki mi, üç mü, bin Fatma mı?" Tarihçiler savlarını çeşitli örneklerle desteklemeyi ve nirengi yapmayı tercih eder; fakat geçmişteki değişiklikler, kültürel ve kurumsal tutumlar ve mecburiyetler ya da arşivlemedeki yetersizlikler bizleri "tek bir tanık"la sınırlı bırakabilir.[54] Erken modern Akdeniz üzerine çalışan her tarihçi bu zorluklarla karşı karşıya kalabilir, özellikle de kadınların hikâyelerini anlatmak söz konusuysa. Bu engeller görmezden gelmeyi haklı çıkarmaz, fakat normalde öğrenme imkânı bulamayacağımız tek tük özgün hikâyeyi anlatma çabasının değerini de düşürmez. Aslında, mikrobiyografik hikâyeler dar bir noktaya odaklandığından, panoramik toplumsal bir bakış açısından incelendiğinde seçilmesi mümkün olmayan zaman ve mekân özelliklerinin günışığına çıkması mümkün olabilir. İkisi de gerekli olmakla birlikte, bir arada bakıldığında minik ayrıntılar ve kalın fırça darbeleri çok ilginç ve çok daha bütünlüklü bir resim betimleyebiliyor.

Fatma, Deodata, Catterina Şatoroviç ve Maria vakalarının "müstesna normal"i temsil ettiği kanısındayım.[55] Deneyimleri, kuşkusuz merak uyan-

---

50 Wiesner-Hanks, *Gender, Church, and State*, 7; Chojnacki, "Comment: Blurring Genders," 747; Bock, "Women's History and Gender History," 8.

51 Ginzburg, C. (2011) *Peynir ve Kurtlar: Bir 16. Yüzyıl Değirmencisinin Evreni*, çev. Ayşen Gür. İstanbul: Metis Yayınları.

52 Zambelli, "Uno, due, tre, mille Menocchio."

53 Levi, "On Microhistory," 109.

54 Ginzburg, "Just One Witness," 85.

55 Levi, "On Microhistory," 109.

dıran hayatlarına ait ufak tefek ayrıntılardan çok daha büyük bir gerçekliği gözler önüne seriyor. Bu kadınlar ve hikâyelerinde sıradışı olan bir şey varsa, o da kaynakların hayatlarına dair bu kadar çok ayrıntıya ulaşmamıza ve bu kadar çok fikir edinebilmemize izin vermesi. Kitapta anlatılan kadınların deneyimlerinden açığa çıkan güdüleri ve talihleri, haklarında çok daha az bilgiye sahip olduğumuz pek çok başka Akdenizli kadına da ayna tutuyor. Cervantes'in *Don Quixote*'sindeki Zoraida karakteri ve *Büyük Sultan* oyunundan tutun o günlerde Avrupa sahnelerinde sergilenen ve adeta bir endüstri haline gelmiş "Türk" oyunlarına kadar, bu durum açıkça görülmekte.[56] Ayrıca arşivler de pek çok başka dönme kadınla ilgili örnekler içeriyor. Bu örneklerde bir yeniçerinin 1626 yılında Osmanlı hâkimiyetindeki Chios adasından Venedik'e ait Cerigo'ya kaçan karısı ve çocukları da var,[57] Hıristiyan olmak için Tunus'tan Venedik'e giden üç kadın da;[58] erken modern Cenova'da boşanmanın zor olmasından dolayı yakınlarındaki Fransa'ya ya da Savoy'a "alıp başını giderek" evliliklerini sonlandıran kadınlar da var,[59] Venedik sefiri olan kocasını zehirleyip kızıyla birlikte "bir kadı evine [...] sığınıp burada kızıyla Müslüman olan" bir kadın da.[60] İtalya, İspanya, Portekiz ve hatta çok uzaklarda, Goa'daki katekümenler[61] üzerine giderek artan araştırmalar, erken modern dönemde sınırların ötesine geçen kadınlara dair başka birçok benzer örnek ortaya çıkarsa da bu vaka incelemelerinde mümkün olduğu kadar zengin bir ayrıntı mevcut değil.[62]

---

56 Dalla Porta, *La turca;* Andreini, *La sultana commedia;* Andreini, *La turca commedia boscareccia et maritima;* Loredano, *La turca.* See also Donizetti's opera, *La rinegata.*

57 *APC,* b. 20/I, cc. 46v–47r, 14 Haziran 1626.

58 *SDelC,* b. 13, 14 Ocak 1614 (MV).

59 Monter, "Women in Calvinist Geneva," 195–96; Wiesner-Hanks, "Women's Response to the Reformation," 166–67.

60 Vanzan, "In Search of Another Identity," 332.

61 Hıristiyanlık eğitimi gören vaftiz adayı—çn.

62 Ayrıca örnek olarak bkz. "Becoming Venetian;" Zorattini, *I nomi degli altri;* Allegra, "L'ospizio dei catecumeni di Torino;" Caffiero, *Battesimi forzati;* Lopes, "A problemática da conversão;" Campanini, "L'identità coatta;" and Lattes, "Gli ebrei di Ferrara e le imposte per i catecumeni."

Bu sayfalarda tasavvur ettiğimiz kadınların müstesna olmadıklarına dair belki de en çarpıcı gösterge, arşivlerde Venedik ve Osmanlı imparatorlukları arasındaki aynı sınır bölgesinde geçen benzer hikâyelere rastlamamız. Bütün vakalarda Venedikli (ve birkaç Osmanlı) yetkililer tekrar tekrar sınırda dininden dönme hadisesinin ne kadar olağan olduğunun altını çiziyor, hikâyelerde olayların tırmanması karşısında şaşkınlıklarını ifade ediyorlardı. Kaptan Pietro Mocenigo, Maria ve kızlarının kaçışına yardımcı olmasını savunurken, daha önceden bir başka Osmanlı kadısının karısının ona aşık olan bir kalyon kaptanınca kaçırıldığından söz eder; ancak o zaman aynı "uyarılar"yapılmamış ve "saraydan" ya da Venedikli otoritelerden aynı "feryat" yükselmemiştir.[63] Dalmaçya sahilinde bu türden vakalara daha bile sık rastlanıyordu. On yedinci yüzyılın başlarında Sultan isminde Clissalı bir Müslüman Venedik'e kaçmış, dinini değiştirerek rahibe olmuştu.[64] Birkaç yıl sonra Osmanlılı iki genç kız Spalato'dan sınırı geçti, dinini değiştirdi ve önce Lissa'ya, ardından Venedik'e gönderildi; çok geçmeden iki genç kız daha dinini değiştirme amacıyla onların peşinden gitti.[65] Bütün bu vakalarda kadınların içinde bulundukları şartları da neden bu yola başvurduklarını da bilmiyoruz, ancak onları da bu kitabın sayfalarında gelişen bağlam içinde düşünmek mantıklı gibi geliyor.

Kitabın odağındaki hikâyelerin gösterdiği üzere, Balkanlar, Yunan adaları, Venedik, Osmanlı İmparatorluğu, Kuzey Afrika ve İber Yarımadası dahil Akdeniz'in dört bir yanındaki kadınlar kültürel tutumlardan, yapılardan ve kurumlardan kaynaklanan kısıtlamalara dikkat çekici bir şekilde benzer tepkiler vermiştir. Kimliklerini yeniden oluşturmak, yeni dinleri ve hükümranları benimsemek, iktidar kurumlarında yer edinmek ve bölgenin iç içe geçmiş coğrafi, politik ve kültürel sınırlarını aşıp kendi çıkarları için kullanmakla, bu eşikteki kadınlar, kendi hayatları üzerinde "şekillendirici güç" kullanmış oldular. Benzer eylemlere başka erken modern bağlamlarda da rastlamak mümkün ve bu eylemler erken

63 *PTM,* b. 1375, 20 Haziran 1637.

64 Rothman, "Between Venice and Istanbul," 377.

65 *SDelC,* b. 17, 14 Eylül 1624; *SDelC,* b. 21, 2 Kasım 1628.

modern dünyada toplumsal cinsiyet ile sınırlar arasındaki ilişkiye dair fikir vermekle kalmıyor; Fatma Hatun, Suor Deodata, Catterina Şatoroviç ve Maria Gozzadini ile kızlarının yaşayıp öldüğü Akdeniz sahnesinde şekillenen benzersiz hikâyelere dönüşüyor.

Coğrafi Karşılıklar

Antivari: Bar, Karadağ
Argentiera: Kimolos, Yunanistan
Budua: Budva, Karadağ
Candia: Kríti (Girit), Yunanistan (ayrıca, Iráklion şehri, Yunanistan)
Canea: Hanya, Yunanistan
Cassiope: Kassiopi, Yunanistan
Cerigo: Kíthira, Yunanistan
Chios: Khíos (Sakız), Yunanistan
Clissa: Klis, Hırvatistan
Durazzo: Durres, Arnavutluk
Kea: Keos, Yunanistan
Konstantinopolis: İstanbul, Türkiye
Korfu: Kérkira, Yunanistan
Lepanto/İnebahtı: Nafpaktoś, Yunanistan
Lissa: Vis, Hırvatistan
Livno: Livno, Bosna Hersek
Milos: Melos, Yunanistan
Moldavya: Moldova, Romanya
Pago: Pag, Hırvatistan
Ragusa: Dubrovnik, Hırvatistan
Scardona: Skradin, Hırvatistan
Sebenico: Şibenik, Hırvatistan
Sifno: Síphnos, Yunanistan
Spalato: Split, Hırvatistan
Thermia: Kythnos, Yunanistan
Trau: Trogir, Hırvatistan
Zante: Zakynthos, Yunanistan
Zara: Zadar, Hırvatistan

Sözlükçe

Akdeniz tarihi yazmak dilbilimsel tercihlerde bulunmayı kaçınılmaz kılıyor. Genel olarak çoğu teknik terimi, daha yaygın kullanılan bir biçimi olsa da, özgün dilinde bırakmayı yeğledim. Yer adlarını genel olarak zamanın belgelerinde nasıl geçiyorsa öyle bıraktım, bir tek Venedik ve İstanbul gibi modern İngilizceye yerleşmiş yerlerin isimlerini bu tercihimden muaf tuttum.

ağa: Genellikle ordu kumandanlarına ve saray-ı hümayun çalışanlarına verilen saygın bir unvan.

ahidname: Padişah tarafından bahşedilen yazılı teminat.

bailo: İstanbul'daki Venedik konsolosu ve elçisi, baş defterdar; Osmanlı'da mali işlerin başındaki kimse.

beylerbeyi: Osmanlı eyaletlerinin genel valisi.

bey: Sancağın başındaki kumandana ya da askeri idareden sorumlu kişiye verilen ad.

büyük mirahur: Sarayın ahırlarından sorumlu kişi.

capitano del golfo: Venedik'in Adriyatik Denizi'ndeki seyrüseferden sorumlu körfez kaptanı.

çavuş: Resmi Osmanlı ulağı; ulaştırma bölüğünün bir üyesi.

cittadino originario: Venedik'in yerlisi; cumhuriyetin bellibaşlı bürokratik makamlarını elinde bulunduran ayrıcalıklı, soylu olmayan azınlığın bir üyesi.

Collegio: Venedik'te en yüksek devlet görevlilerinin çoğunun üyesi olduğu güçlü idari konsey.

Onlar Konsili: Venedik'in on asilzade ile doç ve altı encümen üyesinden oluşan en üst düzey idari birimi.

dârülharb: Kelimesi kelimesine, "savaş mekânı;" Müslümanların hâkimiyetinde olmayan topraklar.

divan: Padişahın imparatorluk meclisi; Osmanlı hükümeti.

doç: Venedik Cumhuriyeti'nin seçilmiş, itibari başı.

dragoman: Tercüman.

epitropi: Rum liderler, cemaat reisleri.

eyalet: beylerbeyilik.

haraç: Gayri Müslim tebaadan toplanan vergi.

haseki: Padişahın gözdesi olan baş cariye.

has oda başı: Sarayın mahrem odalarından sorumlu kişi.

hidana: İslam hukukunda annenin küçük çocuklarına erkekler için yedi, kızlar için dokuz yaşına kadar bakma hakkı.

hüccet: Resmi Osmanlı belgesi.

inquisitori di Levante: Venedik *stato da mar*'ında çeşitli idari görevlerle yükümlü devlet müfettişleri.

kapıağası: Ak hadımların, saray-ı hümayun ve burada çalışanlarının başı.

hul: İslam hukukunca izin verilen bir boşanma biçimi; kadının isteğiyle başlatılabilirse de kocasının—genellikle bir tür tazminat karşılığında—rıza göstermesi şarttır.

kira: Genellikle valide sultanın gayri Müslim nedimesi için kullanılan bir ifade.

megas protopapas: Rum Ortodoks mezhebinde başpapaz.

more veneto (MV): 1 Martta başlayan Venedik takvim yılı.

müteferrika: Padişahın yazılı buyruklarını yerlerine ulaştıran, gittiği yerlerde eşlik eden görevli.

podestà: Venedikli vali ve askeri yetkili.

Pomaklar: Rodop Dağları'nda yaşayan Müslüman Bulgarlar.

popolani: Venedik'in halk tabakası.

provveditore: Yetkili, amir; Venedik'in askeri, kamusal veya ticari faaliyetlerin yönetiminden sorumlu tuttuğu kıdemli asilzade.

provveditore dell'armata: Venedik'in Doğu Akdeniz'deki bütün kara ve deniz güçlerini yönetmekle mükellef kıdemli yetkili.

provveditore general da mar: Venedik'in Doğu Akdeniz ve Ion adalarındaki deniz kuvvetlerinin başı.

provveditore generale in Dalmazia e Albania: Venedik'te barış zamanının en önemli ikinci deniz subayı; Dalmaçya'nın geniş bir idari ve askeri güce sahip genel valisi.

provveditori sopra li monasteri: Şehirdeki manastırların yönetiminden sorumlu Venedikli yetkililer.

saray ağası: İç sarayın güvenliği ve huzurundan sorumlu kimse.

Signoria: Venedik hükümetinin on kişiden oluşan çekirdek konsili: Doç, encümen üyesi olan altı dük, Venedik'in temyiz mahkemesi *Quarantia Criminal*'in başındaki üç kişi.

stato da mar: Venedik'in doğu Akdeniz'deki deniz imparatorluğu.

Uskoklar: Adriyatik kıyısının kuzeyinde ve orta kısımlarında korsanlık yapan Hıristiyanlar ve Habsburg tebaası.

Ulahlar: Balkanların dağlık bölgelerinde yaşayan ve genellikle çobanlık yapıp koyun güden Daçyalıların soyundan gelen Slav öncesi bir etnik grup.

voyvoda: Slav dillerinde, özellikle Osmanlı'ya haraç ödeyen Eflak ve Moldavya'nın kukla hükümdarları için kullanılan prens unvanı.

Kısaltmalar

Arşivler

ACDF	Archivio congregatio pro doctrina fidei
ACPF	Archivio della congregazione de propaganda fide
ANK	Genika Archeia tou Kratous, Archeia Nomou Kerkyras
ASFi	Archivio di stato di Firenze
ASPV	Archivio storico del patriarcato di Venezia
ASV	Archivio di stato di Venezia
ASVat	Archivio segreto Vaticano
AZN	Arhiv Zadarske Nadbiskupije
BAV	Biblioteca Vaticana
BL	British Library
BMCV	Biblioteca del Museo Civico Correr di Venezia
BNM	Biblioteca nazionale Marciana
DAZ	Državni Arhiv u Zadru
FHL	Family History Library
IRE	Archivio IRE
PRO	Public Record Office
ZKZ	Znanstvena Knjižnica Zadar

Kaynaklar

Albèri	Albèri, E., *Relazioni degli ambasciatori veneti al senato*
APC	Archivi propri degli ambasciatori—Costantinopoli (ASV)
AvCom	Avogaria di comun (ASV)

BAC	Bailo a Costantinopoli (ASV)
Barbaro	Barbaro, M., *Arbori de' patritii veneti* (ASV)
Berchet	Barozzi ve Berchet, *Le relazioni degli stati europei ... Turchia*
CapiXLett	Capi del consiglio di dieci, Letter di ambasciatori (ASV)
CD	Corpus Domini (ASV)
CMarP	Cariche da mar—Processi (ASV)
CollRel	Collegio, Relazioni (ASV)
CRV	Ljubić, der., *Commissiones et relationes venetae* (1.–3. kitaplar); Novak, der., *Commissiones et relationes venetae* (4. ve 5. kitaplar)
DBI	*Dizionario biografico italiano*
DocTR	Documenti turchi (ASV)
EI[2]	*Encyclopedia of Islam*, yeni basım
EK	Enetokratia (ANK)
FMK	Fonda Matičnih Knjiga Državnog Arhiva Zadru 1500 (DAZ)
Gregolin	Miscellanea Gregolin (ASV)
InqStat	Inquisitori di stato (ASV)
It VI	MS Italiano, classe VI (BNM)
It VII	MS Italiano, classe VII (BNM)
LSTR	Lettere e scritture turchesche (ASV)
NotAtti	Notarile, Atti (ASV)
NotTest	Notarile, Testamenti (ASV)
PSM	Provveditori sopra li monasteri (ASV)
PTM	Provveditori di terra et mar (ASV)
RelXPera	d'Alessio, *Relatione dello stato della cristianità di Pera*
RubriCST	Rubricarii di Costantinopoli (ASV)
SDC	Senato dispacci, Costantinopoli (ASV)
SDCop	Senato dispacci, Copie moderne (ASV)
SDelC	Senato deliberazioni, Costantinopoli (ASV)
SDelR	Senato deliberazioni, Roma (ASV)
SDR	Senato dispacci, Roma (ASV)
SegMiste	Senato segreta, Materie miste notabili (ASV)
SMar	Senato mar (ASV)

SMarMin	Senato mar (minute) (ASV)
SOCG	Scritture originali riferite nelle congregazioni generali (ACPF)
SP	State Papers Foreign, Turkey (PRO)
SRO	Senato Roma ordinaria (ASV)
SSVe	Segreteria di stato, Venezia (ASVat)
VDM	Visite di monache (ASPV)
VSM	V savi alla mercanzia (ASV)
XSeg	Consiglio di dieci—Deliberazioni segrete (ASV)

Kaynakça

Yayımlanmamış Birincil Kaynaklar

Archivio congregatio pro doctrina fidei (ACDF), Vatikan
Dubia diversa ab anno 1570 ad annum 1668
Archivio della congregazione de propagand fide (ACPF), Vatikan
Scritture originali riferite nelle congregazioni generali
Visite e collegi
Archivio di stato di Firenze (ASFi), Floransa, İtalya
Mediceo del principato
Archivio di stato di Venezia (ASV), Venedik, İtalya
Archivi propri degli ambasciatori—Costantinopoli
Avogaria di comun
Avogaria di comun, Nascite, libro d'oro
Bailo a Costantinopoli
Barbaro, M., *Arbori de' patritii veneti*
Capi del consiglio di dieci, Lettere di ambasciatori
Capi del consiglio di dieci, Lettere di rettori
Cariche da mar, Processi
Collegio, Relazioni
Collegio, Risposte di dentro
Collegio, Risposte di fuori
Commemoriali
Consiglio di dieci, Deliberazioni segrete
Corpus Domini
Dieci savi alle decime in Rialto
Documenti turchi
Giudici di petizion

Inquisitori di stato
Lettere e scritture turchesche
Maggior consiglio, Deliberazioni
Miscellanea Gregolin
Notarile, Atti
Notarile, Testamenti
Provveditori alla sanità, Necrologi
Provveditori di terra e da mar
Provveditori sopra li monasteri
Provveditori sopra ospedali e luoghi pii
Rubricarii di Costantinopoli
Segretario alle voci, Maggior consiglio
Senato deliberazioni, Costantinopoli
Senato deliberazioni, Roma
Senato dispacci, Copie moderne
Senato dispacci, Costantinopoli
Senato dispacci, Roma
Senato mar
Senato mar (minute)
Senato Roma ordinaria
Senato segreta, Materie miste notabili
Senato terra
Sopraconsoli dei mercanti
V savi alla mercanzia

Archivio Istituzioni di Ricovero e di Educazione (IRE), Venedik, İtalya
Zitelle carte diverse in oggetti vari, sec XVI–XVII

Archivio segreto Vaticano (ASVat), Vatikan
Congregazioni romane, Concilio, Relationes dioecesium
Sacra congregazione, Episcoporum & regularium, Positiones
Segreteria di stato, Venezia

Archivio storico del patriarcato di Venezia (ASPV), Venedik, İtalya
Monalium, Documenti diversi, Carte varie riguardanti monasteri feminili
Parocchia San Barnabà, Matrimoni Parocchia San Giacomo dall'Orio,
Battesimi Visite de monache Visite parocchiali

Arhiv Zadarske Nadbiskupije (Zadar Başpiskoposluk Arşivi) (AZN), Zadar, Hırvatistan
Kršteni
Biblioteca del Museo Civico Correr di Venezia (BMCV), Venedik, İtalya
Cod Cicogna 1881, "Istoria delle Reliquie del Glorioso S. Simeone Profeta detto il Giusto esistenti nella Città di "Zara"
Cod Cicogna 2854, "Miscellanea"
Cod Cicogna 3098, "Fortezze"
Donà delle Rose 153, "Corfu Armata"
MS Cicogna 1971, "Memorie Turche"
MS PD 567c, "Documenti istorici, manoscritti antichi dal 1560 al 1771"
Biblioteca nazionale Marciana (BNM), Venedik, İtalya
MS Italiano, classe VI
It VI 105 (5728), "Viaggio da Venezia a Costantinopoli"
MS Italiano, classe VII
It VII 27 (7761), "Cronaca di famiglie cittadine originarie venete"
It VII 341 (8623), "Cronaca delle famiglie cittadinesche venete"
It VII 882 (8505), "Relazioni di Turchia"
It VII 1084–88 (8521–25), "Alvise Contarini, lettere al senato"
It VII 1217 (9448), "Miscellanea"
Biblioteca Vaticana (BAV), Vatikan
Urb. Lat. 1739, "Successi della guerra fra Sultan Amurat imperator di Turchi, et del Mehmet Chotavent Re di Persiani, et di Giorgiani Cristiani dal 1571 fatto l'anno MDLXXXI"
British Library (BL), Londra, Birleşik Krallık
MS 8604, "Correspondence of Sultan Murad III and Bosnian Officials Relating to the Borders of Dalmatia, 1575–1591"
MS 8605, "Relazioni to the Venetian Senate Relating to Dalmatia, Candia, Albania, Corfu, Zante, and Cephalonia; Late 16th cent.– 17th cent."
MS 8610, "Relazioni of Dalmatia from Provveditori Generali; 1591–1687" MS 8613, "Relazioni, Letters and Papers Relating to Dalmatia; 1633–1707"
MS 8623, "Description of the Island of Lissa (Vis); 1803"

MS 8655, "Ayn-i Ali Makalesi: Two Tracts Relating to the Administrative and Military Structure of the Ottoman Empire; circa 1609"
MS 29444, "Copies of Relations of Different Countries"

Državni Arhiv Zadar (Zadar Devlet Arşivi) (DAZ), Zadar, Hırvatistan
Atti del provveditore generale in Dalmazia ed Albania Giustinian Bellegno, 1617–1622
Fonda Matičnih Knjiga Državnog Arhiva Zadru 1500

Family History Library (FHL), Salt Lake City, Utah, USA
Matičnih Knjiga [Births], 1615–31. *Roman Catholic Church, Split (Croatia), St. Doimus Parish Registers, 1615–1653.* Genealogical Society of Utah tarafından mikrofilme alınmıştır, 1994. FHL Intl. film 2009238, it. 1

Genika Archeia tou Kratous, Archeia Nomou Kerkyras (Korfu Vilayet Arşivleri) (ANK), Korfu, Yunanistan
Enetokratia
Grandi protopapa

Public Record Office, London (PRO), Londra, Birleşik Krallık
State Papers Foreign, Türkiye
Znanstvena Knjižnica Zadar (Zadar Araştırma Kütüphanesi) (ZKZ), Zadar, Hırvatistan
MS 306, "Documenti delle famiglie Andreis, Cega, Cippico di Trau, Civalelli di Zara, e Paladini di Lesina" MS 824, "Cronache di Zara"

Yayımlanmış Birincil Kaynaklar

Adler, Elkan Nathan. *Jewish Travellers.* Abingdon, Birleşik Krallık: Routledge, 2004.

Albèri, Eugenio. *Relazioni degli ambasciatori veneti al senato durante il secolo decimosesto.* 3. seri, 1–3 ciltler. Floransa: Società editrice fiorentina, 1840–55.

Andreini, Giovanni Battista. *La sultana commedia.* Paris: Nicolas Della Vigna, 1622.

______. *La turca commedia boscareccia et maritima.* Casale: Pantaleone Goffi, 1611.

Bailey, Nathan. *An Universal Etymological English Dictionary . . .* Londra: N. Bailey, 1675.

Barozzi, Niccolò ve Guglielmo Berchet, der. *Le relazioni degli stati europei lette al senato dagli ambasciatori veneziani nel secolo decimosettimo. Turchia: Parte I–II.* Venedik: P. Nartovich, 1871–72.

Bassano, Luigi. *Costumi et i modi particolari della vita de' Turchi.* Roma: Antonio Blando Asolano, 1545. Reprint, Munich: Casa editrice Max Hueber, 1963.

Beauvau, Henry de. *Relation journalière du voyage du Levant.* Toul: François du Bois, 1608.

Belin, M. "Relations diplomatiques de la république de Venise avec la Turquie (Fragment)." *Journal Asiatique* 8 (1876): 381–424.

Boschini, Marco. *L'Arcipelago.* Venedik: Francesco Nicolini, 1657.

Brown, Horatio, der. *Calendar of State Papers and Manuscripts Relating to English Affairs Existing in the Archives and Collections of Venice and in Other Libraries of Northern Italy.* 11 cilt. Londra: His Majesty's Stationery Office, 1904.

Bruce, John, der. *Journal of a Voyage into the Mediterranean by Sir Kenelm Digby, A.D. 1628.* y.y.: The Camden Society, 1868.

Burian, Orhan, der. *The Report of Lello Third English Ambassador to the Sublime Porte.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basimevi, 1952.

Carayon, Auguste, der. *Relations inédites des missions de la Compagnie de Jésus a Constantinople et dans le Levant au XVIIe siècle.* Poitiers: Henri Oudain, 1864.

Carli, Giovanni Rinaldo. *Cronologia historica scritta in lingua Turca, Persiana, et Araba da Hazi Halifé Mustafá.* Venedik: Andrea Poletti, 1697.

Cervantes, Miguel de. *The First Part of the Delightful History of the Most Ingenious Knight Don Quixote of the Mancha.* Çev. Thomas Shelton. New York: P. F. Collier and Son, 1938.

Corner, Flaminio. *Notizie storiche delle chiese e monasteri di Venezia, e di Torcello.* Padua: Stamperia del Seminario, 1758. Reprint, Bologna: Arnaldo Forni Editore, 1990.

Crane, Howard. *Risa¯le-i mi'ma¯riyye: An Early-Seventeenth-Century Ottoman Treatise on Architecture.* Leiden: Brill, 1987.

d'Alessio, E. Dalleggio. *Relatione dello stato della cristianità di Pera e Costantinopoli obediente al sommo pontefice romano.* Konstantinopolis: Edizioni Rizzo and Son, 1925.

Dalla Porta, Gio Battista. *La turca. Comedia nuova.* Venedik: Pietro Ciera, 1606.

Dankoff, Robert ve Robert Leslie, der. *Evliya Çelebi in Albania and Adjacent Regions (Kosovo, Montenegro, Ohrid).* Leiden: Brill, 2000.

Le dictionnaire de l'Académie françoise, dédié au Roy. Paris: Veuve de Jean Baptiste Coignard, 1694.

Doglioni, Gio Nicolo. *L'Ungheria spiegata.* Venedik: Damian Zenaro, 1595.

Donizetti, Gaetano ve Antonio Monticini. *La rinegata. Dramma lirico in tre atti da rappresentarsi nel Regio Teatro il carnovale del 1846–47 alla presenza delle LL. SS. RR. MM.* Torino: Tipografia dei fratelli Favale, t.y.

Elsie, Robert, der. *Early Albania: A Reader of Historical Texts, 11th–17th Centuries.* Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2003.

Evliya Çelebi. *Putopis: Odlomci o júgoslavenskim zemljama.* Der. Hazim Šabanović. Saraybosna: Svjetlost, 1967.

______. *Seyahatnamesi.* 9. cilt. İstanbul: Devlet Matbaası, 1935.

Fortis, Alberto. *Travels into Dalmatia.* Londra: J. Robson, 1778. Tekrar basım, New York: Arno, 1971.

Foster, Charles Thornton ve F.H. Blackburne Daniell, der. *The Life and Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq.* 2 cilt. Londra: C. Kegan Paul, 1881.

Freschot, D. Casmiro. *La nobiltà veneta.* Venedik: G. Hertz, 1707. Tekrar basım, Bologna: Arnaldo Forni Editore, 1970.

Fresne-Canaye, Philippe du. *Le voyage du Levant.* Der. M.H. Hauser. Paris: Ernest Leroux, 1897.

Fuscus, Palladius. *Palladii Fvsci Patavini de sitv orae Illyrici.* Roma: Antonius Bladus, 1540.

Külekçi, Numan, der. *Ganî-zâde Nâdirî ve dîvânından seçmeler.* Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989.

Horvat, Carolus. *Monumenta Uscocchorum.* I. Kısım. *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* içinde, 32 cilt. Zagreb: Academiae Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, 1910.

Iorga [Jorga], Nicolae. *Studii şi documente cu privire la Istoria romînilor.* 11. cilt. Bükreş: Editura Ministeriului de Instrucţie, 1906.

Lamansky, Vladimir. *Secrets d'état de Venise.* 2 cilt. Saint Petersburg: Impr. de l'Académie Impériale des Sciences, 1884. Tekrar basım, New York: Burt Franklin, 1968.

Lithgow, William. *The Totall Discourse of the Rare Adventures and Painefull Peregrinations . to the most famous Kingdomes in Europe, Asia, and Affrica.* Londra: Okes, 1632. Tekrar basım, Glasgow: James MacLehose and Sons, 1906.

Ljubić, Simeon, der. *Commissiones et relationes venetae.* Tome 1 (1433–1527). *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* içinde, 6. cilt. Zagreb: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, 1876.

______. *Commissiones et relationes venetae.* Tome 2 (1525–53). In *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium,* 8. cilt. Zagreb: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, 1877.

______. *Commissiones et relationes venetae.* Tome 3 (1553–71). *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* içinde, 11. cilt. Zagreb: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, 1880.

Loredano, Gio Francesco. *La turca. Comedia del S. Gio. Francesco Loredano, Di nuovo posta in luce.* Venedik: Libreria della Speranza, 1597.

Marani, Alberto, der. *Atti pastorali di Minuccio Minucci arcivescovo di Zara (1596–1604).* Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 1970.

Marmora, Andrea. *Della historia di Corfu.* Venedik: Curti, 1672.

Maschek, Luigi. *Manuale del regno di Dalmazia per l'anno 1872.* Anno II. Zadar: Tipografia Fratelli Battara, 1872.

Mastraca, Stefano. *Descrizione dell'Isola di Corfu fatta nel 1630.* Venedik: Pietro Naratovich, 1869.

Maxim, Mihai. *Noi documente turceşti privind Ţările Române şi Înalta Poartă (1526–1602).* Brăila: Editura Istros, 2008.

Merlo, Giovanni. *Vero e real disegno della inclita cita di Venezia.* Venedik: Yay.y., 1696.

Minucci, Minuccio. *Historia degli Uscochi.* Y.y., yay.y. [1602 sonrası].

al-Misri, Ahmad ibn Naqib. *Reliance of the Traveller.* Der. ve çev. Nuh Ha Mim Keller. Evanston, Ill.: Sunna Books, 1994.

Naima, Mustafa. *Annals of the Turkish Empire from 1591 to 1659 of the Christian Era.* Çev. Charles Fraser. Londra: Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland, 1832.

______. *Naîmâ Târihi.* İstanbul: Z. Danışman Yayınevi, 1967–69.

Nicolay, Nicholas de. *The Navigations into Turkie.* Londra: Thomas Dawson, 1585. Tekrar basım, Amsterdam: Theatrum Orbis Terrarum, 1968.

Novak, Grga, der. *Commissiones et relationes venetae.* Tome 4 (1572–90). In *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium,* 47. cilt. Zagreb: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, 1964.

______, der. *Commissiones et relationes venetae.* Tome 6 (1588–1620). In *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium,* 49. cilt. Zagreb: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, 1970.

______. "Poljoprivreda na dalmatinskom primorju i otocima u XVIII stoljeću." *Starine* 51 (1962): 61–111.

Orhonlu, Cengiz, der. *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler—Telhîsler (1597–1607).* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1970.

Pagratis, Gerassimos D., der. *Hoi ektheseis ton Veneton vailon kai pronoeton tes Kerkyras (16os aionas).* Atina: Ethniko Hidryma Ereunon, 2008.

Peachy, William Samuel. "A Year in Selaniki's History: 1593–4." Doktora tezi, Indiana University, 1984.

Peçevi, İbrahim. *Peçevi Tarihi.* 2 cilt. Der. ve çev. Bekir Sıtkı Baykal. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1982.

Pedani, Maria Pia. *Relazioni di ambasciatori veneti al senato.* 14. cilt, *Costantinopoli: Relazioni inedite (1512–1789).* Padua: Bottega d'Erasmo, 1996.

Piacenza, Francesco. *L'egeo redivio, o' sia chorographia dell'arcipelago.* Modena: Solani, 1688.

Politi, Adriano. *Dittionario toscano: Compendio del vocabolario della Crusca.* Roma: Gio. Angelo Ruffinelli, 1614.

A Prospect of Hungary, and Transylvania: With a Catalogue of the Kings of the one, and the Princes of the other. . Londra: William Miller, 1664.

Randolph, Ber. *The Present State of the Islands in the Archipelago, or Arches, Sea of Constantinople and Gulph [sic] of Smyrna; With the Islands of Candia and Rhodes.* Oxford: Yay.y., 1687.

Romei, Annibale. *The Courtiers Academie.* [Londra]: Valentine Sims, [1598].

Sagredo, Giovanni. *Memorie istoriche de monarchi ottomani.* Bologna: Gio Ricaldini, 1674.

Sanderson, John. *The Travels of John Sanderson in the Levant, 1584–1602.* Der. William Foster. Londra: Hakluyt Society, 1931. Tekrar basım, Nendeln: Kraus Reprint, 1967.

Sansovino, Francesco ve Giustiniano Martinioni. *Venetia, città nobilissima, et singolare: Descritta in XIIII. libri.* Venedik: Curti, 1663.

Schmidt, Jan., der. ve çev. *Mustafa 'Ali's "Künhü'l-Ahbar" and Its Preface According to the Leiden Manuscript.* Leiden: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut Te Istanbul, 1987.

Selânikî, Mustafa Efendi. *Tarih-i Selânikî.* Der. Mehmet İpşirli. 2 cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basimevi, 1989.

Sherley, Thomas. "Discours of the Turkes." *Camden Miscellany* 16 (1936): 1–38.

Solitro, V. *Documenti sull'Istria e la Dalmazia.* Venedik: G. Gattei, 1844.

Tappe, E.D., der. *Documents Concerning Rumanian History (1427–1601) Collected from British Archives.* Londra: Mouton, 1964.

Thévenot, Jean. *Voyage du Levant.* Der. Stéphane Yerasimos. Paris: François Maspero, 1980.

Tietze, Andreas, der. ve çev. *Mustafa Ali's Counsel for Sultans of 1581.* Viyana: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1979.

______, der. ve çev. *Mustafa Ali's Description of Cairo of 1599.* Viyana: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1975.

Tomić, Jovan N. *Grad-a za istoriju pokreta na Balkanu protiv Turaka krajem XVI i početkom VII veka.* Belgrad: Srpska kraljevska akademija, 1933.

Tournefort, M. Pitton de. *Relation d'un voyage du Levant.* Amsterdam: Aux Dépens de la Compagnie, 1718.

Turcograeciae libri octo a Martino Crusio, in Academia Tybingensi Graeco & Latino Professore, utraque lingua edita. Quibus Graecorum status sub impe-

rio Turcico, in politia & ecclesia, oeconomia & scholis, iam inde ab amissa Constantinopoli, ad haec usque tempora, luculenter describitur. Basel: Leonhard Ostein für Verlag Sebastian Henricpetris, 1584.

Urechi, Grégoire. *Chronique de Moldavie depuis le milieu du XIVe siècle jusqu'à l'an 1594*. Çev. Émile Picot. Paris: Ernest Leroux, 1878.

Vecellio, Cesare. *De gli habiti antichi, et moderni*. Venedik: Damian Zenaro, 1590.

Wilkinson, J. Gardner. *Dalmatia and Montenegro*. 1. cilt. Londra: John Murray, 1848.

Wratislaw, A.H., çev. *Adventures of Baron Wenceslas Wratislaw of Mitrowitz*. Londra: Bell and Daldy, 1862.

Yayımlanmış İkincil Kaynaklar

Abulafia, David. "Mediterraneans." *Rethinking the Mediterranean* içinde, der. W.V. Harris. Oxford: Oxford University Press, 2005.

______. "What Is the Mediterranean?" *The Mediterranean in History* içinde, der. David Abulafia. Los Angeles: J. Paul Getty Museum, 2003.

Adams, Julia. *The Familial State: Ruling Families and Merchant Capitalism in Early Modern Europe*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2005.

______. "The Rule of the Father: Patriarchy and Patrimonialism in Early Modern Europe." *Max Weber's "Economy and Society": A Critical Companion* çeviren, der. Charles Camic, Philip S. Gorski ve David M. Trubek. Stanford: Stanford University Press, 2005.

Adanır, Fikret. "The Ottoman Peasantries, c. 1360–c. 1860." In *The Peasantries of Europe: From the Fourteenth to the Eighteenth Centuries*, der. Tom Scott. Londra: Longman, 1998.

Ago, Renata. "Young Nobles in the Age of Absolutism: Paternal Authority and Freedom of Choice in Seventeenth Century Italy." *A History of Young People in the West* içinde, der. Giovanni Levi ve Jean-Claude Schmitt, 2. cilt. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1997.

Akyılmaz, Gül. "Woman According to the Ottoman Law of Family." *The Turks* içinde, 3. cilt, *The Ottomans*, der. Hasan Celâl Güzel, C. Cem Oguz ve Osman Karatay. Ankara: Yeni Türkiye, 2002.

Allegra, Luciano. "Conversioni dal ghetto di Torino." *Dimensioni e problemi della ricerca storica* 2 (1996): 187–202.

______. "L'ospizio dei catecumeni di Torino." *Bollettino storico-bibliografico subalpino* 88 (1990): 513–73.

Allegri, Mario. "Venezia e il Veneto dopo Lepanto." *Letteratura italiana, storia e geografia* içinde, 2. cilt, *L'età moderna,* der. Alberto Asor Rosa. Turin: Einaudi, 1987.

Ambrosini, Federica. "Toward a Social History of Women in Venice: From the Renaissance to the Enlightenment." *Venice Reconsidered: The History and Civilization of an Italian City-State, 1297–1797* içinde, der. John Jeffries Martin ve Dennis Romano. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2000.

Angelomatis-Tsougarakis, Helen. "Greek Women, 16th–19th Century: The Travellers' View." *Mesaionika kai nea Ellinika* 4 (1992): 321–403.

______. "Women in the Society of the Despotate of Epirus." *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 32 (1982): 473–80.

Arbel, Benjamin. "Jews in International Trade: The Emergence of the Levantines and Ponentines." *The Jews of Early Modern Venice* içinde, der. Robert C. Davis ve Benjamin Ravid. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001.

______. "Nūr Bānū (c. 1530–1583): A Venetian Sultana?" *Turcica* 24 (1992): 241–59.

______. "Roman Catholics and Greek Orthodox in the Early Modern Venetian State." *The Three Religions* içinde, der. Nili Cohen ve Andreas Heldrich. Münih: Utz, 2002.

Armao, Ermanno. *In giro per il mar Egeo con Vincenzo Coronelli: Note di topologia, toponomastica e storia medievali. Dinasti e famiglie italiane in Levante.* Floransa: Olschki Editore, 1951.

Artan, Tülay. "Arts and Architecture." *The Cambridge History of Turkey,* vol. 3, *The Later Ottoman Empire, 1603–1839* içinde, der. Suraiya N. Faroqhi. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Aslan, Reza. *No god but God: The Origins, Evolution, and Future of Islam.* New York: Random House, 2005.

Atanasiu, Victor. *Mihai Viteazul: Campanii.* Bükreş: Editura militară, 1972.

Attar, Karina. "Dangerous Liaisons: Jews, Christians, and Muslims in the Renaissance Italian Novella." Doktora tezi, Columbia University, 2005.

Audisio, Gabriel. "Renégats marseillais (1591–1595)." *Renaissance and Reformation* 28, no. 3 (1992): 31–58.

Austin-Broos, Diane. "The Anthropology of Conversion: An Introduction." *The Anthropology of Religious Conversion* içinde, der. Andrew Buckser ve Stephen D. Glazier. Lanham, Md.: Rowman and Littlefield, 2003.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. "Gazanfer Ağa Manzümesi." *İstanbul Enstitüsü Dergisi* 3 (1957): 85–97.

Bade, Klaus J. *Migration in European History.* Çev. Allison Brown. Oxford: Blackwell, 2003.

Baer, Marc. *Honored by the Glory of Islam: Conversion and Conquest in Ottoman Europe.* Oxford: Oxford University Press, 2008.

______. "Honored by the Glory of Islam: The Ottoman State, Non-Muslims, and Conversion to Islam in Late Seventeenth-Century Istanbul and Rumelia." Doktora tezi, University of Chicago, 2001.

______. "Islamic Conversion Narratives of Women: Social Change and Gendered Religious Hierarchy in Early Modern Ottoman Istanbul." *Gender & History* 16 (2004): 425–58.

Baernstein, P. Renée. *A Convent Tale: A Century of Sisterhood in Spanish Milan.* New York: Routledge, 2002.

______. "In Widow's Habit: Women between Convent and Family in Sixteenth-Century Milan." *Sixteenth Century Journal* 25 (1994): 787–807.

Balta, Evangelia. "The Ottoman Surveys of Siphnos (17th–18th Centuries)." *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 18 (2005): 51–69.

Barkey, Karen. *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization.* Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1997.

Bashir, Shahzad. "Islamic Tradition and Celibacy." In *Celibacy and Religious Traditions,* der. Carl Olson. Oxford: Oxford University Press, 2007.

Bassi, Elena. *Tracce di chiese veneziane distrutte: Ricostruzioni dai disegni di Antonio Visentini.* Venedik: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 1997.

Bayerle, Gustav. *Pashas, Begs, and Effendis: A Historical Dictionary of Titles and Terms in the Ottoman Empire.* İstanbul: Isis Press, 1997.

Bell, Rudolph M. *How to Do It: Guides to Good Living for Renaissance Italians.* Chicago: University of Chicago Press, 2000.

Bellavitis, Anna. "Dot et richesse des femmes à Venise au XVIe siècle." *Clio* 7 (1998): 91–100.

______. "La famiglia «cittadina» veneziana nel XVI secolo: dote e successione. Le leggi e le fonti." *Studi veneziani* 30 (1996): 55–68.

______. *Famille, genre, transmission à Venise au XVIe siècle.* Roma: École française de Rome, 2008.

______. *Identité, mariage, mobilité sociale: Citoyennes et citoyens à Venise au XVI siècle.* Roma: École française de Rome, 2001.

Benjamin, Thomas. *The Atlantic World: Europeans, Africans, Indians, and Their Shared History, 1400–1900.* Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Bennassar, Bartolomé. "Les chrétiens convertis à l'Islam: «Renégats» et leur intégration aux XVI–XVII siècles." *Cahiers de Tunisie* 44 (1991): 45–53.

______. "Conversion ou reniement? Modalitiés d'une adhésion ambiguë des chrétiens à l'Islam (XVIe–XVIIe siècles)." *Annales: ESC* 6 (1988): 1349–66.

______. "Conversions, esclavage, et commerce des femmes dans les peninsules iberique, italienne, ou balkanique aux XVIe et XVIIe siècles." *Dimensioni e problemi della ricerca storica* 2 (1996): 101–9.

______. "Frontières religieuses entre islam et chrétienité: L'expérience vécue par les 'Renégats.'" *Les frontières religieuses en Europe du XVe au XVIIe siècle: Actes du XXXIe colloque international d'études humanistes* içinde, der. Alain Ducellier vd. Paris: J. Vrin, 1992.

Bennassar, Bartolomé ve Lucile Bennassar. *Les chrétiens d'Allah: L'histoire extraordinaire des renégats, XVIe–XVIIe siècles.* Paris: Perrin, 1989.

Benvenuto, Angelo de. *Storia di Zara dal 1409 al 1797.* Milano: Fratelli Bocca, 1944.

Bernardy, Amy A. *Zara e i monumenti italiani della Dalmazia.* Bergamo: Istituto italiano d'arti grafiche, 1928.

Bernos, Marcel. "Conversion ou apostasie? Comment les chrétiens voyaient ceux qui quittaient leur église pour l'"église adverse.'" *Seventeenth-Century French Studies* 18 (1996): 33–48.

Biondi, Albano. "La giustificazione della simulazione nel Cinquecento." *Eresia e riforma nell'Italia del Cinquecento. Miscellanea I* içinde. Floransa: Sansoni, 1974.

Blanks, David R. "Western Views of Islam in the Premodern Period: A Brief History of Past Approaches." In *Western Views of Islam in Medieval and Early Modern Europe: Perception of Other,* der. David R. Blanks ve Michael Frassetto. New York: St. Martin's, 1999.

Blili, Leîla. "Course e captivité des femmes dans la régence de Tunis aux XVIe et XVIIe siècles." *Captius i esclaus a l'antiguitat i al món modern* içinde, der. María Luisa Sánchez León ve Gonçal López Nadal. Naples: Jovene Editore, 1996.

Bock, Gisela. "Women's History and Gender History: Aspects of an International Debate." *Gender & History* 1 (1989): 7–30.

Bonfield, Lloyd. "Developments in European Family Law." *The History of the European Family: Family Life in Early Modern Times (1500– 1789)* içinde, der. David I. Kertzer ve Marzio Barbagli. New Haven: Yale UP, 2001.

Bornstein, Daniel. "Introduction." *Life and Death in a Venetian Convent: The Chronicle and Necrology of Corpus Domini* içinde, *1395–1436,* der. ve çev. Daniel Bornstein. Chicago: University of Chicago Press, 2000.

Bornstein-Makovetsky, Leah. "Kiera." *Encyclopaedia Judaica* içinde, 2. baskı, 12. cilt. Detroit: Macmillan Reference, 2007.

Borromeo, Elisabetta. "Les Cyclades à l'époque ottomane. L'insularité vue par les missionaires jésuites." *Insularités ottomanes* içinde, der. Nicolas Vatin and Gilles Veinstein. Paris: Maisonneuve et Larose, 2004.

______. *Voyageurs occidentaux dans l'empire ottoman (1600–1644).* 2 cilt. Paris: Masionneuve et Larose, 2007.

Boyar, Ebru ve Kate Fleet. *A Social History of Ottoman Istanbul.* Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Bracewell, Catherine Wendy. *The Uskoks of Senj: Piracy, Banditry, and Holy War in the Sixteenth-Century Adriatic.* Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1992.

Braudel, Fernand. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II.* 2 cilt. New York: Harper and Row, 1972.

Brewer, Holly. *By Birth or Consent: Children, Law, and the Anglo-American Revolution in Authority.* Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2005.

Brummett, Palmira. "'Turks' and 'Christians': The Iconography of Possession in the Depiction of the Ottoman-Venetian-Hapsburg Frontiers, 1550–1689." *The Religions of the Book: Christian Perceptions, 1400–1660* içinde, der. Matthew Dimmock ve Andrew Hadfield. New York: Palgrave Macmillan, 2008.

______. "Visions of the Mediterranean: A Classification." *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 1 (2007): 9–55.

Bryson, Frederick Robertson. *The Point of Honor in Sixteenth Century Italy: An Aspect of the Life of the Gentleman.* New York: Institute of French Studies, 1935.

Buckser, Andrew ve Stephen D. Glazier, der. *The Anthropology of Religious Conversion.* Lanham, Md.: Rowman and Littlefield, 2003.

Bulliet, Richard W. *The Case for Islamo-Christian Civilization.* New York: Columbia University Press, 2004.

______. *Islam: The View from the Edge.* New York: Columbia University Press, 1995.

Burke, Peter. "Civilizations and Frontiers: Anthropology of the Early Modern Mediterranean." *Early Modern History and the Social Sciences: Testing the Limits of Braudel's Mediterranean* içinde, der. John A. Marino. Kirksville, Mo.: Truman State University Press, 2002.

______. "Early Modern Venice as a Center of Information and Communication." *Venice Reconsidered: The History and Civilization of an Italian City-State, 1297–1797* içinde, der. John Jeffries Martin ve Dennis Romano. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2000.

______. *The Historical Anthropology of Early Modern Italy: Essays on Perception and Communication.* Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

______. "History of Events and the Revival of Narrative." *New Perspectives on Historical Writing* içinde, der. Peter Burke. University Park: Pennsylvania State University Press, 1992.

______. "Passing through Three Crises." *L'anthropologie de la Méditerranée* içinde, der. Dionigi Albera, Anton Blok ve Christian Bromberger. Paris: Maisonneuve et Larose, 2001.

Burns, Loretta T. Johnson. "The Politics of Conversion: John Calvin and the Bishop of Troyes." *Sixteenth Century Journal* 25 (1994): 809–22.

Bynum, Caroline Walker. *Holy Fast and Holy Feast: The Religious Significance of Food to Medieval Women.* Berkeley: University of California Press, 1987.

Caffiero, Marina. *Battesimi forzati: Storie di ebrei, cristiani e convertiti nella Roma dei papi.* Roma: Viella, 2004.

Calvi, Giulia. "Reconstructing the Family: Widowhood and Remarriage in Tuscany in the Early Modern Period." *Marriage in Italy, 1300–1650* içinde, der. Trevor Dean ve K.J.P. Lowe. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

______. "Widows, the State, and the Guardianship of Children in Early Modern Tuscany." *Widowhood in Medieval and Early Modern Europe* içinde, der. Sandra Cavallo ve Lyndan Warner. Londra: Longman, 1999.

Campanini, Antonella. "L'identità coatta: La Casa dei catecumeni a Bologna." *Verso l'epilogo di una convivenza: gli ebrei a Bologna nel XVI secolo* içinde, der. Maria Giuseppina Muzzarelli. Floransa: Giuntina, 1996.

Canosa, Romano. *Il velo e il cappuccio: Monacazioni forzate e sessualità nei conventi femminili in Italia tra quattrocento e settecento.* Roma: Sapere, 1991.

Casanova, Cesarina. "Il buon matrimonio di Anna Maria alias Cremesina, neofita lughese." *Le donne delle minoranze: Le ebree e le protesanti d' Italia* içinde, der. Claire E. Honess ve Verina R. Jones. Turin: Claudiana, 1999.

Cassia, Paul Sant. "Navigating an Anthropology of the Mediterranean: Recent Developments in France." *History and Anthropology* 14 (2003): 87–94.

______. "Religion, Politics, and Ethnicity in Cyprus during the Turkocratia (1571–1878)." *Archives européennes de sociologie* 27 (1986): 3–28.

Cavallo, Sandra ve Simona Cerutti. "Female Honor and the Social Control of Reproduction in Piedmont between 1600 and 1800." *Sex and*

Gender in Historical Perspective içinde, der. Edward Muir ve Guido Ruggiero. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1990.
Cernovodeanu, Paul. "An English Diplomat at War: Edward Barton's Attendance of the Ottoman Campaign in Central Europe (1596)." *Revue roumaine d'histoire* 28 (1989): 429–49.
Cesco, Valentina. "Il rapimento a fine di matrimonio. Una pratica sociale in età moderna tra retorica e cultura." *L'amministrazione della giustizia penale nella Repubblica di Venezia (secoli XVI–XVIII)* içinde, 2. cilt, *Retoriche, stereotipi, prassi,* der. G. Chiodi ve C. Povolo. Verona: Cierre, 2004.
Chabot, Isabelle. "Lineage Strategies and the Control of Widows in Renaissance Florence." *Widowhood in Medieval and Early Modern Europe* içinde, der. Sandra Cavallo ve Lyndan Warner. Londra: Longman, 1999.
Chew, Samuel C. *The Crescent and the Rose: Islam and England during the Renaissance.* Oxford: Oxford University Press, 1937.
Chojnacka, Monica. "Singlewomen in Early Modern Venice: Communities and Opportunities." *Singlewomen in the European Past, 1250–1800* içinde, der. Judith M. Bennett ve Amy M. Froide. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998.
______. "Women, Charity, and Community in Early Modern Venice: The Casa delle Zitelle." *Renaissance Quarterly* 51 (1998): 68–91.
Chojnacki, Stanley. "Comment: Blurring Genders." *Renaissance Quarterly* 40 (1987): 743–51.
______. "Dowries and Kinsmen in Early Renaissance Venice." *Journal of Interdisciplinary History* 4 (1975): 571–600.
______. *Men and Women in Renaissance Venice.* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2000.
Cicogna, Emanuele. *Delle iscrizioni veneziane raccolte ed illustrate.* 6 vols. Venice: Antonelli, 1824–53.
Clissold, Stephen. *The Barbary Slaves.* New York: Harper Collins, 1977.
______. "Christian Renegades and Barbary Corsairs." *History Today* 26 (1976): 508–15.
Coco, Carla. *Secrets of the Harem.* New York: Vendome, 1997.

Cohen, Elizabeth S. "Honor and Gender in the Streets of Early Modern Rome." *Journal of Interdisciplinary History* 22 (1992): 597–625.

Cohen, Sherrill. "Asylums for Women in Counter-Reformation Italy." *Women in Reformation and Counter-Reformation Europe: Public and Private Worlds* içinde, der. Sherrin Marshall. Bloomington: Indiana University Press, 1989.

______. "Convertite e Malmaritate: Donne «irregolari» e ordini religiosi nella Firenze rinascimentale." *Memoria* 5 (1982): 46–63.

Coleman, Simon. "Continuous Conversion? The Rhetoric, Practice, and Rhetorical Practice of Charismatic Protestant Conversion." *The Anthropology of Religious Conversion* içinde, der. Andrew Buckser ve Stephen D. Glazier. Lanham, Md.: Rowman and Littlefield, 2003.

Colley, Linda. *Captives: Britain, Empire, and the World, 1600–1850.* New York: Pantheon, 2002.

______. *The Ordeal of Elizabeth Marsh: A Woman in World History.* New York: Random House, 2008.

Cowan, Alexander. "Rich and Poor Among the Patriciate in Early Modern Venice." *Studi veneziani* 6 (1982): 147–60.

______. *The Urban Patriciate: Lübeck and Venice, 1580–1700.* Köln: Böhlau, 1986.

Cox, Virginia. "The Single Self: Feminist Thought and the Marriage Market in Early Modern Venice." *Renaissance Quarterly* 48 (1995): 530–76.

Crawford, Patricia. *Women and Religion in England, 1500–1720.* 2. baskı. Londra: Routledge, 1996.

Dal Borgo, Michela. "Nuovi documenti sul mancato matrimonio tra il pretendente principesco moldavo Stefano Bogdan ed Elena Cievalelli, Suor Deodata al monastero Corpus Domini di Venezia (1600)." *L'Italia e l'Europa Centro-Orientale attraverso i secoli* içinde, der. Cristian Luca, Gianluca Masi ve Andrea Piccardi. Brăila: Istros Editrice, 2004.

Daniel, Norman. *Islam and the West: The Making of an Image.* Gözden geçirilmiş baskı. Oxford: Oneworld, 1993.

Danişmend, İsmail Hami. *Osmanlı Tarihi Kronolojisi.* 3. cilt. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1961.

Darling, Linda. "Rethinking Europe and the Islamic World in the Age of Exploration." *Journal of Early Modern History* 2 (1998): 221–46.

Davis, Natalie Zemon. "Boundaries and the Sense of Self in Sixteenth-Century France." *Reconstructing Individualism: Autonomy, Individuality, and the Self in Western Thought* içinde, der. Thomas C. Heller vd. Stanford: Stanford University Press, 1986.

______. *Society and Culture in Early Modern France.* Stanford: Stanford University Press, 1975.

______. *Women on the Margins: Three Seventeenth-Century Lives.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1995.

______. "Women on Top: Symbolic Sexual Inversion and Political Disorder in Early Modern Europe." *The Reversible World: Symbolic Inversion in Art and Society* içinde. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1978.

______. "'Women's History' in Transition: The European Case." *Feminist Studies* 3 (ilkbahar–yaz 1976): 83–103.

Davis, Robert C. *Christian Slaves, Muslim Masters: White Slavery in the Mediterranean, the Barbary Coast, and Italy, 1500–1800.* New York: Palgrave Macmillan, 2003.

______. "The Geography of Gender in the Renaissance." *Gender and Society in Renaissance Italy* içinde, der. Judith C. Brown ve Robert C. Davis. Londra: Longman, 1998.

______. "Slave Redemption in Venice, 1585–1797." *Venice Reconsidered: The History and Civilization of an Italian City-State, 1297–1797* içinde, der. John Jeffries Martin ve Dennis Romano. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2000.

Dayton, Cornelia Hughes. "Rethinking Agency, Recovering Voices." *American Historical Review* 109 (2004): 827–43.

Dean, Trevor. "Gender and Insult in an Italian City: Bologna in the Later Middle Ages." *Social History* 29 (2004): 217–31.

De Benvenuti, Angelo. "Fortezze e castelli di Dalmazia: La fortezza di Clissa." *La rivista dalmatica* 16, no. 4 (1935): 28–40; 17, no. 1 (1936): 16–27.

Deringil, Selim. "'There Is No Compulsion in Religion': On Conversion and Apostasy in the Late Ottoman Empire, 1839–1856." *Comparative Study of Society and History* 42 (2000): 547–71.

De Vaus, David ve Ian McAllister. "Gender Differences in Religion: A Test of the Structural Location Theory." *American Sociological Review* 52 (1987): 472–81.

Diefendorf, Barbara. "Give Us Back Our Children: Patriarchal Authority and Parental Consent to Religious Vocations in Early Counter-Reformation France." *Journal of Modern History* 68 (1996): 263–307.

Dinan, Susan E. *Women and Poor Relief in Seventeenth-Century France: The Early History of the Daughters of Charity.* Aldershot, U.K.: Ashgate, 2006.

Dizionario biografico degli italiani. 73 vols. Roma: Istituto della enciclopedia italiana, 1960–.

Dolcetti, Giovanni. *Il libro d'argento delle famiglie venete.* Venedik: Yay.y., 1922–28. Tekrar basım, Bologna: Arnaldo Forni Editore, 1983.

Dorigo-Ceccato, Rosella. "Su Bekrī Muṣṭafā personaggio del teatro d'ombre turco e arabo." *Quaderni di studi arabi* 15, supplement (1997): 85–96.

Dursteler, Eric. "The *Bailo* in Constantinople: Crisis and Career in Venice's Early Modern Diplomatic Corps." *Mediterranean Historical Review* 16 (2001): 1–25.

______. "'A Continual Tavern in My House': Food and Diplomacy in Early Modern Constantinople." *Renaissance Studies in Honor of Joseph Connors* içinde, der. Louis A. Waldman ve Machtelt Israëls. Floransa: Olschki, 2012.

______. "Power and Information: The Venetian Postal System in the Mediterranean, 1573–1645." *From Florence to the Mediterranean: Essays in Honor of Anthony Molho* içinde, der. Diogo Ramado Curto vd., 2. cilt. Floransa: Olschki, 2009.

______. *Venetians in Constantinople: Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterranean.* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2006.

Eales, Jacqueline. *Women in Early Modern England, 1500–1700: Introductions to History.* Londra: UCL Press, 1998.

Edwards, Kathryn A. *Families and Frontiers: Re-creating Communities and Boundaries in the Early Modern Burgundies.* Leiden: Brill, 2002.

Eire, Carlos. "Calvin and Nicodemism: A Reappraisal." *Sixteenth Century Journal* 10 (1979): 44–69.

Ellero, Giuseppe. "Vergini christiane e donne di valore." *Le Zitelle: Architettura, arte e storia di un'istituzione veneziana* içinde, der. Lionello Pupi. Venedik: Albrizzi, 1992.

Elukin, Jonathan M. "From Jew to Christian? Conversion and Immutability in Medieval Europe." *Varieties of Religious Conversion in the Middle Ages* içinde, der. James Muldoon. Gainesville: University Press of Florida, 1997.

Encyclopedia of Islam. Yeni basım. der. H.A.R. Gibbs vd. Leiden: Brill, 1979–.

Erdoğan, Muzaffer. "Mîmar Davud Ağa'nın Hayatı ve Eserleri." *Türkiyat Mecmuasi* 12 (1955): 179–204.

Esposito, John L. *Women in Muslim Family Law.* 2. baskı. Syracuse: Syracuse University Press, 2001.

Evangelisti, Silvia. "Wives, Widows, and Brides of Christ: Marriage and the Convent in the Historiography of Early Modern Italy." *Historical Journal* 43 (2000): 233–47.

Eyice, Semavi. "Gazanfer Ağa Külliyesi." *Türkiye Diyanet Vakfı Islam Ansiklopedisi* 13 (1996): 432–33.

Fabijanec, Florence Sabine. "Le développement commercial de Zadar et de Split aux XVe–XVIe siècles." Doktora tezi, Université Paris I, 2002.

Faroqhi, Suraiya. "Crime, Women, and Wealth in the Eighteenth-Century Anatolian Countryside." *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era* içinde, der. Madeline C. Zilfi. Leiden: Brill, 1997.

______. "Crisis and Change, 1590–1699." *An Economic and Social History of the Ottoman Empire* içinde, 2. cilt, *1600–1914,* der. Halil İnalcık ve Donald Quataert. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

______. *Subjects of the Sultan: Culture and Daily Life in the Ottoman Empire.* Londra: I. B. Tauris, 2000.

Félix, Ana Fernández. "Children on the Frontiers of Islam." *Conversions islamiques: Identités religieuses en Islam méditerranéen* içinde, der. Mercedes García-Arenal. Paris: Maisonneuve et Larose, 2001.

Ferrante, Lucia. "Honor Regained: Women in the Casa del Soccorso di San Paolo in Sixteenth-Century Bologna." *Sex and Gender in Historical Perspective* içinde, der. Edward Muir ve Guido Ruggiero. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1990.

Ferraro, Joanne M. *Marriage Wars in Late Renaissance Venice.* Oxford: Oxford University Press, 2001.

______. "The Power to Decide: Battered Wives in Early Modern Venice." *Renaissance Quarterly* 48 (1995): 492–512.

Fetvaci, Emine Fatma. "Viziers to Eunuchs: Transitions in Ottoman Manuscript Patronage, 1566–1617." Doktora tezi, Harvard University, 2005.

Fiorani, Luigi. "Verso la nuova città. Conversione e conversionismo a Roma nel Cinque-Seicento." *Ricerche per la storia religiosa di Roma* 10 (1998): 91–186.

Firpo, Massimo. "The Italian Reformation and Juan de Valdés." *Sixteenth Century Journal* 27 (1996): 353–64.

Fischer, Lucia Frattarelli ve Stefano Villani. "'People of Every Mixture': Immigration, Tolerance, and Religious Conflict in Early Modern Livorno." *Immigration and Emigration in Historical Perspective* içinde, der. Ann Katherine Isaacs. Pisa: Edizioni Plus, 2007.

Fleischer, C. *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafā Ālī*. Princeton: Princeton University Press, 1986.

Foa, Anna. "Le donne nella storia degli ebrei in Italia." *Le donne delle minoranze: Le ebree e le protesanti d'Italia* içinde, der. Claire E. Honess ve Verina R. Jones. Turin: Claudiana, 1999.

______. "Il gioco del proselitismo: Politica delle conversioni e controllo della violenza nella Roma del cinquecento." *Ebrei e cristiani nell'Italia medievale e moderna: Conversioni, scambi, contrasti* içinde, der. Michele Luzzati vd. Roma: Carucci, 1988.

______. "The Marrano's Kitchen: External Stimuli, Internal Response, and the Formation of the Marrano Persona." *The Mediterranean and the Jews: Society, Culture, and Economy in Early Modern Times* içinde, der. Elliott Horowitz ve Moises Orfali. Ramat Gan, İsrail: Bar-Ilan University Press, 2002.

Fodor, Pál. "The Organisation of Defence in the Eastern Mediterranean (End of the 16th Century)." *The Kapudan Pasha: His Office and His Domain* içinde, der. Elizabeth Zachariadou. Rethymon: Crete University Press, 2002.

Fondra, Lorenzo. *Istoria della insigne reliquia di San Simeone profeta che si venera in Zara.* Zadar: Fratelli Battara, 1855.

Forbes, Hamish. "Early Modern Greece: Liquid Landscapes and Fluid Populations." *Between Venice and Istanbul: Colonial Landscapes in Early Modern Greece* (*Hesperia* supplement 40) içinde, der. Siriol Davies and Jack L. Davis. Y.y.: American School of Classical Studies in Athens, 2007.

Forsén, Björn. "Regionalism and Mobility in Early Modern Greece: A Commentary." *Between Venice and Istanbul: Colonial Landscapes in Early Modern Greece* (*Hesperia* supplement 40) içinde, der. Siriol Davies ve Jack L. Davis. Y.y.: American School of Classical Studies in Athens, 2007.

Fournel-Guérin, Jacqueline. "La femme morisque en Aragon." *Les morisques et leur temps* içinde. Paris: CNRS, 1983.

Franzoi, Umberto ve Dina di Stefano. *Le chiese di Venezia.* Y.y.: Alfieri, 1976.

Frazee, Charles. *The Island Princes of Greece: The Dukes of the Archipelago.* Amsterdam: Adolf M. Hakkert, 1988.

Frejdenberg, Maren. "Venetian Jews and Ottoman Authorities on the Balkans (16th Century)." *Études balkaniques* 30, no. 3 (1994): 56–66.

Galanté, Abraham. *Esther Kyra d'après de nouveaux documents.* Konstantinopolis: Société anonyme de papeterie et d'imprimerie, 1926.

Galasso, Giuseppe. "La mobilità delle persone nel mediterraneo: Qualche osservazione preliminare." *Mediterranea—Ricerche storiche* 3 (2006): 209–12.

Gauchat, Patrick. *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi.* 4. cilt. Münster in Westfalen: Sumptibus et Typis Librariae Regensbergianae, 1935.

Gerber, Haim. "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600–1700." *International Journal of Middle East Studies* 12 (1980): 213–44.

______. *State, Society, and Law in Islam: Ottoman Law in Comparative Perspective.* Albany: State University of New York Press, 1994.

Gerouki, Ariadni. *Les excommunications à Corfou, XVIIe et XVIIIe siècles: criminalité et attitudes mentales.* Atina: Editions Ant. N. Sakkoulas, 1998.

Gibb, H.A.R. ve H. Bowen. *Islamic Society and the West.* 2 cilt. Londra: Oxford University Press, 1950.

Gil'adi, Avner. *Children of Islam: Concepts of Childhood in Medieval Muslim Society.* New York: St. Martin's, 1992.

Gilmore, David D., der. *Honor and Shame and the Unity of the Mediterranean.* Washington, D.C.: American Anthropological Association, 1987.

Ginio, Eyal. "Childhood, Mental Capacity, and Conversion to Islam in the Ottoman State." *Byzantine and Modern Greek Studies* 25 (2001): 90–119.

Ginzburg, Carlo. *The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller.* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992.

______. "Just One Witness." *Probing the Limits of Representation: Nazism and the "Final Solution"* içinde, der. Saul Friedlander. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1992.

Giotopoulou-Sisilianou, Helle. *Presveies tes Venetokratoumenes Kerkyras, 16os–18os ai.: Pege schediasma anasyntheses tes epoches.* Atina: G.A.K.–Archeia Nomou Kerkyras, 2002.

Gliubich, Simeone. *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia.* Viyana: Rod. Lochner, 1836. Tekrar basım, Bologna: Arnaldo Forni Editore, 1974.

Göçek, Fatma Müge ve Marc David Baer. "Social Boundaries of Ottoman Women's Experience in Eighteenth-Century Galata Court Records." *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era* içinde, der. Madeline C. Zilfi. Leiden: Brill, 1997.

Goffman, Daniel. *The Ottoman Empire and Early Modern Europe.* Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Goitein, S.D. *A Mediterranean Society.* 3. cilt., *The Family.* Berkeley: University of California Press, 1978.

Goodblatt, Morris S. *Jewish Life in Turkey in the XVIth Century: As Reflected in the Legal Writings of Samuel De Medina.* New York: Jewish Theological Seminary, 1952.

Goodman, Jennifer R. "Marriage and Conversion in Late Medieval Romance." *Varieties of Religious Conversion in the Middle Ages* içinde, der. James Muldoon. Gainesville: University Press of Florida, 1997.

Goodwin, Godfrey. *A History of Ottoman Architecture.* Londra: Thames and Hudson, 1971.

Graizbord, David L. *Souls in Dispute: Converso Identities in Iberia and the Jewish Diaspora, 1580–1700.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004.

Graovac, Vera. "Populacijski razvoj Zadra." *Geoadria* 9 (2004): 51–72.

Greenblatt, Stephen. *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare.* Chicago: University of Chicago Press, 1980.

Greene, Molly. *A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean.* Princeton: Princeton University Press, 2000.

Gregory, Brad S. *Salvation at Stake: Christian Martyrdom in Early Modern Europe.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999.

______. "'To the Point of Shedding Your Blood': The Bible, Communities of Faith, and Martyrs' Resistance to Conversion in the Reformation Era." *Conversions: Old Worlds and New* içinde, der. Kenneth Mills ve Anthony Grafton. Rochester: University of Rochester Press, 2003.

Grubb, James S. "Elite Citizens." *Venice Reconsidered: The History and Civilization of an Italian City-State, 1297–1797* içinde, der. John Jeffries Martin ve Dennis Romano. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2000.

Guzzetti, Linda. "Separations and Separated Couples in Fourteenth-Century Venice." *Marriage in Italy, 1300–1650* içinde, der. Trevor Dean ve K.J.P. Lowe. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

Hacke, Daniela. *Women, Sex, and Marriage in Early Modern Venice.* Aldershot, Birleşik Krallık.: Ashgate, 2004.

Hale, J.R. ve Michael Mallett. *The Military Organization of a Renaissance State: Venice c. 1400–1617.* Cambridge: Cambridge University Press, 1984.

Hamadeh, Shirine. "Splash and Spectacle: The Obsession with Fountains in Eighteenth-Century Istanbul." *Muqarnas* 19 (2002): 123–48.

Hammer, M. de. *Histoire de l'empire ottoman.* Çev. M. Dochez. 18 cilt. Paris: Béthune et Plon, 1835–43.

Hanley, Sarah. "Engendering the State: Family Formation and State Building in Early Modern France." *French Historical Studies* 16 (1989): 4–27.

Hardwick, Julie. "Did Gender Have a Renaissance? Exclusions and Traditions in Early Modern Western Europe." *A Companion to Gender History* içinde, der. Teresa A. Meade ve Merry E. Wiesner-Hanks. Malden, Mass.: Blackwell, 2004.

Hartnup, Karen. *"On the Beliefs of the Greeks": Leo Allatios and Popular Orthodoxy.* Leiden: Brill, 2004.

Hasluck, F.W. *Christianity and Islam under the Sultans.* 2 cilt. Oxford: Clarendon Press, 1929.

______. "Depopulation in the Aegean Islands and the Turkish Conquest." *Annual of the British School at Athens* 17 (1910–11): 151–81.

Hathaway, Jane. *The Politics of Households in Ottoman Egypt: The Rise of the Qazdaglis.* Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Hefner, Robert W. "Introduction: World Building and the Rationality of Conversion." *Conversion to Christianity: Historical and Anthropological Perspectives on a Great Transformation* içinde, der. Robert W. Hefner. Berkeley: University of California Press, 1993.

Herzfeld, Michael. "Honour and Shame: Problems in the Comparative Analysis of Moral Systems." *Man* 15 (1980): 339–51.

______. "The Horns of the Mediterraneanist Dilemma." *American Ethnologist* 11 (1984): 439–54.

Heyberger, Bernard. "Se convertir à l'Islam chez les chrétiens de Syrie." *Dimensioni e problemi della ricerca storica* 2 (1996): 133–52.

Hocquet, Jean-Claude. "Commercio e navigazione in Adriatico: Porto di Ancona, sale di Pago e marina di Ragusa." *Atti e memorie della deputazione di storia patria per le Marche* 82 (1977): 221–54.

______. *Le sel et la fortune de Venise.* Vol. 1, *Production et monopole.* 2. basım. Lille: Université de Lille III, 1982.

Hoerder, Dirk. *Cultures in Contact: World Migrations in the Second Millennium.* Durham, N.C.: Duke University Press, 2002.

Hofmann, G. "La chiesa cattolica in Grecia (1600–1830)." *Orientalia christiana periodica* 2 (1936): 164–90, 395–436.

Horden, Peregrine, and Nicholas Purcell. *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History.* Oxford: Blackwell, 2000.

______. "Four Years of Corruption: A Response to Critics." *Rethinking the Mediterranean* içinde, der. W.V. Harris. Oxford: Oxford University Press, 2005.

______. "The Mediterranean and 'the New Thalassology.' " *American Historical Review* 111 (2006): 722–40.

Horodowich, Elizabeth. *Language and Statecraft in Early Modern Venice.* Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Horvat, Karlo. "Glagolaši u Dalmaciji početkom 17. Vijeka t. J. godine 1602–1603." *Starine* 33 (1911): 537–64.

Hrvatski biografski leksikon. 2. cilt. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1989.

Hunt, Margaret R. "Women in Ottoman and Western European Law Courts: Were Western Women *Really* the Luckiest Women in the World?" *Structures and Subjectivities: Attending to Early Modern Women* içinde, der. Joan E. Hartman ve Adelle Seeff. Newark: University of Delaware Press, 2007.

Hurlburt, Holly S. "Columbus' Sister: Female Agency and Women's Bodies in Early Modern Atlantic and Mediterranean Empires." *Conflict, Concord: Attending to Early Modern Women* içinde, der. Karen Nelson. Newark: University of Delaware Press, yakında.

Ibarra, Miguel A. de Bunes. "La figura del renegado en el Levante en la edad moderna." *AIESEE Bulletin* 26–7 (1996–97): 173–78.

______. "Reflexiones sobre la conversión al Islam de los renegados en los siglos XVI y XVII." *Hispania Sacra* 42 (1990): 181–98.

Imber, Collin. *The Ottoman Empire, 1300–1650.* New York: Palgrave Macmillan, 2002.

______. "Women, Marriage, and Property: Mahr in the *Behcetü'l-Fetāvā* of Yenişehirli Abdullah." *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era* içinde, der. Madeline C. Zilfi. Leiden: Brill, 1997.

Inalcık, Halil. "Decision Making in the Ottoman State." *Decision Making and Change in the Ottoman Empire* içinde, der. Caesar E. Farah. Kirksville, Mo.: Thomas Jefferson University Press, 1993.

______. *The Ottoman Empire: The Classical Age.* Londra: Weidenfeld and Nicholson, 1973.

______. "Ottoman Methods of Conquest." *Studia Islamica* 2 (1954): 104–29.

______. "The Ottoman State: Economy and Society, 1300–1600." *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, vol. 1, 1300–1600* içinde, der. Halil İnalcık ve Donald Quataert. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Infelise, Mario. *Prima dei giornali: Alle origini della pubblica informazione.* Roma: Laterza, 2002.

Iorga [Jorga], Nicolae. "Contribuțiuni la istoria Munteniei în a doua jumătate a secolului XVI–lea." *Analele Academiei Române,* series 2, 18 (1895–96): 1–112.

______. *Geschichte des osmanischen Reiches.* 5 cilt. Gotha: F. Perthes, 1908–13. Tekrar basım, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1990.

______. *Histoire des roumains et de la Romanité orientale.* 4. cilt. Bükreş: Yay.y., 1940.

______. *Pretendenți domnesci in secolulu al XVI-lea.* Bükreş: Institutul de Arte Grafice, Carol Göbl, 1898.

______. "Venezia ed i paesi romeni del Danubio fino al 1600." In *Scritti storici in onore di Giovanni Monticolo* içinde, der. C. Cipolla vd. Venedik: Ferrari, 1915.

Isaacs, Ann Katherine. "Introduction." *Immigration/Emigration in Historical Perspective* içinde, der. Ann Katherine Isaacs. Pisa: Edizioni Plus, 2007.

Iskowitz, Norman. *The Ottoman Empire and Islamic Tradition.* Chicago: University of Chicago Press, 1972.

İpşirli, Mehmet. "Mustafa Selânikî and His History." *Tarih Enstitüsü Dergisi* 9 (1978): 417–72.

Jennings, Ronald C. *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571–1640.* New York: New York University Press, 1993.

______. "Divorce in the Ottoman Sharia Court of Cyprus, 1580–1640." *Studia Islamica* 78 (1993): 155–67.

______. "Kadi, Court, and Legal Procedure in 17th-C. Ottoman Kayseri." *Studia Islamica* 48 (1978): 133–72.

______. "Women in Early-17th-Century Ottoman Judicial Records—The Sharia Court of Anatolian Kayseri." *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis, and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus, and Trabzon* içinde. İstanbul: Isis, 1999.

Johnson, Walter. "On Agency." *Journal of Social History* 37 (2003): 113–24.

Juran, Kristijan. "Kad i u kojim povijesnim okolnostima Murterini i Betinjani dolaze na Kornate?" *Povijesni prilozi* 28 (2005): 135–50.

Kafadar, Cemal. *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State.* Berkeley: University of California Press, 1995.

______. "A Death in Venice (1575): Anatolian Muslim Merchants Trading in the Serenissima." *Journal of Turkish Studies* 10 (1986): 191–218.

______. "The Ottomans and Europe." *Handbook of European History, 1400–1600* içinde, der. Thomas A. Brady, Jr., Heiko A. Oberman ve James D. Tracy, 1. cilt. Leiden: Brill, 1994.

______. "Les troubles monétaires de la fin du XVIe siècle et la prise de conscience ottomane du déclin." *Annales: ESC* 46 (1991): 381–400.

Kahf, Mohja. *Western Representations of the Muslim Woman.* Austin: University of Texas Press, 1999.

Kamen, Henry. "Strategies of Survival: Minority Cultures in the Western Mediterranean." *Early Modern History and the Social Sciences: Testing the Limits of Braudel's Mediterranean* içinde, der. John A. Marino. Kirksville, Mo.: Truman State University Press, 2002.

Kaplan, Benjamin J. *Divided by Faith: Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2007.

Karant-Nunn, Susan C. "Continuity and Change: Some Effects of the Reformation on the Women of Zwickau." *Sixteenth Century Journal* 12 (1982): 17–42.

______. "The Reformation of Women." *Becoming Visible: Women in European History* içinde, 3. basım, der. Renate Bridenthal, Susan

Mosher Stuard ve Merry E. Wiesner-Hanks. Boston: Houghton Mifflin, 1998.

Karapidakis, Nicolas. *Civis fidelis: L'avènement et l'affirmation de la citoyenneté corfiote (XVIème–XVIIème siècles).* Frankfurt: P. Lang, 1992.

Karsten, Arne. "Die Gleichschaltung der Eminenzen? Venezianische Kardinalsgrabmäler im Rom des 17. und 18. Jahrhunderts." *Macht und Memoria: Begräbniskultur europäischer Oberschichten in der Frühen Neuzeit* içinde, der. Mark Hengerer. Cologne: Böhlau Verlag, 2005.

Kasdagli, Aglaia E. "Gender Differentiation and Social Practice in Post-Byzantine Naxos." *The Byzantine Tradition after the Fall of Constantinople* içinde, der. John J. Yannias. Charlottesville: University Press of Virginia, 1991.

______. *Land and Marriage Settlements in the Aegean: A Case Study of Seventeenth-Century Naxos.* Venedik: Hellenic Institute of Byzantine and Post-Byzantine Studies, 1999.

Kedar, Benjamin Z. "Multidirectional Conversion in the Frankish Levant." *Varieties of Religious Conversion in the Middle Ages* içinde, der. James Muldoon. Gainesville: University Press of Florida, 1997.

______. "Muslim Conversion in Canon Law." *Proceedings of the Sixth International Congress of Medieval Canon Law* içinde, der. Stephane Kuttner and Kenneth Pennington, 7. cilt, *Monumenta iuris canonici.* Roma: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1985.

Keddie, Nikki R. *Women in the Middle East: Past and Present.* Princeton: Princeton University Press, 2007.

Kertzer, David I. *The Pope against the Jews: The Vatican's Role in the Rise of Modern Anti-Semitism.* New York: Vintage, 2002.

______. *Sacrificed for Honor: Italian Infant Abandonment and the Politics of Reproductive Control.* Boston: Beacon, 1993.

Kessler-Harris, Alice. "What Is Gender History Now?" *What Is History Now?* içinde, der. David Cannadine. New York: Palgrave Macmillan, 2004.

King, Margaret L. *Women of the Renaissance.* Chicago: University of Chicago Press, 1991.

Kirshner, Julius. "Introduction." *Jewish History* 16 (2002): 1–14.

Kissling, H. J. "Türkenfurcht und Türkenhoffnung im 15. 16. Jahrhundert: Zur Geschichte eines 'Komplexes.'" *Südost-Forschungen* 23 (1964): 1–18.

Klapisch-Zuber, Christiane. *Women, Family, and Ritual in Renaissance Italy.* Chicago: University of Chicago Press, 1987.

Kollmann, Nancy Shields. *By Honor Bound: State and Society in Early Modern Russia.* Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1999.

Koloğu, Orhan. "Renegades and the Case [*sic*] Uluç/Kiliç Ali." *Mediterraneo in armi (sec. XV–XVIII)* içinde, der. Rossella Cancila, 4. cilt, 2. kitap, *Quaderni Mediterranea: Ricerche storiche.* Palermo: Associazione Mediterranea, 2007.

Kolumbić, Jelena. "Grbovi zadarskih plemićkih obitelji." *Radovi JAZU* 47 (2005): 27–98.

Kooi, Christine. "Converts and Apostates: The Competition for Souls in Early Modern Holland." *Archiv für Reformationsgeschichte* 92 (2001): 195–214.

Kortepeter, Carl Max. *Ottoman Imperialism during the Reformation: Europe and the Caucasus.* New York: New York University Press, 1972.

Kramer, J. H. "Mustafa I." *The First Encyclopedia of Islam.* Yeni baskı. 7. cilt. Leiden: Brill, 1993.

Krekić, Barisa. "Developed Autonomy: The Patricians in Dubrovnik and Dalmatian Cities." *The Urban Society of Eastern Europe in Premodern Times* içinde, der. Barisa Krekić. Berkeley: University of California Press, 1987.

Krstić, Tijana. "Illuminated by the Light of Islam and the Glory of the Ottoman Sultanate: Self-Narratives of Conversion to Islam in the Age of Confessionalization." *Comparative Studies in Society and History* 51 (2009): 35–63.

Kunt, I. Metin "Ethnic-Regional (*Cins*) Solidarity in the Seventeenth-Century Ottoman Establishment." *International Journal of Middle East Studies* 5 (1974): 233–39.

______. *The Sultan's Servants: The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550–1650.* New York: Columbia University Press, 1983.

Kužić, Krešimir. "Osmanlijski zapovjedni kadar u turd-avama Klis, Lončarić i Kamen oko 1630. Godine." *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 23 (2005): 187–214.

______. "Prilog biografiji nekih Kačićevih vitezova te podrijetlu stanovništva njihova kraja." *Radovi JAZU* 47 (2005): 191–224.

LaBalme, Patricia. "Venetian Women on Women: Three Early Modern Feminists." *Archivio Veneto* 117 (1981): 81–109.

Laiou, Sophia. "Christian Women in an Ottoman World: Interpersonal and Family Cases Brought Before the Shari'a Courts during the Seventeenth and Eighteenth Centuries (Cases Involving the Greek Community)." *Women in the Ottoman Balkans: Gender, Culture, and History* içinde, der. Amila Buturović ve İrvin Cemil Schick. Londra: I.B. Tauris, 2007.

Lamdan, Ruth. "Malchi, Esperanza." *Encyclopaedia Judaica* içinde, 2. baslı, 13. cilt. Detroit: Macmillan Reference, 2007.

Lane, Frederic C. *Venice, a Maritime Republic.* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1973.

Lassithiotakis, Michel. "«L'isola di Candia, piu d'ogn'altra lontana»: Aspects matériels et culturels de l'insularité en Crète à la fin de période vénitienne (1570 env.–1669)." *Insularités ottomanes* içinde, der. Nicolas Vatin ve Gilles Veinstein. Paris: Maisonneuve et Larose, 2004.

Lattes, Andrea Y. "Gli ebrei di Ferrara e le imposte per i catecumeni." *La rassegna mensile di Israele* 65, no. 3 (1999): 41–54.

Laven, Mary. *Virgins of Venice: Enclosed Lives and Broken Vows in the Renaissance Convent.* Londra: Penguin, 2002.

Lazar, Lance Gabriel. "Negotiating Conversions: Catechumens and the Family in Early Modern Italy." *Piety and Family in Early Modern Europe* içinde, der. Marc R. Forster ve Benjamin J. Kaplan. Aldershot, U.K.: Ashgate, 2005.

Le Gall, Dina. *A Culture of Sufism: Naqshbandis in the Ottoman World.* Albany: State University of New York Press, 2005.

Lendaki, Andrea. *E katastrophe tes Melou tou 18th aiona.* Atina: Yay.y., 1974.

Lever, Alison. "Honour as a Red Herring." *Critique of Anthropology* 6 (1986): 81–106.

Levi, Giovanni. "On Microhistory." *New Perspectives on Historical Writing* içinde, der. Peter Burke. University Park: Pennsylvania State University Press, 1992.

Levin, Eve. *Sex and Society in the World of the Orthodox Slavs, 900–1700.* Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1989.

Levtzion, Nehemia. "Toward a Comparative Study of Islamization." *Conversion to Islam* içinde, der. Nehemia Levtzion. New York: Holmes and Meier, 1979.

Lewis, Bernard. *The Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror.* New York: Random House, 2003.

______. *Islam and the West.* Oxford: Oxford University Press, 1993.

Lewis, Laura A. "The 'Weakness' of Women and the Feminization of the Indian in Colonial Mexico." *Colonial Latin America Review* 5 (1996): 73–94.

Lewis, Raphaela. *Everyday Life in Ottoman Turkey.* Londra: B.T. Batsford, 1971.

Lollino, Luigi. *Vita del cavaliere Ottaviano Bon.* Venedik: P. Naratovich, 1854.

Lombardi, Daniela. "Fidanzamenti e matrimoni dal concilio di Trento alle riforme settecentesche." *Storia del matrimonio* içinde, der. Michela de Giorgio ve Christiane Klapisch-Zuber. Roma: Laterza, 1996.

Lopasic, Alexander. "The Bulgarian Moslems, or Pomaks." *Anglo Bulgarian Symposium* 2 (1985): 121–26.

______. "Islamization of the Balkans with Special Reference to Bosnia." *Journal of Islamic Studies* 5 (1994): 163–86.

______. "The Turks of Bosnia." *Research Papers: Muslims in Europe* 16 (1982): 12–23.

Lopes, Maria de Jesus dos Mártires. "A problemática da conversão ao cristianismo em Goa: Os catecúmenos de Betim (séculos XVIII–XIX)." *Anais de história de Além-Mar* 3 (2002): 277–305.

Luca, Cristian. "Călători şi pribegi din ţările române la Veneţia în secolul al XVII–lea." *Călători români în Occident: Secolele XVII–XX* içinde,

der. Nicolae Bocşan ve Ioan Bolovan. Cluj-Napoca: Institutul Cultural Român, 2004.

______. "Miscellanea italo-romena (XVI e XVII secolo)." *Închinare lui Petre Ş. Năsturel la 80 de ani* içinde, der. Ionel Cândea, Paul Cernovodeanu ve Gheorghe Lazr. Brăila: Editura Istros, 2003.

______. "Veneziani, levantini e romeni fra prassi politiche e interessi mercantili nell'Europa sud-orientale tra cinque e seicento." *Romania e Romània: Lingua e cultura romena di fronte all'Occidente* içinde, der. Teresa Ferro. Udine: Forum, 2003.

______. "The Vlachs/Morlaks in the Hinterlands of Traù (Trogir) and Sebenico (Šibenik), Towns of the Venetian Dalmatia, during the 16th Century." *Miscellanea Historica et Archaeologica in Honorem Professoris Ionel Cândea* içinde, der. Valeriu Sîrbu ve Cristian Luca. Brăila: Editura Istros, 2009.

Lunardon, Silvia. "Le Zitelle alla Giudecca: Una storia lunga quattrocento anni." *Le Zitelle: Architettura, arte e storia di un'istituzione veneziana* içinde, der. Lionello Pupi. Venedik: Albrizzi, 1992.

Luria, Keith P. *Sacred Boundaries: Religious Coexistence and Conflict in Early-Modern France.* Washington, D.C.: Catholic University of America Press, 2005.

Luxardo de Franchi, Nicolò, der. *Le fortificazioni venete in Dalmazia e Corfù.* Venedik: Museo navale, 1975.

Lybyer, Albert Howe. *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1913.

Malcolm, Noel. *Bosnia: A Short History.* New York: New York University Press, 1994.

Malieckal, Bindu. "Slavery, Sex, and the Seraglio: 'Turkish' Women and Early Modern Texts." *The Mysterious and the Foreign in Early Modern England* içinde, der. Helen Ostovich, Mary V. Silcox ve Graham Roebuck. Newark: University of Delaware Press, 2008.

Malliaris, Alexis. "Population Exchange and Integration of Immigrant Communities in the Venetian Morea, 1687–1715." *Between Venice and Istanbul: Colonial Landscapes in Early Modern Greece* (*Hesperia*

supplement 40) içinde, der. Siriol Davies ve Jack L. Davis. Yay.y.: American School of Classical Studies in Athens, 2007.
Mantran, Robert. *Istanbul au siècle de Soliman le Magnifique.* Paris: Hachette, 1994.
Marshall, Sherrin. "Childhood in Early Modern Europe." *Children in Historical and Comparative Perspective* içinde, der. Joseph M. Hawes ve N. Ray Hiner. New York: Greenwood Press, 1991.
Martin, John Jeffries. "*Renovatio* and Reform in Early Modern Italy." *Heresy, Culture, and Religion in Early Modern Italy: Contexts and Contestations* içinde, der. Ronald K. Delph, Michelle Fontaine ve John Jeffries Martin. Kirksville, Mo.: Truman State University Press, 2006.
______. "Salvation and Society in Sixteenth-Century Venice: Popular Evangelism in a Renaissance City." *Journal of Modern History* 60 (1988): 205–33.
______. *Venice's Hidden Enemies: Italian Heretics in a Renaissance City.* Berkeley: University of California Press, 1993.
Maschietto, Francesco Ludovico. *Elena Lucrezia Cornaro Piscopia (1646–1684); prima donna laureata nel mondo.* Padua: Antenore, 1978.
Masters, Bruce. *Christians and Jews in the Ottoman Arab World.* Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
Matar, Nabil. *Turks, Moors, and Englishmen in the Age of Discovery.* New York: Columbia University Press, 1999.
Maxim, Mihai. "I principati romeni e l'impero ottomano (1400–1878)." In *Una storia dei Romeni,* der. Stephen-Fischer Galaţi vd. Cluj-Napoca: Fundaţia Culturală Română, 2003.
Maxim, Mihai ve Viorel Panaite. "Pax ottomanica et les pays roumains (I–II)." *Analele Universităţii Bucareşti: Istorie* 35 (1986): 11–19; 36 (1987): 94–99.
Maynes, Mary Jo. "Age as a Category of Historical Analysis: History, Agency, and Narratives of Childhood." *Journal of the History of Childhood and Youth* 1 (2008): 114–24.
Mazza, Barbara Boccazzi. "Governare i 'luoghi pii': La casa delle Zitelle." *Studi veneziani* 50 (2005): 291–99.

Mazzarotto, Bianca Tamassia. *Le feste veneziane: I giochi popolari, le cerimonie religiose e di governo.* Floransa: Sansoni, 1961.

McGinty, Anna Mansson. *Becoming Muslim: Western Women's Conversions to Islam.* New York: Palgrave Macmillan, 2006.

McGough, Laura. "Women, Private Property, and the Limitations of State Authority in Early Modern Venice." *Journal of Women's History* 14 (2002): 32–52.

McGowan, Bruce. "The Age of the Ayans, 1699–1812." *An Economic and Social History of the Ottoman Empire,* vol. 2, *1600–1914* içinde, der. Halil İnalcık ve Donald Quataert. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

McLean, Paul D. *The Art of the Network: Strategic Interaction and Patronage in Renaissance Florence.* Durham, N.C.: Duke University Press, 2007.

Mehmed, Mustafa. "La crise ottomane dans la vision de Hasan Kiafi Akhisari (1544–1616)." *Revue des études sud-est européennes* 13 (1975): 385–402.

Melammed, Renée Levine. "Crypto-Jewish Women Facing the Spanish Inquisition: Transmitting Religious Practices, Beliefs, and Attitudes." *Christians, Muslims, and Jews in Medieval and Early Modern Spain: Interaction and Cultural Change* içinde, der. Mark D. Meyerson ve Edward D. English. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2000.

Menchi, Silvana Seidel ve Diego Quaglioni, der. *Coniugi nemici: La separazione in Italia dal XII al XVIII secolo.* Bologna: Il Mulino, 2000.

Meriwether, Margaret L. *The Kin Who Count: Family and Society in Ottoman Aleppo, 1770–1840.* Austin: University of Texas Press, 1999.

Meriwether, Margaret L. ve Judith E. Tucker. "Introduction." In *Social History of Women and Gender in the Modern Middle East,* der. Margaret L. Meriwether ve Judith E. Tucker. Boulder, Colo.: Westview Press, 1999.

Meyerson, Mark D. "Aragonese and Catalan Jewish Converts at the Time of the Expulsion." *Jewish History* 6 (1992): 131–49.

Milan, Catia, Antonio Politi ve Bruno Vianello, der. *Guida alle magistrature: Elementi per la conoscenza della repubblica veneta.* Verona: Cierre, 2003.

Miller, Alan S. ve John P. Hoffman. "Risk and Religion: An Explanation of Gender Differences in Religiosity." *Journal for the Scientific Study of Religion* 34 (1995): 63–75.

Miller, William. "The Ionian Islands under Venetian Rule." *English Historical Review* 18 (1903): 209–39.

______. *The Latins in the Levant: A History of Frankish Greece (1204– 1566).* Londra: John Murray, 1908. Tekrar basım, Cambridge: Speculum Historiale, 1964.

Mills, Kenneth ve Anthony Grafton. "Introduction." *Conversions: Old Worlds and New* içinde, der. Kenneth Mills ve Anthony Grafton. Rochester, N.Y.: University of Rochester Press, 2003.

Minkov, Anton. *Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahası Petitions and Ottoman Social Life, 1670–1730.* Leiden: Brill, 2004.

Mocenigo, Mario Nani. *Storia della marina veneziana da Lepanto alla caduta della repubblica.* Roma: Ministero della Marina, 1935.

Moch, Leslie Page. *Moving Europeans: Migration in Western Europe since 1650.* 2. baskı. Bloomington: Indiana University Press, 2003.

Molho, Anthony. "Ebrei e marrani fra Italia e Levante ottomano." *Storia d'Italia—Annali,* vol. 11, *Gli ebrei in Italia* içinde, der. Corrado Vivanti. Turin: Giulio Einaudi editore, 1997.

______. *Marriage Alliance in Late Medieval Florence.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1994.

______. "Review of *The Corrupting Sea,* by Peregrine Horden and Nicholas Purcell." *Journal of World History* 13 (2002): 486–92.

Monter, E. William. "Women in Calvinist Geneva (1550–1800)." *Signs* 6 (1980): 189–209.

Mordtmann, J.H. "Die jüdischen Kira im Serai der Sultane." *Mitteilungen des Seminars für orientalischen Sprachen* 32 (1929): 1–38.

Morris, Ian. "Mediterraneanization." *Mediterranean Historical Review* 18 (2003): 30–55.

Muir, Edward. *Mad Blood Stirring: Vendetta and Factions in Friuli during the Renaissance.* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1993.

______. *Ritual in Early Modern Europe.* Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Nashat, Guity. "Women in the Middle East, 8000 BCE to 1700 CE." *A Companion to Gender History* içinde, der. Teresa A. Meade ve Merry E. Wiesner-Hanks. Oxford: Blackwell, 2004.

______. "Women in the Middle East: 8000 B.C.E.–C.E. 1800." *Women in the Middle East: Restoring Women to History* içinde, der. Guity Nashat ve Judith E. Tucker. Bloomington: Indiana University Press, 1999.

Neagoe, Manole. *Mihai Viteazul.* Bükreş: Editura "Europa Nova," 1994.

Necipoğlu, Gülru. *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire.* Princeton: Princeton University Press, 2005.

______. *Architecture, Ceremonial, and Power: The Topkapi Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries.* Cambridge, Mass.: MIT Press, 1991.

Neff, Mary Frances. "Chancellery Secretaries in Venetian Politics and Society, 1480–1533." Doktora tezi, UCLA, 1985.

Niero, Antonio. *I patriarchi di Venezia da Lorenzo Giustiniani ai nostri giorni.* Venedik: Studium Cattolico Veneziano, 1961.

Nixon, Lucia. "Review of *The Corrupting Sea,* by P. Horden and N. Purcell, and of *The Mediterranean in the Ancient World,* by F. Braudel." *Journal of Roman Studies* (2002): 195–97.

Novak, Grga. *Povijest Splita.* 3 cilt. Split: Čakavski sabor, 1978.

Nye, Robert A. *Masculinity and Male Codes of Honor in Modern France.* Oxford: Oxford University Press, 1993.

Oberling, Gerry ve Grace Martin Smith. *The Food Culture of the Ottoman Palace.* İstanbul: Republic of Turkey Ministry of Culture, 2001.

O'Connell, Monique. *Men of Empire: Power and Negotiation in Venice's Maritime State.* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2009.

Olteanu, Ştefan. *Les pays roumains à l'époque de Michel le Brave (l'union de 1600).* Bükreş: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975.

Oris, Michel ve Emiko Ochiai. "Family Crisis in the Context of Different Family Systems: Frameworks and Evidence on 'When Dad Died.'" *When Dad Died: Individuals and Families Coping with Family Stress in Past Societies* içinde, der. Renzo Derosas ve Michel Oris. Bern: Peter Lang, 2002.

Orme, Nicholas. *Medieval Children.* New Haven: Yale University Press, 2001.

Ortega, Stephen. "'Pleading for Help': Gender Relations and Cross-Cultural Logic in the Early Modern Mediterranean." *Gender and History* 20 (2008): 332–48.

Paci, Renzo. *La scala di Spalato e il commercio veneziano nei Balcani fra Cinque e Seicento.* Venedik: Deputazione di Storia Patria per le Venezie, 1971.

Pagratis, Gerassimos D. *Ekklesia kai krato sta venetika nesia tou Ioniou Pelagous: Martyries gia te drase Italon Phrankiskanon Missionarion apo ta archeia tes Propaganda Fide (17os aionas).* Atina: Ekdoseis Papazese, 2009.

______. "Sources for the Maritime History of Greece (Fifteenth to Seventeenth Century)." *Research in Maritime History* 28 (2004): 125–46.

______. "Tracce della presenza francescana in Levante: La chiesa e il convento di San Francesco dei frati minori di Corfù." *Il santo* 40 (2000): 99–119.

______. "Trade and Shipping in Corfu 1496–1538." *International Journal of Maritime History* 16, no. 2 (2004): 169–220.

Panaite, Viorel. "Power Relationships in the Ottoman Empire: Sultans and the Tribute Paying Princes of Wallachia and Moldavia (16th–18th Centuries)." *Revue des études sud-est européennes* 37 (1999): 47–78.

______. "The Voivodes of the Danubian Principalities—As Hâracgüzarlar of the Ottoman Sultans." *International Journal of Turkish Studies* 9 (2003): 59–78.

Parker, Geoffrey ve Lesley M. Smith, der. *The General Crisis of the Seventeenth Century.* 2.baskı. Londra: Routledge, 1997.

Paspati, A. G. "Life of the Patriarch Cyril." *The Bibliotheca Sacra* 23 (1866): 452–85.

Pearl, David. *A Textbook on Muslim Personal Law.* 2. baskı. Londra: Croom Helm, 1987.

Pedani, Maria Pia. "Beyond the Frontier: The Ottoman-Venetian Border in the Adriatic Context from the Sixteenth to the Eighteenth Centuries." *Zones of Fracture in Modern Europe: The Baltic Countries, the Balkans, and Northern Italy* içinde, der. Almut Bues. Wiesbaden: Harrossowitz Verlag, 2005.

______. "Dalla frontiera al confine." *Quaderni di studi arabi, studi e testi 5*. Roma: Herder editrice, 2002.
______. *I documenti turchi dell'archivio di stato di Venezia.* Roma: Ministero per i beni culturali e ambientali, 1994.
______. *In nome del Gran Signore.* Venedik: Deputazione editrice, 1994.
______. "The Ottoman Venetian Frontier (15th–18th Centuries)." *The Great Ottoman-Turkish Civilisation* içinde, der. Kemal Çicek vd. Ankara: Yeni Türkiye, 2000.
______. "Presenze islamiche a Venezia." *Levante* 35 (1993): 13–20.
______. "Safiye's Household and Venetian Diplomacy." *Turcica* 32 (2000): 9–32.
______. "Veneziani a Costantinopoli alla fine del XVI secolo." *Quaderni di studi arabi* 15, ek (1997): 67–84.
Peirce, Leslie P. "Beyond Harem Walls: Ottoman Royal Women and the Exercise of Power." *Gendered Domains: Rethinking Public and Private in Women's History* içinde, der. Dorothy O. Helly ve Susan M. Reverby. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1992.
______. *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire.* Oxford: Oxford University Press, 1993.
______. *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab.* Berkeley: University of California Press, 2003.
______. "Seniority, Sexuality, and Social Order: The Vocabulary of Gender in Early Modern Ottoman Society." *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era* içinde, der. Madeline C. Zilfi. Leiden: Brill, 1997.
Peri, Vittorio. "L'«incredibile risguardo» e l'«incredibile destrezza». La resistenza di Venezia alle iniziative postridentine della santa sede per i greci dei suoi domini." *Venezia, centro di mediazione tra oriente e occidente (secoli XV–XVI): Aspetti e problemi* içinde, 2. cilt, der. Hans-Georg Beck, Manoussos Manoussacas ve Agostino Pertusi. Florence: Olschki, 1977.
Peristiany, J. G., der. *Honour and Shame: The Values of Mediterranean Society.* Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1965.
Perry, Mary Elizabeth. "Behind the Veil: Moriscas and the Politics of Resistance and Survival." *Spanish Women in the Golden Age: Images*

and Realities içinde, der. Magdalena S. Sanchez and Alain Saint-Saens. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1996.

______. "Contested Identities: The Morisca Visionary Beatriz de Robles." *Women in the Inquisition: Spain and the New World* içinde, der. Mary Giles. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1999.

______. *The Handless Maiden: Moriscos and the Politics of Religion in Early Modern Spain.* Princeton: Princeton University Press, 2005.

______. "Moriscas and the Limits of Assimilation." *Christians, Muslims, and Jews in Medieval and Early Modern Spain: Interaction and Cultural Change,* der. Mark D. Meyerson ve Edward D. English. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2000.

Peters, Christine. *Patterns of Piety: Women, Gender, and Religion in Late Medieval and Reformation England.* Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Pina-Cabral, João de. "The Mediterranean as a Category of Regional Comparison: A Critical View." *Current Anthropology* 30 (1989): 399–406.

Platon, Gheorghe. "Tra gli Imperi Ottomano, Austriaco e Russo (nei secoli XVI–XVII)." *Una storia dei romeni: Studi critici* içinde, der. Stephen-Fischer Galaţi et al. Cluj-Napoca: Fundaţia Culturală Română, 2003.

Porter, Roy. *English Society in the Eighteenth Century.* Londra: Allen Lane, 1982.

Povero, Chiara. *Missioni in terra di frontiera: La controriforma nelle valli del Pinerolese secoli XVI–XVIII.* Roma: Istituto storico dei Cappuccini, 2006.

Povolo, Claudio. *L'intrigo dell'onore: Poteri e istituzioni nella republica di Venezia tra cinque e seicento.* Verona: Cierre Edizioni, 1997.

Power, Daniel. "Frontiers: Terms, Concepts, and the Historians of Medieval and Early Modern Europe." *Frontiers in Question: Eurasian Borderlands, 700–1700* içinde, der. Daniel Power ve Naomi Standen. New York: St. Martin's, 1999.

Praga, Giuseppe. *History of Dalmatia.* Pisa: Giardini, 1993.

Preto, Paolo. *Venezia e i turchi.* Floransa: Sansoni, 1975.

Prodi, Paolo. "The Structure and Organization of the Church in Renaissance Venice: Suggestions for Research." *Renaissance Venice* içinde, der. J.R. Hale. Totowa, Md.: Rowman and Littlefield, 1973.

Pullan, Brian. "The Inquisition and the Jews of Venice: The Case of Gaspare Ribeiro, 1580–81." *Bulletin of the John Rylands Library of Manchester* 62 (1979): 207–231.

______. "La nuova filantropia nella Venezia cinquecentesca." *Nel regno dei poveri: Arte e storia dei grandi ospedali veneziani in età moderna* içinde, *1474–1797,* der. Bernard Aikema ve Dulcia Meijers. Venedik: Arsenale, 1989.

______. "The Old Catholicism, the New Catholicism, and the Poor." *Timore e carità: I poveri nell'Italia moderna* içinde, der. Giorgio Politi, Mario Rosa, and Franco della Paruta. Cremona: Biblioteca Statale e Libreria Civica di Cremona, 1982.

______. *Rich and Poor in Renaissance Venice: The Social Institutions of a Catholic State, to 1620.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971.

______. "Wage-Earners and the Venetian Economy, 1550–1630." *Crisis and Change in the Venetian Economy in the 16th and 17th Centuries* içinde, der. Brian Pullan. Londra: Methuen, 1968.

Purcell, Nicholas. "The Boundless Sea of Unlikeness? On Defining the Mediterranean." *Mediterranean Historical Review* 18 (2003): 9–29.

______. "Fixity." *Mobility and Travel in the Mediterranean from Antiquity to the Middle Ages* içinde, der. Renate Schlesier and Ulrike Zellmann. Münster: LIT Verlag Münster, 2004.

Queller, Donald E. ve Thomas F. Madden. "Father of the Bride: Fathers, Daughters, and Dowries in Late Medieval and Early Renaissance Venice." *Renaissance Quarterly* 46 (1993): 685–711.

Rački, Franjo. "Prilozi za geografsko-statistički opis bosanskoga paša pašalika." *Starine* 14 (1882): 173–93.

Rambo, Lewis R. "Anthropology and the Study of Conversion." *The Anthropology of Religious Conversion* içinde, der. Andrew Buckser ve Stephen D. Glazier. Lanham, Md.: Rowman and Littlefield, 2003.

______. "Theories of Conversion: Understanding and Interpreting Religious Change." *Social Compass* 46 (1999): 259–71.

______. *Understanding Religious Conversion.* New Haven: Yale University Press, 1993.

Rangabé, Eugène Rizo. *Livre d'or de la noblesse ionienne.* Atina: Maison d'Éditions "Eleftheroudakis," 1925.

Rapley, Elizabeth. "Women and Religious Vocation in Seventeenth-Century France." *French Historical Studies* 18 (1994): 613–31.

Raukar, Tomislav. "Le città della Dalmazia nell XIII e XIV secolo." *Le città del Mediterraneo all'apogeo dello sviluppo medievale: Aspetti economici e sociali* içinde. Pistoia: Centro Italiano Studi di Storia, 2003.

______. "Venezia, il sale e la struttura economica e sociale della Dalmazia nel XV e XVI secolo." *Convegno internazionale di studi su sale e saline in adriatico in età moderna* içinde, der. Antonio Di Vittorio and Sergio Anselmi. Naples: Giannini Editore, 1981.

______. *Zadar u XV stoljeću: ekonomski razvoj i društveni odnosi.* Zagreb: Sveučilište, Centar za povijesne znanosti, 1977.

Reid, Charles J. *Power over the Body, Equality in the Family: Rights and Domestic Relations in Medieval Canon Law.* Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 2004.

Reindl-Kiel, Hedda. "A Woman Timar Holder in Ankara Province during the Second Half of the 16th Century." *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 40 (1997): 207–38.

Restall, Matthew. "'He Wished It in Vain': Subordination and Resistance among Maya Women in the Post-Conquest Yucatan." *Ethnohistory* 42 (1995): 577–94.

Ricci, Giovanni. *Ossessione turca: In una retrovia cristiana dell'Europa moderna.* Bologna: Il Mulino, 2002.

Rigo, Angelo. "Giudici del Procurator e donne «malmaritate»." *Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti* 153 (1993): 241–66.

Rocciolo, Domenico. "L'archivio della pia casa dei catacumeni e neofiti." *Ricerche per la storia religiosa di Roma* 10 (1999): 545–82.

Roelker, Nancy. "The Appeal of Calvinism to French Noblewomen in the Sixteenth Century." *Journal of Interdisciplinary History* 2 (1972): 391–418.

Roper, Lyndal. *Oedipus and the Devil: Witchcraft, Sexuality, and Religion in Early Modern Europe.* Londra: Routledge, 1994.

Rossi, Ettore. "La sultana Nūr Bānū (Cecilia Venier-Baffo) moglie di Selīm II (1566–1574) e madre di Murād III (1574–1595)." *Oriente moderno* 33 (1953): 433–41.

Rostagno, Lucia. *Mi faccio turco: Esperienze ed immagini dell'islam nell'Italia moderna.* Roma: Istituto per l'Oriente C. A. Nallino, 1983.

Roth, Cecil. *The Duke of Naxos of the House of Nasi.* Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1948.

Rothenberg, G.E. "Christian Insurrections in Turkish Dalmatia 1580–96." *Slavonic and East European Review* 40 (1961): 136–47.

Rothman, E. Natalie. "Becoming Venetian: Conversion and Transformation in the Seventeenth-Century Mediterranean." *Mediterranean Historical Review* 21 (2006): 39–75.

______. "Between Venice and Istanbul: Trans-Imperial Subjects and Cultural Mediation in the Early Modern Mediterranean." Doktora tezi, University of Michigan, 2006.

Rouillard, Clarence Dana. *The Turk in French History, Thought, and Literature.* Paris: Boivin, t.y.

Rozen, Minna. *A History of the Jewish Community of Istanbul: The Formative Years, 1453–1566.* Leiden: Brill, 2002.

Rudt de Collenberg, Wipertus Hugues. "Les «custodi» de la Marciana Giovanni Sozomenos et Giovanni Matteo Bustron: Relations familiales, sociales, culturelles et politiques au sein de la communauté chypriote." *Miscellanea marciana* 5 (1990): 9–76.

______. *Esclavage et rançons des chrétiens en Méditerranée (1570–1600).* Paris: Léopard d'Or, 1987.

Ruggiero, Guido. *The Boundaries of Eros: Sex Crime and Sexuality in Renaissance Venice.* Oxford: Oxford University Press, 1989.

______. "«Più che la vita caro»: Onore, matrimonio e reputazione femminile del tardo rinascimento." *Quaderni storici* 66 (1987): 753–75.

Safley, Thomas M. "Marital Litigation in the Diocese of Constance, 1551– 1620." *Sixteenth Century Journal* 12 (1981): 61–77.

Sahlins, Peter. *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees.* Berkeley: University of California Press, 1989.

Said, Edward W. *Orientalism.* New York: Vintage Books, 1979.

Salisbury, Neal. "Embracing Ambiguity: Native Peoples and Christianity in Seventeenth-Century North America." *Ethnohistory* 50 (2003): 247–59.

Sarti, Raffaella. *Europe at Home: Family and Material Culture, 1500–1800.* New Haven: Yale University Press, 2004.

Scaraffia, Lucetta. *Rinnegati: Per una storia dell'identità occidentale.* Roma: Laterza, 1993.

Schick, İrvin Cemil. "Christian Maidens, Turkish Ravishers: The Sexualization of National Conflict in the Late Ottoman Period." *Women in the Ottoman Balkans: Gender, Culture, and History* içinde, der. Amila Buturović and İrvin Cemil Schick. Londra: I.B. Tauris, 2007.

Schmidt, Jan. "The Egri-Campaign of 1596: Military History and the Problem of Sources." *Habsburgisch-osmanische Beziehungen* içinde, der. Andreas Tietze. Viyana: Verlag des Verbandes der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, 1985.

______. *Pure Water for Thirsty Muslims: A Study of Muṣṭafā 'Ālī of Gallipoli's "Künhü l-ahbār."* Leiden: Het Oosters Instituut, 1991.

Schröeder, Franz. *Repertorio genealogico delle famiglie confermate nobili e dei titolati nobili esistenti nelle provincie Venete.* 2 cilt. Venedik: Alvisopoli, 1830–31. Tekrar basım, Bologna: Arnaldo Forni Editore, 1972.

Schutte, Anne Jacobsen. "Legal Remedies for Forced Monachization in Early Modern Italy." *Heresy, Culture, and Religion in Early Modern Italy: Contexts and Contestations* içinde, der. Ronald K. Delph, Michelle M. Fontaine ve John Jeffries Martin. Kirksville, Mo.: Truman State University Press, 2006.

______. "The Permeable Cloister." *Arcangela Tarabotti: A Literary Nun in Baroque Venice* içinde, der. Elissa Weaver. Ravenna: Longo Editore, 2006.

Schwartz, Stuart B. *All Can Be Saved: Religious Tolerance and Salvation in the Iberian Atlantic.* New Haven: Yale University Press, 2008.

Scott, Joan W. "Gender: A Useful Category of Historical Analysis." *American Historical Review* 91 (1986): 1053–75.

______. "The Problem of Invisibility." *Retrieving Women's History: Changing Perceptions of the Role of Women in Politics and Society* içinde, der. S. Jay Kleinberg. Oxford: UNESCO, 1988.

Scully, Sally. "Marriage or a Career?: Witchcraft as an Alternative in Seventeenth-Century Venice." *Journal of Social History* 28 (1995): 857–76.
Seeff, Adele F. ve Joan Hartman, der. *Structures and Subjectivities: Attending to Early Modern Women.* Newark: University of Delaware Press, 2007.
Semerdjian, Elyse. *"Off the Straight Path": Illicit Sex, Law, and Community in Ottoman Aleppo.* Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 2008.
Semi, Francesco ve Vanni Tacconi, der. *Istria e Dalmazia: Uomini e tempi.* Udine: Del Bianco Editore, 1992.
Sertoğlu, Midhat. *Osmanlı tarih lügatı.* Istanbul: Enderun Kitabevi, 1986.
Setton, Kenneth M. "Lutheranism and the Turkish Peril." *Balkan Studies* 3 (1962): 133–68.
______. *The Papacy and the Levant.* 4. cilt, *The Sixteenth Century.* Philadelphia: American Philosophical Society, 1984.
Sforza, Giovanni. "Un libro sfortunato contro i Turchi." *Scritti storici in memoria di Giovanni Monticolo* içinde, der. C. Cipolla et al. Venedik: Carlo Ferrari, 1922.
Shagan, Ethan H. *Popular Politics and the English Reformation.* Cambridge: Cambrige University Press, 2003.
Shatzmiller, Maya. "Marriage, Family, and the Faith: Women's Conversion to Islam." *Journal of Family History* 21 (1996): 235–66.
Shaw, Stanford. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey.* Vol. 1, *Empire of the Gazis.* Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
Siebenhüner, Kim. "Conversion, Mobility, and the Roman Inquisition in Italy around 1600." *Past and Present* 200 (2008): 5–35.
Singleton, Fred. *A Short History of the Yugoslav Peoples.* Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
Skendi, Stavro. "Crypto-Christianity in the Balkan Area under the Ottomans." *Slavic Review* 26 (1967): 227–46.
Skilliter, S.A. "Catherine de' Medici's Turkish Ladies-in-Waiting: A Dilemma in Franco-Ottoman Diplomatic Relations." *Turcica* 7 (1975): 188–204.
______. "The Letters of the Venetian 'Sultana' Nūr Bānū and Her Kira to Venice." *Studia turcologica memoriae Alexii Bombaci dicata* içinde,

der. Aldo Gallotta ve Ugo Marazzi. Naples: Istituto universitario orientale, 1982.

Slot, B.J. *Archipelagus Turbatus: Les Cyclades entre colonisation latine et occupation ottomane, c. 1500–1718.* 2 cilt. İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, 1982.

Snyder, Jon R. *Dissimulation and the Culture of Secrecy in Early Modern Europe.* Berkeley: University of California Press, 2009.

Sokolnicki, Michel. "La Sultane Ruthène." *Belleten* 23 (1959): 229–39.

Spagni, Emilio. "Una sultana veneziana." *Nuovo archivio veneto* 19 (1900): 241–348.

Sperling, Jutta Gisela. *Convents and the Body Politic in Late Renaissance Venice.* Chicago: University of Chicago Press, 1999.

Sperling, Jutta Gisela ve Shona Kelly Wray, eds. *Across the Religious Divide: Women, Property, and Law in the Wider Mediterranean (ca. 1300–1800).* New York: Routledge, 2009.

Sphyroeras, B. "Metanasteuseis kai epoikismoi Kykladiton eis Smyrnen kata ten tourkokratian." *Mikrasiatika chronika* 10 (1963): 164–99.

Stanivukovic, Goran V. "Cruising the Mediterranean: Narratives of Sexuality and Geographies of the Eastern Mediterranean in Early Modern English Prose Romances." *Remapping the Mediterranean World in Early Modern English Writings* içinde, der. Goran V. Stanivukovic. New York: Palgrave Macmillan, 2007.

Stark, Rodney. *The Rise of Christianity.* New York: HarperCollins, 1997.

Stow, Kenneth. "Neofiti and Their Families; or, Perhaps, the Good of the State." *Leo Baeck Institute Year Book* 47 (2002): 105–13.

Strauss, Johann. "Ottoman Rule Experienced and Remembered: Remarks on Some Local Greek Chronicles." *The Ottomans and the Balkans: A Discussion of Historiography* içinde, der. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi. Leiden: Brill, 2002.

Strocchia, Sharon T. "Gender and Rites of Honour in Italian Renaissance Cities." *Gender and Society in Renaissance Italy* içinde, der. Judith C. Brown ve Robert C. Davis. Londra: Longman, 1998.

Sturdza, Mihail-Dimitri. *Dictionnaire historique et gènéalogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople.* Paris: Chez l'Auteur, 1983.

Subrahmanyam, Sanjay. *Mughals and Franks.* Oxford: Oxford University Press, 2005.
Sugar, Peter F. *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354–1804.* Seattle: University of Washington Press, 1977.
Süreyya, Mehmet. *Sicill-i Osmani.* Der. Nuri Akbayar. Çev. Seyit Alikahraman. 6 cilt. İstanbul: Kültür Bakanligi ile Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakının ortak yayınıdır, 1996.
Sutton, Susan B. "Liquid Landscapes: Demographic Transitions in Ermionidha." *Contingent Countryside: Settlement, Economy, and Land Use in the Southern Argolid since 1700* içinde, der. Susan B. Sutton. Stanford: Stanford University Press, 2000.
Talbot, Michael. "The Italian Concerto in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries." *The Cambridge Companion to the Concerto* içinde, der. Simon P. Keefe. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
Tamburini, Filippo. *Santi e peccatori: Confessioni e suppliche dai registri della penitenzieria dell'Archivio Segreto Vaticano (1451–1586).* Milan: Istituto di Propaganda Libraria, 1995.
Tanindi, Zeren. "Bibliophile Aghas (Eunuchs) at Topkapi Saray." *Muqarnas* 21 (2004): 333–43.
______. "Transformation of Words to Images: Portraits of Ottoman Courtiers in the Diwans of Baki and Nadiri." *Res* 43 (bahar 2003): 131–45.
Tassini, Giuseppe. *Curiosità veneziane.* 2. baskı. Venedik: Grimaldo, 1872.
Tenenti, Alberto. *Naufrages, corsairs, et assurances maritimes à Venise, 1592–1609.* Paris: S.E.V.P.E.N., 1959.
Teter, Magdalena. "Jewish Conversions to Catholicism in the Polish-Lithuania Commonwealth of the Seventeenth and Eighteenth Centuries." *Jewish History* 17 (2003): 257–83.
Theunissen, Hans Peter Alexander. "Ottoman-Venetian Diplomatics: The *ʿAhd-Names.*" Doktora tezi, University of Utrecht, 1991.
Thys-Şenocak, Lucienne. *Ottoman Women Builders: The Architectural Patronage of Hadice Turhan Sultan.* Aldershot, U.K.: Ashgate, 2006. [*Hadice Turhan Sultan: Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler*, çev. Ayla Ortaç. İstanbul: Kitap Yayınevi.]

Tolan, John V. *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination.* New York: Columbia University Press, 2002.

Topping, Eva C. "Patriarchal Prejudice and Pride in Greek Christianity Some Notes on Origins." *Journal of Modern Greek Studies* 1 (1983): 7–17.

Tóth, István György. "Between Islam and Christianity: Hungary as Religious Borderland in the Early Modern Period." *Zones of Fracture in Modern Europe: The Baltic Countries, the Balkans, and Northern Italy* içinde, der. Almut Bues. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2005.

Toth, Lucio. "Per una storia della Dalmazia tra medioevo ed età contemporanea." *Clio* 38 (2002): 337–77.

Traljić, Seid M. "Tursko-mletačke granice u Dalmaciji u XVI. i XVII. stoljeću." *Radovi JAZU* 20 (1973): 447–58.

______. "Zadar i turska pozadina od XV do potkraj XIX stoljeća." *Radovi JAZU* 11–12 (1965): 203–27.

Tsitsas, A.Ch. *Venetokratoumene Kerkyra (thesmoi).* Corfu: Hetaireia Kerkyraikon Spoudon, 1989.

Tucker, Judith E. "The Fullness of Affection: Mothering in the Islamic Law of Ottoman Syria and Palestine." *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era* içinde, der. Madeline C. Zilfi. Leiden: Brill, 1997.

______. *In the House of the Law: Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine.* Berkeley: University of California Press, 1998.

______. "Rescued from Obscurity: Contributions and Challenges in Writing the History of Gender in the Middle East and North Africa." *A Companion to Gender History* içinde, der. Teresa A. Meade ve Merry E. Wiesner-Hanks. Malden, Mass.: Blackwell, 2004.

Twinam, Ann. "Women and Gender in Colonial Latin America." *Women's History in Global Perspective* içinde, 2. cilt, der. Bonnie G. Smith. Urbana: University of Illinois Press, 2005.

Vacalopoulos, Apostolos E. *The Greek Nation, 1453–1669: The Cultural and Economic Background of Modern Greek Society.* Çev. Ian Moles ve Phania Moles. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1976.

Valensi, Lucette. *The Birth of the Despot: Venice and the Sublime Porte.* Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1993.

Vanzan, Anna. "In Search of Another Identity: Female Muslim-Christian Conversions in the Mediterranean World." *Islam and Christian-Muslim Relations* 7 (1996): 327–33.

Vatin, Nicolas. "L'empire ottoman et la piraterie en 1559–1560." In *The Kapudan Pasha: His Office and His Domain,* der. Elizabeth Zachariadou. Rethymnon: Crete University Press, 2002.

______. "Îles grecques? Îles ottomanes? L'insertion des îles de l'Égee dans l'empire ottoman à la fin du XVIe siècle." *Insularités ottomanes* içinde, der. Nicolas Vatin ve Gilles Veinstein. Paris: Maisonneuve et Larose, 2004.

Vatin, Nicolas ve Gilles Veinstein. *Le Sérail ébranlé: Essai sur les morts, depositions et avènements des sultans ottomans XIVe–XIXe siècle.* Paris: Fayard, 2003.

Veinstein, Gilles. "Sur les conversions à l'Islam dans les Balkans Ottomans avant le XIXe siècle." *Dimensioni e problemi della ricerca storica* 2 (1996): 153–67.

Ventura, Angelo. "Scrittori politici e scritture di governo." *Storia della cultura veneta dal primo Quattrocento al Concilio di Trento* içinde, 3/3. cilt, der. Girolamo Arnaldi ve Manlio Pastore Stocchi. Vicenza: Neri Pozzi Editore, 1981.

Vercellin, Giorgio. "Mercanti turchi e sensali a Venezia." *Studi veneziani* 9 (1980): 45–78.

Vilfan, Sergei. "Towns and States at the Juncture of the Alps, the Adriatic, and Pannonia." *Cities and the Rise of States in Europe, A.D. 1000 to 1800* içinde, der. Charles Tilly ve Willem P. Blockmans. Boulder, Colo.: Westview Press, 1994.

Vingopoulou, Ioli. *Le monde grec vu par les voyageurs du XVIe siècle.* Atina: Institut de Recerches Néohelléniques, 2004.

Viscuso, Patrick. "Marriage between Christians and Non-Christians: Orthodox and Roman Catholic Perspectives." *Journal of Ecumenical Studies* 31 (1994): 269–78.

______. "An Orthodox Perspective on Marriage: Demetrios J. Constantelos." *Church and Society: Orthodox Christian Perspectives, Past Experiences, and Modern Challenges* içinde, der. George P. Liacopulos. Boston: Somerset Hall, 2007.

______. *Sexuality, Marriage, and Celibacy in Byzantine Law: Selections from a Fourteenth-Century Encyclopedia of Canon Law and Theology.* Brookline, Mass.: Holy Cross Orthodox Press, 2008.

Vitezić, Ivan. *La prima visita apostolica postridentina in Dalmazia (nell'anno 1579).* Roma: Pontificia Universitas Gregoriana, 1957.

Vitkus, Daniel J. "Early Modern Orientalism: Representations of Islam in Sixteenth- and Seventeenth-Century Europe." *Western Views of Islam in Medieval and Early Modern Europe: Perception of Other* içinde, der. David R. Blanks ve Michael Frassetto. New York: St. Martin's, 1999.

______. "Trafficking with the Turk: English Travelers in the Ottoman Empire during the Early Seventeenth Century." *Travel Knowledge: European "Discoveries" in the Early Modern Period* içinde, der. Ivo Kamps ve Jyotsna G. Singh. New York: Palgrave Macmillan, 2001.

Vryonis, Speros, Jr. "Byzantine and Turkish Societies and Their Sources of Manpower." *Studies on Byzantium, Seljuks, and Ottomans* içinde. Malibu: Undena, 1981.

Walter, Tony ve Grace Davie. "The Religiosity of Women in the Modern West." *British Journal of Sociology* 49 (1998): 640–60.

Warrraq, Ibn, der. *Leaving Islam: Apostates Speak Out.* Amherst, Mass.: Prometheus Books, 2003.

Watt, Jeffrey. "Divorce in Early Modern Neuchâtel, 1547–1806." *Journal of Family History* 14 (1989): 137–55.

Weber, Alison. *Teresa of Avila and the Rhetoric of Femininity.* Princeton: Princeton University Press, 1996.

Weinstein, Donald. *The Captain's Concubine: Love, Honor, and Violence in Renaissance Tuscany.* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2000.

Weinstein, Roni. *Marriage Rituals Italian Style: A Historical Anthropological Perspective on Early Modern Italian Jews.* Leiden: Brill, 2004.

Weiss, Gillian. "Commerce, Conversion, and French Religious Identity in the Early Modern Mediterranean." *The Adventure of Religious Pluralism in Early Modern France* içinde, der. Keith Cameron, Mark Greengrass ve Penny Roberts. Oxford: Peter Lang, 2000.

Wickersham, Jane. "Results of the Reformation: Ritual, Doctrine and Religious Conversion." *The Seventeenth Century* 18 (2003): 266–89.

Wiesner-Hanks, Merry E. *Christianity and Sexuality in the Early Modern World: Regulating Desire, Reforming Practice.* New York: Routledge, 2000.

______. *Gender, Church, and State in Early Modern Germany.* Londra: Longman, 1998.

______. *Women and Gender in Early Modern Europe.* 2. baskı. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

______. "Women's Response to the Reformation." *The German People and the Reformation* içinde, der. R. Po-chia Hsia. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1988.

Wilson, Bronwen. "Reflecting on the Turk in Late Sixteenth-Century Venetian Portrait Books." *Word and Image* 19 (2003): 38–58.

Wolf, Eric. *Europe and the People without History.* Berkeley: University of California Press, 1982.

Wolff, Larry. *Venice and the Slavs: The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment.* Stanford: Stanford University Press, 2001.

Woodberry, J. Dudley. "Conversion in Islam." In *Handbook of Religious Conversion,* der. H. Newton Malony ve Samuel Southard. Birmingham, Ala.: Religious Education Press, 1992.

Wootton, David. "Lucien Febvre and the Problem of Unbelief in the Early Modern Period."*Journal of Modern History* 60 (1988): 695–730.

Yavari, Neguin. "The Conversion Stories of Shayk Abū Ishāq Kāzarūnī (963–1033)." *Christianizing Peoples and Converting Individuals* içinde, der. Guyda Armstrong ve Ian N. Wood. Turnhout: Brepols, 2000.

Zachariadou, Elizabeth A. "Co-Existence and Religion." *Archivium Ottomanicum* 15 (1997): 119–29.

______. "The Sandjak of Naxos in 1641." In *Festgabe an Josef Matuz: Osmanistik—Turkologie—Diplomatik,* der. Christa Fragner ve Klaus Schwarz. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1992.

Zagorin, Perez. *Ways of Lying: Dissimulation, Persecution, and Conformity in Early Modern Europe.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1990.

Zambelli, Paola. "Uno, due, tre, mille Menocchio?" *Archivio storico italiano* 137 (1979): 51–90.

Zannini, Andrea. *Burocrazia e burocrati a Venezia in età moderna: I cittadini originari (sec. XVI–XVIII).* Venedik: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 1993.

______. "Un censimento inedito del primo seicento e la crisi demografica ed economica di Venezia." *Studi veneziani* 24 (1993): 87–116.

Zhelyazkova, Antonina. "Islamization in the Balkans as a Historiographical Problem: The Southeast-European Perspective." *The Ottomans and the Balkans: A Discussion of Historiography* içinde, der. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi. Leiden: Brill, 2002.

Zilfi, Madeline C. "Introduction." In *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era,* der. Madeline C. Zilfi. Leiden: Brill, 1997.

______. "The Kadizadelis: Discordant Revivalism in Seventeenth-Century Istanbul." *Journal of Near Eastern Studies* 45 (1986): 251–69.

______. "Muslim Women in the Early Modern Era." *The Later Ottoman Empire, 1603–1839* içinde, der. Suraiya N. Faroqhi. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

______. "'We Don't Get Along:' Women and *Hul* Divorce in the Eighteenth Century." *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era* içinde, der. Madeline C. Zilfi. Leiden: Brill, 1997.

Zorattini, Pier Cesare Ioly. "Battesimi «invitis parentibus» nella repubblica di Venezia durante l'età moderna: I casi padovani." *Ebrei e cristiani nell'italia medievale e moderna: Conversioni, scambi, contrasti* içinde, der. Michele Luzzati vd. Roma: Carucci, 1988.

______. *I nomi degli altri: Conversioni a Venezia e nel Friuli veneto in età moderna.* Floransa: Olschki, 2008.

Dizin

N

O-Ö

P

R

S

Ş

T

U

V

Y

Z

Elinizdeki kitapta erken modern dönemde doğdukları yerleri, ailelerini ve dinlerini bırakan Akdenizli kadınların, toplumsal ve siyasi olarak sahip oldukları karmaşık alanı açık eden hikâyeleri anlatılıyor. "Dönme," en dar anlamıyla, erken modern Akdeniz'de Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçenler için kullanılır. Eric R. Dursteler, *Dönme Kadınlar* kitabında, bu anlamı ustaca değiştirerek kelimeyi, dönemin ve bölgenin toplumsal, dini, siyasi ve toplumsal cinsiyet sınırlarının ötesine geçen herkesi kapsayacak şekilde kullanıyor. Güçlü bir arşiv çalışmasıyla aktarılan bu hikâyeler aracılığıyla Dursteler, hem erken modern dönem Akdeniz'de kadınların belirli deneyimleri ve koşullarına hem de daha geniş kültürel ve toplumsal pratiklerle geleneklere dair önemli öngörülerde bulunuyor.

Kitapta, kendisini ezen kocasından kaçmak için İstanbul'a, dönme ağabeyinin yanına gelip Fatma Hatun adını alan Venedikli Beatrice Michel'in hikâyesiyle kadınların din ve yer değiştirerek nasıl şahsi ve ailevi statülerini yükselttiklerini okuruz. Hıristiyan Elena Civalelli ve Müslüman Mihale Şatoroviç'in paralel hikâyesinde, iki cesur kadının Osmanlı-Venedik sınırını kullanarak kendi hayatlarını tayin edişlerine tanık oluruz. Yunan adası Milos'tan kaçan dört Müslüman kadının (Ayşe, Emine, Hatice ve anneleri Maria) Korfu'ya sığınmaları ve İslamdan Hıristiyanlığa dönmeleriyle, bir kadının hayatı üzerinde söz sahibi olmasının nasıl Osmanlı-Venedik sınırında uluslararası bir fırtına kopardığını görürüz.

Kadın failliğine dair heyecan verici bir anlatı olan *Dönme Kadınlar*, erken modern Akdeniz'de kimlik ve dönmelik arasındaki bağlantıyı aydınlatıyor. Zengin içeriğe sahip bu sürükleyici kitap, sadece dönemi çalışan araştırmacılara değil, geniş bir okuyucu kitlesine hitap ediyor.

Eric R. Dursteler Brigham Young Üniversitesi Tarih Bölümünde öğretim üyesidir. İlk kitabı, *İstanbul'daki Venedikliler: Yeniçağ Başlarında Akdeniz'de Millet, Kimlik ve Bir Arada Varoluş* adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

Kapak görseli: Venedikli kadın [on altıncı yüzyıl sonları], Cesare Vecellio. Etienne Huyot, *Costumes anciens et modernes antichi e moderni di tutto il mondo*, 1859-60. Resim Koleksiyonu, New York Halk Kütüphanesi, Astor, Lenox ve Tilden

ISBN 978-605-5250-14-0

25 TL

VERSİT
AYINL